

वीर विनायक

वीर विनायक
ता. गो. देशपांडे

वा. गो. देशपांडे

राजकारणाला धर्म आहे नि
धर्माला गजकारण आहे. अिदाळी-
मध्यें जन्मलेल्या रामदासाना मैशिनी
म्हणतात. हिंदुस्थानात जन्मलेल्या
मैशिनीला रामदास म्हणतात. वाकी
दोघेही अेकच सागतात की, राज-
कारण धार्मिक असेल तरच तें पवित्र
आहे व धर्म गजकीय असेल तरच
तो पवित्र आहे.

स्वातंत्र्यवीर सावरकर

‘वीर विनायका’चे स्वागत

दि. १० मे १९५२ ला पुण्यास अमिनद मारताचा सागता समारंभ आणि भारतीय क्रातियत्नात बलिशन केलेल्या हुतात्म्यांचा स्मरणदिन वीर सावरकर यांचे नेतृत्वानें मोठ्या प्रमाणावर साजरा केला जात असताच हे ‘वीर विनायक’ या शीर्षिकाचें स्वातंत्र्य वीरांचे अध्यावत् आणि आटोपशीर चरित्र प्रसिद्ध होत आहे, हा चागला योग आहे. ज्या भारतीय क्रांतिपर्वाची स्वातंत्र्यप्राप्तीनें समाप्ति आली त्या क्रातिपर्वाचे दृष्टे आणि अुपकमशीढ पुढारी वीर सावरकर होते. या पुढारीपणामुळे आलेल्या महान नि प्राणघेण्या सक्राटार्शी अजून न्याना पुरुन सावरकर अरले. त्याच्या ग्रेजेचे तेज जसे अदमानात जाण्यापूर्वी होते तमेचे नंतरहि झगझगीत गाहिले, त्याचा आत्मप्रत्यय अतूट राहिला, त्याची फ्रेक कार्याभिता जागती राहिली, हें अेक आश्र्य होय. सावरकराच्या जीवनाला जे अेक अद्भुतरम्यतेचे तेजोवलय मनाच्चक्रुना दिसते ते त्यामुळेच. अंदमानातून परत आल्यावर नवीन काही न करता पूर्वांजित प्रतिघेण्या शिदोरेवर त्याना काळक्रमणा सहज करता आली असती. त्या मुस्थपणामध्ये कदाचित त्यांना मानसन्मानहि अधिक लाभला असता. परकीय गज्याकडून आलेल्या छळानंतर स्वकीय लोक आणि गांधीकर्ते यांचे कडूनहि छळ सोसण्याचे प्रमंग त्याना आले नमते. १२.१४

मध्ये लो. टिळक भडालेहून सुटून आल्यावर त्यानी संन्यास ध्यावा, काशीला जावे, गीताप्रवचने करीत कालक्रमणा करावी अशा सूचना करण्यात आल्या होत्या. पण त्या सूचना जशा टिळकानी क्षणार्धात अव्हेरल्या. तद्वतच १९२४ नंतर वीर सावरकर यानी केवळ सामाजिक कामात रमून वुडून जावे असे परकीय राज्यालाहि वाटले असेल. पण ती सूचना मानली जाणार नाही हे निश्चित असल्याने त्यानी त्याच्यावर वधने घातली. सरकारी वंधने नसलेले लोक दीर्घ शिक्षेच्या अनुभवाच्या कटु घुटक्यानतर आपण होअून वंधने पत्करतात. अुलट वीर सावरकरावर वधने घातली असताहि ते त्या वंधनाचे टोकावर जाऊन पर्यायाने राजकारण करीत होते. त्याच्या त्या वेळच्या सामाजिक, धार्मिक व्याख्यानावर किंत्येक वेळा स्वपकाने राजकीय प्रचार केल्याचा मशय सरकारला आला होता. पण त्याना यासाठी छेडण्यास आलेल्या सरकारी अधिकाऱ्याना सावरकरानी अुलट कोटिक्रमाने अितके गागरून टाकले, की या भाषणासाठी सावरकराना पेचात टाकण्याचा अुघोग केल्यास सरकारलाच पेंच पढेल अशी भीति त्याना वाटली असावी.

बंधविमोचनाची अुत्सूर्त प्रेरणा हा सावरकराच्या महनीयतेचा मोठा अंश आहे. या प्रेरणेने स्वकीय—परकीय वंधनाशी झगडले. वंधनांचा त्याना बाबू वाटण्याअैवजी वधन घालण्याच्याना त्याचा बाबू वाटावा असा तेजस्वीपणा त्यानी वेळो-

वेळी प्रगट केला. स्वातःय लक्ष्मीचा जयघोष भारतात प्रथम विशीच्या आसपास असलेल्या वीर सावरकरानी केला. पण त्याचे मागे बुद्धिनिष्ठ विचारसरणी, आणि अितिहास सिद्ध मार्गाचे सशोधन हे होतेच. देशभक्तीच्या अुत्कट भावनेला हे दोन पाव होते. म्हणून त्याची क्रातीची भरारी केवळही निव्वळ भावनावश नव्हती. भावनावशतेला बुद्धिवादाची जोड सतत होती.

केवळ राजकीय क्रातिकारी आणि नेते सावरकर असते तरीहि त्याचे नाव भारताचे अस्तिव असेपर्यत स्मरणीय झाले असतेच. पण त्याचें मूळमूळ न्यक्तित्व त्या एका क्रातिकार्यापेक्षाहि मोठे, अुढात्त आणि समावेशक आहे. ते विहंगमाप्रमाणे प्रतिभेद्या शेपी पेणारे कवी आहेत. बुद्धिवादाच्या निकापावर सामाजिक घट्टी वास्तुन घेणारे सुधारणा—प्रेरक आहेत. अनेक त्रिपयात आपली बुद्धि चालवून सामान्य लोकाना दिसते त्यापेक्षा पलीकडचे पाहणार, द्रष्टे आहेत. त्याचे बक्तुत्व श्रोत्याना मत्रमुग्ध करणारे आहे. सर्व जग अुलटे चालत असले तरी आपल्याला पटलेला विचार, अुच्चार आणि आचार चालू ठेवणारे ते निथ्याचे मेरू आहेत.

जे शिक्षेला किंवा छळाला भीत नाहीत त्यापैकी अनेक लोक जननिदेला भितात. जननिदा किंवा जनस्तुति याच्यावर दृष्टि ठेऊन आपल्या मनाला मुरड बालतात. वीर सावरकरानी हिंदुत्वाचे राष्ट्रीय भूमिकेने स्पष्टीकरण आणि समर्थन केले, ते

असेच लोकाना पचण्यास जड, किंत्येकाना बोचणारे आणि किंत्येकांच्या स्वार्थावर गदा आणणारे असल्यामुळे त्याला कडाडून विरोध झाला. पण वीर सावरकर सर्व बुद्धिसामर्थ्य वेचून परोपरीने त्याचें समर्थनाच करीत राहिले. त्याप्रमाणेच हिंदूच्या भोव्या समजुती आणि आचार यावर त्यानी अुडविलेले बुद्धिवादाचे निर्भीड कोरडे अनेकाना झोवणारे आणि विहळ करणारे आले. पण याहि सवंधात विरोधकावर चिढून न जाता पुनः पुन्हा साधार कोटिक्रमांने सावरकरानी आपली मते मांडण्याचें सोडले नाही. क्रान्तिकारकपणाव्यातिरिक्त सावरकर—चरित्राला तितकीच तेजस्वी अनेक अंगे आहेत, त्यापैकीच हैं अेक होय.

अशा थोर पुरुषाच्या आयुष्याचें संकलित चित्र, जिवत अितिहास—लेखकाच्या घाटणीने लिहून अनेक पुस्तकातून लोकांपुढे माडले जाणे अवश्य आहे. त्यायोगें अनेकाना देशार्थ आणि लोकोद्धारार्थ त्याग आणि कष्ट करण्याची स्फूर्ती मिळणार आहे प्रस्तुत पुरतक अशाच प्रकारचे आहे. श्री. शि. ल. करंदीकर याचे मोठें सावरकर चरित्र किंवा सावरकराचे होअूं घातलेले विस्तृत आत्मचरित्र वाचण्याची शक्ति आणि फुरसत नसणारे अनेकशः लोक आहेत. विद्यार्थी आणि मध्यमवयस्क असेहि त्यात आहेत. त्यांना या पुस्तकांत आलेले अित्थंभूत नि क्रमवार चरित्र फार अुपयुक्त आहे. श्री. देशपांडे यांनी स्वयंप्रेरणेने हैं पुस्तक लिहून आणि प्रसिद्ध करून सावरकर विषयक वाड्मयात महत्वाची मर घातली आहे.

कृतज्ञता

हें चरित्र अर्धवट लिहिले असताच्च ‘दैनिक भारता’च्या व्यवस्थापकाना दाखविले. १० मेस साजव्या होणाऱ्या अभिनव भारत सांगता समारभाचे कार्यवाह श्री. श्री. पु. गोखले यानाही दाखविले. त्यांना अनेक मोलवान सूचना केल्या. त्या मला पढल्या व मी त्या स्वीकारल्याही. त्याचप्रमाणे स्वातंत्र्यवीर सावरकराचे चिरंजीव विश्वास सावरकर यांना स्वातंत्र्यवीर सावरकरांचे छायाचित्र पुरविले व लेखनात ‘अ’ची बाराखडी असावी अशी अिच्छा व्यक्त केली. मी प्रथमपासूनच ती लिपी वापरत असतो; पण ‘विश्वास’ अिच्छेने अधिक कमेाशीने ती या चरित्रात अुपयोगिला आहे.

आता चरित्र तर लिहिलेच. पण प्रस्तावना? मावरकर चरित्र लिहितांना ‘अधिकार याणी’ने लिहिणारा प्रस्तावनाकारच्य हवा. श्री. शि. ल. करदीकर याच्या चरित्रास साहित्य समाटानी प्रस्तावना दिली. मी श्री. ग. वि. केतकाराना भेटलो व न्याना प्रस्तावना मागितली. त्यांनीही ‘वीर विनायकाचे स्वागत’पर चार शब्द लिहिले.

ही सर्व सिद्धता शाल्यानतर हें चरित्र प्रकाशित करण्याची व त्याची सुंदर सजावट करण्याची जोखमीची जबाबदारी माझे चुल्ते चित्रकार श्री. ग. वि. देशपांडे यांनी अचलव्याचे व ती अुत्तम रीतीने पार पाडली.

अंदिरा प्रेसचे श्री. ज. शं. मेढेकर यानी व त्याच्या काम-गारानी पुस्तकाच्या छपाऊचीं काम वेळेवर व सुवक केले. मुख्यपृष्ठ श्री. सहखवुद्दे 'वालोदान प्रेस' यानी सुंदर ढापून दिले.

प्रसिद्ध व्हॉक मेकर श्री. मोघे यानी व्हॉक्स सुवक व जलद करून दिले. तसेच श्री. वावूराव ठोकळ 'श्री लेखन वाचन भाडार' यानी विक्रीची जवाबदारी स्वीकारली व अभिनव भारत सागता समारभाच्या कार्यकारी मंडळाने पुस्तक १० मेस प्रसिद्ध करण्याचा योग जमवून दिला, तेव्हा त्याच्यावडल आणि पू. वाळशास्ती हरदास व माननीय श्री गोडे या थोर व्यक्तीनी अभिप्राय देऊन व प्रत्यक्ष-अप्रत्यक्ष सहाय्य करून अुपकृत केले आहे त्याच्यावडल कृतज्ञता व्यक्त करणे माझे आद्य कर्तव्य आहे.

१० मे १९५२

वा. गो. देशपांडे

पुरस्कार

स्वातन्त्र्यवीर विनायक दामोदर सावरकर हे नाव आधुनिक भारतातील पराक्रमाचे, स्फृतीचें व तेजस्वी निर्भयतेचे प्रतीक अहावे अितके त्या नावाचे मोल आहे. सावरकराचे अुत्सूर्त चरित्र त्रिकाळचे सपादक श्री. शिवरामपत करदीकर यानी लिहिले अमून स्वतः सावरकरही खडश. आपले आत्मचरित्र लिहित आहेत. सावरकरानी स्वतः लिहिलेल्या त्याच्या आत्मचरित्रातील तेजस्विता, अितर कोणीही त्याच्यावर लिहिलेल्या पुस्तकापेक्षा आगळीच असगार हें अुघड आहे. तथापि श्रा. वा. गो. देशपांडे याचे हें पुस्तक भारतातील या सर्वश्रेष्ठ विभूतीच्या जीवनाचा माध्यमिक शालेय शिक्षण घेत असलेल्या मुलाना जसा परिचय करून देअील तसा त्याच्या मोठ्या चरित्र ग्रंथानी होणार नाही. श्री. देशपांडे यानी हें चरित्र लिहून विद्यार्थ्याचे दृष्टीने अतिशय मोलाचें कार्य केलेले आहे, याबद्दल मी त्यांचे मनःपूर्वक अभिनंदन करतो. आज सावरकराच्या नावाला लोकप्रियतेची व सहज सन्मानाची बैठक नाही. भारत देशातील लोक आपला वीर व दृष्टा ओळखावयास असमर्थ आहेत. पण सावरकराच्या जीवनाचा व नत्वज्ञानाचा सूक्ष्म अभ्यास करणाऱ्या व्यक्तीला भावी वैभवशाली व मानवतेचे पुनरचनेचे कार्य करू शकणाऱ्या भारताचे सावरकर हेच द्रष्टे आहेत हें मान्य करावेच लागेल. जीव-

नाच्या सर्व दालनात ते आपल्या अपूर्व तेजानें तळपले आहेत.
 रेडियमच्या कणाप्रमाणे अखंड स्फुरणशाळी असणारे त्यांचे
 जीवन अनेकाच्या जीवनांत कर्तृत्वाची महान् स्फूर्ति अुत्पन्न
 करील. या भारत राष्ट्राच्या सर्वश्रेष्ठ गुणसंपत्तीचे महान् प्रतीक
 असलेल्या जीवनाचा श्री. देशपांडे यांनी विद्याधर्यांना या
 युस्तकाच्या रूपानें करून दिलेला परिचय त्यांचे जीवन
 श्येवादानें, पराक्रमानें व त्यागानें अुजलावयास कारणीभूत
 होवो असें मी अिच्छितों.

अक्षय्यतृतीया

२७-४-५२

बाळशास्त्री हरदास

पालकांसाठी

‘स्वातंत्र्यवीर सावरकराचं’ चरित्र लिहावं असं माझ्या मनात जेव्हा प्रथम आलं त्यावेळी मी जिंप्रजी सहावीत शिकत होतो. त्याचवेळी श्री. ई. ल. करंदीकर याचे चरित्रिकथन वाचून संपविले. पण त्या वेळी तसें चरित्र लिहिणे मला जमलं नाहीं व शक्यहि आलं नाही.

पण सुमारे वर्षापूर्वी माझ्या मनान पुन्हा अुचल खाली व मी येथील ‘महाराष्ट्र प्रथालयात’ जाऊन चरित्र लिहिण्याच्या दृष्टीनं ‘मावरकाचे आत्मचरित्र’ श्री. ई. ल. करंदीकरांनी लिहिलेले ‘सावरकर चरित्र कथन’ श्री. भट यांचे ‘अभिनव भारत’ ही व अितराहि अनेक पुस्तके अभ्यासिली. अेवढ्या-वस्तुन स्वातंत्र्यवीराच चरित्र बहशी लिहिता येण शक्य होतं.

प्रस्तुत चरित्र लिहित असतां प्रथम तें लहान मुलासाठी लिहावें असा विचार होता. परंतु पुढे तो अनेक मित्रांच्या मूळनेमुळे बदलावा लागून थोरानी वाचले तर त्यांनाही तें अुपयुक्त वापरावें व व्हावें म्हणून लिहिण्याची धाटणी थोडीक्हुत बदलावी लागली, तरीही मूळ प्राधान्य मुलांना आहे हें विसरून चालणार नाही.

लहान मुलाची मनं ओल्या मातीसारखीं असतात. माती ओली आहे तोंवरच त्याला अष्ट तें वळण देता येते.

वालमनाचंही असंच आहे. या वयात न्याची मन कोवळी असतात. यावेळी त्यांवर जसे संस्कार करावेत तसे ते पुढे चिरकाल टिकून गहतात. किंबहुना मुलाचें मोठेंपण हें त्याच्या लहानपणचें प्रतिबिबर्च असते असें म्हटल्यास चुकगार नाही.

मुलाच्या मनाची ही ठेवण लक्षान ऐअनच पालकवर्गानि त्याच्या सभोवतालचं वातावरण निर्मल रागलं पाहिजे.

मुलाना राजकारणाचं सोयरसुतक तें काय? अगर त्याना त्यातल कलणार तरी काय? तेन्हा कोणत्याही गजकारणी पुढाऱ्याबदल आदर अनादर या दोन्हीही गोष्टी यांज-पासून दूरच असतात. मात्र आपण राजकीय पुढाऱ्याबदल बोलताना ज्या भावना वरचेवर दर्शवू त्या त्याच्या डोळ्यावर, मनावर व कानावर आदल्त गेल्यास त्याचीही मत तीच बनतात. आणि वडिलाच्या मतानं राजकारणात जो तिरस्कृत अिसम असेल त्याविषयी आपोआपच मुलाना तिटकाग वाटू लागतो आणि पुढे तो अितका वाढतो की, दुर्देवाने तिगम्बुत झालेल्या त्या व्यक्तीचें नावही त्याला सहन होत नाही. त्याच्या कपाळावर आठ्या चटतात, मुखातून शिव्याची डाखोली वाहिली जाते. त्याच्या आयुष्याचा, त्यानें केलेल्या तल्मलीच्या कार्याचा तो काढीमात्र विचार करण्यास तयार होत नाही,

आजची वस्तुस्थिति ही अशी आहे. आपल्या दृष्टीनं विरुद्ध असलेल्या पुढाऱ्याविषयी मुलाच्या मनात द्वेष निर्माण करण ही गोष्ट आपण आतां सोडली पाहिजे. अशा पुढाऱ्याचीं खास

मुलासाठी लिहिलेली चरित्र पक्षोपपक्षाचा विचार न करता डिली पाहिजेत. त्याची मनं आपण निर्मळ व विकित्सक वनविळी पाहिजेत

आणि या दृष्टीनं मी ‘चरित्र’ लेखनास हात घालण्याचे धाडस केले. आज मी सावरकर चरित्र निवडले आहे यालाही कारणे तशीच आहेत. लहान सहान खेळ्यापाड्यातूनही त्याच्याविषयी अितका गैरसमज व देप पसरविला गेला आहे की, हा गैरसमज व ही गैरप्रथा तशीच राहू डिली तर तिचे परिणाम अनिष्ट निदान ‘भावी पिढी’वर तरी अनिष्ट खास होतील. हें स्पष्ट दिसणारे ‘भावी अनिष्ट’ भस्मामुरी परिणाम टाळणं व राजकारणातील गैरसमजाच्या घुक्यात वाळपिढीला न बुटमलवण हें पालकवर्गाचं आध कर्तव्य आहे.

याच दृष्टीनं यानंतर महात्माजी, पडितजी व सरदारजी याचीही चरित्रे मी लिहावयास वेणार आहे.

हीं चरित्रे लिहिताना ही खबरदारी अवश्य वाळगली आहे की, प्रतिपक्षियाविषयीं तिरस्कार अुसन्न होअील असे प्रसंग वा शब्द निवडून होतां होअील तों टाळले आहेत.

लेखक

अभिप्राय

श्री. वा. गो. देशपाण्डे यार्नीं लिहिलेले “वीर विनायक” या शीर्षकाच्यें स्वातंत्र्यवीर सावरकर याचें चरित्र मी वाचून पाहिले. हे चरित्र सुबोध भाषेत लिहिलेले असून विद्यार्थीवर्ग व लहान मुले याना अद्वौधक वाटेल यात संशय नाहीं. वीर सावरकरविषयक वरोच पुस्तके आजवर मराठीत प्रसिद्ध आली आहेत, परंतु ती सर्वे ग्रौढ भाषेत असल्यामुळे सामान्य जनतेस स्मरण्यास कठीण. प्रस्तुत चरित्र सुगम असून तें सामान्य जनतेला अपयोगी पडेल असें मला वाटें. थोर लोकांची चरित्रे हीं नेहमीच स्फूर्तिदायक असतात. विशेषतः तीं वाचल्यानें लहान गुलें व विद्यार्थी याच्या मनावर अिए तो परिणाम होतो. यास्तव सुगम भाषेत लिहिलेली थोर विभूतीची चरित्रे जितकी जास्त लिहिलीं जातील तितकी पाहिजेच आहेत. या दृष्टीनें पहाता श्री. देशपाण्डे यांचा हा प्रथम प्रयत्न सर्वतोपरी अभिनंदनीय म्हटला पाहिजे.

पुणे ४
दि. २१.५.१९५२.

प. कृ. गोडे
क्यूरेटर,
भांडारकर प्राच्यविद्या संशोधन
मन्दिर.

— मुलानो —

अंके दिवशी —

संध्याकाळीची जेवण शाळी आणि आम्हीं ओटीवर आलों. नेहमीच्या रिवाजाप्रमाणं लहान लहान मुळ माझ्याभौवती गोळा शाळी नि म्हणू लागली, ‘दादा ! गोष्ट साग ना अेखादी.’

माझ्याजवळच्या गोष्टी म्हणजे रामाचा अक्षय अशा वाणाचा भाता योडाच होता. साणून साणून माझ्याजवळच्या गोष्टी सपल्या होत्या व मीं आता या मुलाना काय सागावें याचा विचार करू लागलों, तोंच एक गमत आठवली.

जमलेल्या मुलापैकीं प्रत्येकाता मी विचारलें कीं, मुलानो, आज तुम्हीं धरी काय जेवलात ?

प्रभाकर म्हणाला, ‘मीं भात खाल्ला ’ सुमन म्हणाली, ‘मीं भाकरी खाल्ली.’

प्रत्येकाने जे जें आपण खाल्ले ते ते सागितले.

मीं सहज म्हटले, ‘काय रे मुळानो ! तुम्हाला ही भाकरी कोणी वाढली ?’

‘आओने !’ शटकन् सर्वांनी उत्तर दिले.

मी म्हटले, ‘भाकरी आओने वाढली, कबूल. पण ती तुम्हाला मिळाली कुणामुळं नि कशी हें माहीत आहे का ?’

मुळाना काही सागता आल नाही, तेव्हा मांच म्हणाले, ‘ईका तर !

‘आपला तो रगु आहे ना ?’ त्याचे वडील सदवा. नेहमी शेतावर जातात. असेच अनेक थोक कष्ट करतात, शेतावर जातात, मकाळ-पासून सध्याकाळपर्यंत रावतात, अन्हात घामानं श्वव्यवतात, मेहनत मशागत करतात, नागरतात, पेरतात, कोळपतात. शेतकऱ्याची कारभारीण अन्हातान्हातून रान तुडवीत येते. घरधन्याला चटणी—भाकर देते. शेतकऱ्याची गुडध्याअवढी पोरही त्याला कामात थोडाफार हातभार लावतात. पिकाला खत घालतात. पाखूस पडताच जमीन हिरवी हिरवी होते. हल्लू हल्लू पिक मोठीं होतान, तरी भागलण कोळ-पण वैरो शेतकऱ्याची मेहनत चालूच असते. मग पिकाना कणसं येतात. कणसात दाणे भरतात. योग्य वेळ येताच शेतकरी ती पिकं कापतात. कणसं खुदतात. शेतातच खळ करतात, खळ्यातून बैल व रळ किरवतात आणि दाणे विलग होतात, कणस, पिश्या विलग होतात. मक्कीनंतर शेतकरी व त्याची बायको, लहान लहान पेरं देवील उफणं लागतात मोत्यासारखे ते टपेरे दाणे !’

‘आणि अिकडे आपले बाबा, दादा, सोरे कामाला जातात. संयाकाळी येतात. तेही सर्व दिवसभर कष्ट करतात. पैसे आणतात आणि त्याचे धान्य घेऊन घरी आअीजवळ देतात.’

‘मग आअी काय करते? बाबाच्या गैरहजेरीत आपले सर्व काम आटोपून ती ते नीट पाखडते, दलते. दलून दलून तिच्या हाताला फोड देखील येतात. मग आअी आपल्याला माकरी करून देते. आणि तेव्हा कुठे आपल्याला माकरी खायला मिळते.’

‘खरच का रे दादा?’ मव्येच मुळ म्हणाली, ‘तर मग सारीच माणस आपल्याला माकरी देतात म्हणायच आपल्यासाठी अितके छोक रावतात का?’

‘हो तर! पण कुणी कुणा अेकव्यासाठी नाही रावत सारोच साऱ्यासाठी रावतात.’

‘अगदी तसच आहे पहा आपल्या भारताच. आज आपला देश स्वतंत्र झाला आहे. आपले प्रधान नेहरू आहेत. त्याच्याच हातात आपल्या देशाची सारी सूत्र आहेत. पूर्वी आपले सूत्रधार जिग्रज असत. त्यावेळी अपण लिहावं काय, वाचाव काय, याच ढेवील स्वातंत्र्य नव्हत.’

‘पण आजपर्यंत अनेक वीर पुत्रानी आपल्या सुखी ससाराच अुजाड वाळवट केलं. रक्ताच पाणी केल व स्वातंत्र्याला पाजल. मासाचं रक्त केलं नि ते या वृक्षाच्या मुळाशी घातल. ते या पिकाच्या मुळाशी ओतल.’

‘अशा तळेन आपल्याच भाऊबंदांच्या रक्तामांसावर पुष्ट शाळेली स्वातंत्र्याची भाकरी म. गांधी, प. नेहरू, सरदार वळुभभाअी पटेल यांनी आपल्या पानात वाढली आणि आज आपण ती मोठ्या आनंदाने मिटक्या मारून खात आहो.’

‘पण ती भाकरी खात असता आपल्या श्रमिकाची, की ज्यानी कष्ट करून ही भाकरी बनविली त्याची आठवण नको का ठेवायला?’

‘आणि तशी जर आपण ठेवली नाही तर आपण कृतज्ञ नाही का घरणार?’ केलेले अुपकार आपण जाणत नाही असंव नाही का होणार’

‘म्हणूनच आज मी तुम्हाला एक गोष्ट सागणार आहे. ही गोष्ट खूप मोठी आहे. ती गम्मत सागण्यास वरेच दिवस लागतील. रोज रात्री याच ब्रेट्वी मी ती गोष्ट सागत जाअीन. मी ज्याची गोष्ट सागणार आहे ना, त्यान जन्मभर आपल्या रक्ताचं पाणी आपल्या स्वातंत्र्याच्या मुलाशीं ओतल आहे.

‘त्याच नाव—

विनायक दामोदर सावरकर’

— मूळवृत्तान्त व बालपण —

सामान्य गोष्टीच्या सर्वंवात सावरकराचे वालपण, तरुणपण, ग्रीढपण ही सर्व अितर चार लोकासारखीच ठरतात. कारण सावरकर झाले तरी मनुष्यस्वभावाला पुकळ गोष्टीत सामान्यच आहेत. पण मनुष्याचे सामान्यत्व किंवा असामान्यत्व हे अशा गोष्टीवरून न ठरविता, काही अितर विशेष गोष्टीवरून ठरवावे लागते. अशा गोष्टी योड्या पण त्याच महत्वाच्या असतात.

वालपणीच झालेली काव्यस्फूर्ति व काव्यशक्ति या गोष्टी सावरकरामध्ये असामान्य कोटीपैकी होत्या. अुत्कट देशभक्ति आणि स्वातंत्र्याच्या ध्येयाची निर्भय घोषणा करण्याचे धैर्य हा सावरकराच्या अल्पवयातलाच गुणविशेष ठरतो.

— साहित्यसमाट केळकर. प्रस्तावना (सावरकर चारिं)

कोंकणच तें ! डोंगराळ आणि मागासलेला, पावसाळी आणि अकल्कोंडा प्रदेश ! तेये अर्जितावस्था ती कसची होणार ? नशीव काढावयाचच असेल तर या खटकाळ, अतराळ कोंकणी प्रदेशाचा त्याग करून जबळच असलेल्या देशावर जाखून काढले पाहिजे, हे पूर्ण पठल्यानें अनेक कोकणी कुटुंबे देशावर आली. सावरकर कुटुंब हेही त्यातलेच अेक होय.

पूर्वी पेशवाअधिकारी काळात सावरकर-कुटुंबे चिपळूण तालुक्यातून गुहागर पेट्यातून देशावर आले. तेथें त्याना भगूरजवळील राहुरी हें गव अनाम मिळाले. तेथेच त्यानी वस्ती केली.

पेशवाअंत त्यानी चागलाच विश्वास कमाविला होता. शेवटच्या लढाअंत दुसऱ्या वाजीरावाने आपले कुटुंब विश्वासानं सावरकराच्या स्वाधीन केले होतें. या वाजीरावसाहेबाची पळूपृष्ठी धूळही सावरकराच्या या भाऊ गावी लागली होती. त्यावेळी त्यानी त्याच्या आवडीची हरभन्याची खमग अुसळ खाली होती. सस्कृत विद्येच्या सन्मानार्थ त्याच्या-पैकी अेका पूर्वजाला पालखीचा मानही पेशव्याकडून मिळाला होता.

सावरकर नाव का पडले ? —

सावरकराच्या घराण्यास सावरकर हे नाव का पडले ? काही म्हणा. माणसाची बुद्धि आडनावाचे संशोधन करण्यासु नेहमीच घडपडत असते आणि काहीतरी ठोकताळा आस्त्यायिकाच्या रूपानें बसवून आपलें समाधान करीत असते.

रुनागिरी जिल्ह्यात गुहागर पेट्यात पालशेत नावाचें अेक गांव आहे. त्या गावाशेजारी सांवरवाढी आहे. या सांवरवाढीत सावरीची

म्हणजे कापसाची ज्ञाडे आहेत. यामुळेच त्या वाढीला तसे नाव पडले. सावरकर मुठचे येयलेच. म्हणून सावरवाढीतील ते सांवरकर असे त्याच्या घराण्यास नाव पडले.

भगूर गाव —

सावरकराचे भगूर गाव पेशवाअीत श्रीमताचे आकृदते स्थान होते. तेथील पाणी उत्तम असे. गावाबाहेर अेक पटकी वेस, म्हादेवाचे जुने देऊळ असा त्या गावचा बाहेरील थाट होता. तेयें खंडोवाची भव्य मूर्ति अमून जवळ असलेल्या मठात पारिजातकाचे ज्ञाड ढीलानें इुलत असे व सकाळीं शुभ्र फुलाचा सदा पसरीत असे. गावाजवळूनच दारणा नदीच्ये शात व स्वच्छ पाणी शुद्धशुळ वहात असे. याच गावात सावरकराचे हरभट नावाचे कोणीतरी पूर्वज देअून राहिले होते.

आअी, वडील —

दामोदरपत हे सावरकराच्या वाढीलाच नाव. दामोदरपताना म्हादेवराव नावाचे थोरले भाअू होते. त्याना वापूकाकाही म्हणत. दामोदरपताचे वडील त्याचे लहानपणीच वारल्यामुळे बापूकाकावरच संसाराचा भार पडला. बापूकाकानीच त्याचं सर्व लहानपण व शिक्षण केले होते. त्याचे लग्नही बापूकाकानीच करून दिले होते. असें जरी होते तरी नियमाला घरून पुढे या दोघात भाअूबदकी दरीच माजली. अितकी की, पुढे हें प्रकरण शब्दावरून गुद्यावरही येअू लागले.

दामोदरपताचं शिक्षण मॅट्रिकपर्यंत ज्ञाले होते. त्याचा स्वभाव मानी, सकोची पण रागीट होता. तसेच ते मोठे धार्मिक, शिस्तप्रीय व कडक टापटिपीचे होते.

दामोदरपताच्या पत्नी म्हणजे सावरकरबधुंच्या आओ राधाब्राओ याही सालस, साध्या, देवभोङ्या, वत्सल, ससारदक्ष, पतीशी समस होणाऱ्या आणि आनन्दी होत्या. त्याना फळाफुलाची आवड फार असे. तीच आवड व तेच स्वभावविशेष पुढे त्याच्या मुलात अनरले असल्यास नवल कसले?

जन्म व बालपण—

राधावांनी प्रथम ठोन मुळे शाळी, परत ती जगली नाहीत. तिसव्या खेपेस शाळेले मूळही जगेल की नाही याची त्याना शकाच वाटे. पण देवानें कुपा केली व पुढची चार मुळे वाचली, अेवढच नव्हे तर जगात आपल नाव कमावून घेण्या अर्थानं जगली.

दामोदरपताचं हें तिसरं अपत्य म्हणजे गणेशपत. गणेशपताच्या म्हणजे वाचाच्या पाठीवर विनायक विनायकाच्या म्हणजेच तात्याच्या पाठीवर अेक मुळगी मंना आणि तिच्या पाठीवर नारायण अशी पुत्ररत्ने या जगात नव्यान अवतरली दामोदरपताना नाराणणाच्या पाठीवरचे शेवटचे अपत्यही लाभल नाही.

२८ मे १८८३ साली राधावांच्या पोटी विनायकाने जन्म घेतला. त्याचा जन्म खगूर येयेच शाळा. विशेष योगायोग असा की, १८८३ सालातच आय क्रातिकारक वासुदेव वलवत अेडन येथील तुरुगात मरण पावले. या वासुदेव वलवतानी आपला देश स्वतत्र करण्यासाठी पुकळच हाल अपेणा सोसल्या होत्या आणि शेवटीं त्याना मरणही तुरुंगात आले होते. त्याची प्राणज्योत निमाळी, पण तीच जणू विनायकाच्या शरिरात शिरली आणि त्यामुळेच की काय विनायकानही

‘पुढे मोठमोळ्या धाढसी व कष्टप्रद चलवरी केल्या नि गत्रला ‘दे माय धरणी ठाय’ करून सोडल.

बालपण —

विनायकाचे सरे बालपण ‘भगूरा’तच घेणे. आणी तुळसीची पूजा करीत असता तिच्याजवळ वसाव, ती म्हणत असेली रसपदी लक्ष देअून औंकारी आणि आओने दिलेला दुधाचा प्रसाद गड करून ठाकावा हा त्याचा नित्यक्रमच होअून वसला होता. पुढे जसें त्याला वाचायला येअू लागले त्यावेळी घरात सापडतील न्या जुन्या पोऱ्या तो वाचू लागला. आगही तशा काही लिहाऱ्या अस त्याला वाटू लागल. चार वरोवरीची पोर गोळा करावी, जवळच असलेल्या अंबरांतीत जावं, मनसोऱ्या वडगूम घालावा अशा आनंदात त्याचं बालपण निघू चालल होत.

शाळेत —

विनायकाच बालपण वाढत चाल नस त्यान शाळेत जाण आवड्यक भासू लागल. तो शाळेत जाअू लागला. शाळेत गुरुजी जे शिकवीत ते तो मन लावून शिके. न्यान कधी तो चुकारपणा करीत नसे. शाळेत होणाऱ्या विपयाकरुं त्याचं वारीक लक्ष असन्यान ऐरवी शाळेच्या बाहेर त्याचा अभ्यास करावा लागत नसे.

मग ऐरवीचा वेळ हुद्ड्या घालप्यास सहजघ सापडे. पण तो केवळ हुद्ड्याच घाली असें नाही. त्याही काळात आपण वाहीतरी नवी विद्या शिकावी असं त्याला मनापासून वाटे.

या व्यातच तो घोड्यावर बसायलाहि शिकला. पेशवाअीपासून चालत आलेली तलवार धरी होतीच. तलवारीचे त्याने शिक्षण घेतले. रामलक्ष्मणाच्या कथा त्यान ऐकल्या होत्याच. आपणही तसच धनुष्याबाण मारायला शिकाव अस त्याला वाटायला लगल. त्यान तीही विद्या आतमात करून सोडली.

बावा-तात्यांची धनुर्दिव्या

अकदा बावा तरवारीचे वार खेळत होते आणि विनायक ते सफाअीने चुकवून बाण सोडीत होता. बाण सोडला असं बाबाना भासवाव आणि बाण तसाच धनुष्याला ठेवावा असं त्यान तीन चार वेळा तरी केल. बाबाला वाटल विनायक काही बाण सोडीत नाही. म्हणून तो काहींसा वेसावध राहिला.

विनायकान हीच सधि सावली नि आपल्या धनुष्याचा बाण सोडून दिला. बाणच तो ! आपल करायच काम त्यान फत्ते केल. बाबाचा हात रक्काळला.

असा त्याचा खेळ चालू असताच त्यानं आपली शरीर-प्रकृती कमावण्याकडंही भरपूर लक्ष पुरविल. लहानपणापासूनच त्यानं शिरराची योग्य ती काळजी घेतल्यामुळं पुढं त्याला मोठेपणीं अंदमानातल्या यमयातना सहन करता आल्या. अवढच नव्हे तर प्रत्यक्ष यमराजाशी शाळेल्या झुजींतूनही तो शीरस्त्वामत सुटू शकला.

आजी विना भिकारी —

असे दिवसामाग्रून दिवस चालले होते. मुळ आअीच्या मायेखालीं वाढू लागली होतीं. पण कठोर दैवाला हे पहावले नाही. त्यानं

आओच्या मायेच हे आवरण निश्चूरपणे छिनावून घेतल आणि ती पुल अशडचा जगांत आओविना कुटकुडत पडली.

आओ गेली. विनायकाची आओ कॉलज्याला बळी पडली. विनापक व त्याची लहानयोर भावड भिकारी बनली. म्हणतात ना, ‘स्वामी तिन्ही जगाचा आओविना भिकारी’

यावेळी त्याच वय फार तर नव्हा वर्पाच झोत. धाकटा भाऊ नारायण तर अवधा चारच वर्पाचा झोता.

बडीलच आओ झाले —

आओ गेली म्हणून विनायकाच्या वडिलानी आपल्या मुलाची आवाळ होऊ दिली नाही. दुसरं लग्न होण शक्य असूनही त्यानी तें केळ नाही. कारण त्याना दिसत होत, दुसऱ्या लग्नानंतर मुलाची गोटाची भूक भागेल पण मनाची नाही भागणार. मानवी मनाचा थांग तुळीच लागत नाही. भीमप्रतिज्ञा करूनही दुसऱ्या पत्नीच्या सह-गासात या मुलाकड दुर्लक्ष होण अगदीच अशक्य नाही. म्हणूनच ते गुलाची आओ बनले. त्यानी मुलाना भरविले. आओच्या प्रेमानं वाढविलं आणि बापाच्या कर्तव्यान शिकविल.

गेसू वहिनी —

विनायकाच्या वडिलानी मुलाच संगोपन आओप्रिमाणेच केले. यातच त्यास विनायकाच्या वहिनीची जोड मिळाली. आओ गेल्यानंतर १—२ वर्पातच बावाचं लग्न झालं द घरात ‘येसू वहिनी’ ठोकळ्या मनान वावरूं लागली.

सो. येसू वहिनी

आपल्या प्रखर पातित्रत्याने 'सती सावीचे' मानाचे न्यान कायमचे
मिळविणारी, लहान वयातच पति व मुलाप्रमाणे जतन केलेहे
विनायकभावोजी, अदमानात घडी फोडणे, चागी पिसणे, तेल
काढणे असल्या यमयातना राष्ट्रासाठी सोशीत असता,
विरहाश्रूती ओळी झालेली आपली दिव्य नजर
अदमानाकडे लावन पति भेटीची आतुरतेने वाट
पहात धाकटा दीर विनायक व पति यांचे
मातृप्रेमाने सगोपनाचे कर्तव्य बजावणारी,
पण दीघेदपी सरकारच्या दुष्टवृत्तीमुळे
पतिविरहातच अंत पावलेली त्यागी,
कर्तव्यनिष्ठ वीर महिला,
वावारात्राची पत्नी.

विनायकची हीं वहिनी स्वभावाने फार मायाळू होती. त्या घरात आल्यानंतर तिन त्या भावडाना आअीची अुणीव मुळीसुद्धा भासू दिली नाहा. त्यांतल्या त्यात तिचा विनायकावर भारी जीव. बाळ कर माओ तिच्याहून लहान पडत. वावा तर नवरदेवत. मर्ग राहतां राहिला विनायक. तोच तेवढा तिच्यावरोबरीचा.

विनायकही वहिनीशी मिसळून वागायचा. तो तिच्या खोऱ्या फार करी नाना पक्षाचे नाना आवाज काटून तो सांग्याना स्तिमित करी. योराच्या हुबेहूव नकळ कमळ हसता हसता मुरकुंटी वळवे. त्याच्या अर्गी असेळेल्या धर्य, बोलकेपणा, चौकसपणा व लाघवीपणा यांना गुणानी त्यानें आपल्या वहिनीकर चागलीच छाप पाडली होता.

विनायकाच्या या वहिनीला लिहायवाचायला काही येत नव्हते, विनायकला वाअीट वाटले. त्याने वहिनीला आणि आपल्या लहानग्या वहिणीला लिहायवाचायला शिकविले. लवकरत वहिनीची लिहिण्याच्या त्राचण्यात चागलीच प्रगति शाळी. अंतकी को, पुढे वावा आणि विनायक अडगानात तुरुगात असताना त्याच्या आठवणी तिने लिहून ठेवल्या त्या अगदी सांग्या, सुटसुटीत व मधुर शब्दात लिहिलेल्या आहेत. कोणी ऐखाद्या विद्वान विदुपीनेच त्या लिहून ठेवल्या नाहीत ना असें वाटल्यावाच्यून राहत नाही.

विनायकाच्या वहिनीच विनायकाशी केवळ वहिनीचिंच नात नव्हत, अगर वावाशी वावाच्या पत्नीचिंच नव्हते तर त्याच्या कार्यांतील विश्वासु मित्राच्य, कर्तव्यदक्ष गुरुचंही होतं. जेव्हा हे दोघे बंधू कारागारात अडकले तेव्हा तिने अनेक महत्त्वाच्या गोष्टी विनबोभाट

थार पाडल्या, म्हणून तेवढ्यावरच विश्वल्या नाहींतर आणखी केवढा हाहा कार अडाला असता तें कल्पनेन वर्णन करता येणार नाही.

विनायक वाचे काय ?

विनायकाच्या वालपर्णी गावात केसरी, गुराखी, जगद्द्वितेच्छु अर्णी व्रतमानपत्र येत दामोदरपंत त्याच्याकडून केसरी वाढून घेत. पुढे पुढे विनायकाला वाचनाची चागलची गोडी लागली. तो स्वत वाची. बरोबरीच्या संवंगड्याना वाढून दाखवी. पेशव्याची बखर, निवंधमाला अर्णी मोठी मोठी पुस्तकेंही तो मनापासून वाची आणि स्वत काही क्षुटके, काही कविता करो.

लहानपणापासूनच त्याच्या मनात अर्णी ब्रिटिशाविरुद्ध देप पसर-विणारी, चीड व आवेश उत्पन्न करणारी व्रतमानपत्रे येत असल्याने तेवढ्याशा चिमुकल्या वयातही त्याच्या मनात अिग्रजाविपर्यी तिरस्कार व देप भरून राहिला. त्याला वाटू लागलं या परकी लोकाना हाकलून लावल पाहिजे आणि त्यासाठी आपण स्वत काहीतरी केलं पाहिजे.

आणि त्याचा स्वभावही सघटनाप्रीय. गावातीलच राणू रिंप्याची मुळ राजा आणि परशु, गोपाळ कुलकर्णी, आठवल्याचा वासू ही आणि अितर काहीं मडळी त्याच्या कच्छपी लागली. विनायकासारस्या हुपार तछुख नि देशप्रीय मुलाचा त्याच्या संवंगड्यावर परिणाम काय होआं तें त्यानेच आपल्या आत्मस्थितित लिहिलें आहे ते पाहणे चागलें. तो लिहितो—

“ माझ्या वाचनाचा, संगतीचा, राजकीय आकांक्षाचा, राजकीय खेळाचा, अुत्सवाचा या सर्व मंडळीवर चिरस्थायी परिणाम होऊन

तद्भावी तशा खेडवळ स्थितीत जो होणे दुर्घट होते, असा त्याच्या बुद्धीचा आणि शक्तीचा त्या त्या प्रमाणांत विकास झाल्यामुळे पुढच्या अभिनव भारताच्या प्रचंड चळवळीत प्रत्यक्ष व अप्रत्यक्षपणे आपला लहानमोठा भाग अुचलण्याची त्याच्या मनात पूर्ण सिद्रता तेव्हा-प्रसूनच होत गेली.”

नाशीकला—

विनायकाच्या मराठी पाच ओयत्ता पुऱ्या झाल्या. त्याला वारावे सरून तेरावें वर्ष लागले. आणि अिग्रजी शिकावयाला तो नाशिकला गेला. नाशिकला येण्यापूर्वीच त्याने घरी स्वतंच्या हिमतीनेच अिग्रजी दोन अियत्ताचा अभ्यास केला होता. नाशिकला जाताच तो शिवाजी. स्फूलमध्ये तिसरीत वसला व चार महिन्यानी चार्यात वसला.

संस्कारानंतर—

विनायक भगूरला असतानाच केसरीसारखी वर्तमानपत्र वाचून राष्ट्रीय विचारानं भारला होता. तशातच राष्ट्रीय वृत्तीच्या देशभक्तानीं चालविलेन्या शाळेतच त्यानं आपल नाव घातल. साहजीकच त्याचे राजकीय विचार व ध्येये पक्क होत चालथी. मुळातच सोनें तशातच अग्रीचा सहवास. मग काय, वावनकशीच ठारायच!

नाशीकला विनायक आला तरी त्याचा मूळ स्वभाव काहीं बदला नव्हता. त्याची भापा मोठी मिळास, चेहरा सुदर, नाजूक, ठसठसीत आणि सहज छाप पाढणारा त्यामुळे येयेही त्याला वरीच मित्रमंडळी भेटली. विनायक शाळेत आल्यानंतर तेशील विद्यार्थ्यांन त्याच्या संस्कारानें अेक निराळीच प्रथा निर्माण झाली.

यापूर्वीचे विद्यार्थी चैनी व टवाटखोर आणि अुथळ अभ्यासाचे असत. त्याने घेताच्य ती परंपरा मोडून काढली नि विद्यार्थ्यांत राष्ट्र-विषयी प्रेम अुत्पन्न करण, चार चौधानी अेकत्र जमण, गुप्त खलबतं करण ही नवीन परंपरा विद्यार्थ्यांत निर्माण केली.

स्वातंत्र्य शाहीर कवि गोविन्द

विनायकानें नाशिकात आपल्याभौवती जे मित्रगण गोळा केले होते त्यात गोविन्द दरेकर हा एक मराठा तरुण प्रमुख होता. त्याची व विनायकाची ओळख होण्यापूर्वी रंगेल व छुचौर मित्रात मिसळावं व लावण्यादि पाच्यकल काव्य व हाव वा गाव असा त्याचा कार्यक्रम होता. पण विनायकाच्या सहवासात त्याच्यात अेक विलक्षण क्राति झाली. तमांशीथाटाचं वळाय लिहायच त्यान सोडून दिल व देशप्रेमानं ओथवलेठ काव्य तो लिहू लागला.

वकृत्ववीर विनायक—

नाशीकला असताना विनायकान अनेक चढाओढीत भाग घेतल. त्यानें अभ्यासानें वकृत्वकला संपादिली होती. त्याच्या भाषणात वयाच्या मानाने फारच भारदस्तपणा, विचाराची परिष्टुस्ता, भाषा-माधुर्य असे. त्यामुळे परीक्षकाना वाढे, हें व्याख्यान त्याचें स्वतःचें नसावे. त्यानें तें पाठ केलें असावें. आणि तसे ते बोलूनही दाखवीत व बक्षीस देण्यास खळखळ करीत. मानी विनायकाला हें मुळीच सहन होत नमे. अनेक अव्यक्षाशीं त्याची यामुळे चकमक अुडे.

येथें असतांनाच त्याने काही मित्राच्या सहाय्यानें राष्ट्रभक्तसमूह ही संस्था स्थापन केली. या संस्थेत राष्ट्रवरील प्रेमाने भारलेले, सुखाचा,

अवढेच नव्हे तर सर्वस्वाचा होम करण्यास सिद्ध असलेले, पडेल तेव्हा व पडेल तें काम करावयास तयार असलेले साहसी व धोरणी सभासदच फार.

त्याच्या रात्रीच्यारात्री दरेकरच्या घरी गणा मारण्यांत, कारस्थानं करण्यात जात असत. लवकरच त्याच्या मित्रमंडळीची संख्या वाढली व त्याला त्यानें 'मित्रमेळा' हें नाव दिलें. या मेळ्यातर्फे पुण्यास गणेशोत्सवांत व शिवोत्सवात कार्यक्रम होत. निरनिराळीं पदें, स्वदेशीचा फटका, चाफेकराचा पोगाडा, वार्जी, तानाजी याचा पोगाडा खड्या सूरात म्हणत व सारें पुर्णे मोहीत करत.

बडीलहो गेले—

या व अशा दुश्यम शाळेतीऱ्ह गोष्टी चालू होत्या. विनायक आपले सरे अुद्योग व अुलाढाळी सभाळून अेकेका अीयता ओळाडीत होता. सर्व वर्षभर अितर अुलाढाळी कराव्या आणि परीक्षेच्या आधी मात्र सतत जागून अभ्यास करावा व पास व्हाव आणि तेही चागल्या रीतीनं हें फक्त विनायकालाच सावे. तो कुठल्याही अीयतेंत नापास झाला नाही.

विनायक व त्याचा थोरला भाऊ ब्रावा याचें शालेय जीवन व्यवस्थित चालू होतें. पण त्याची आओ गेल्यापासून त्याच्यामागे दारिद्र्य नि सकटे हात धवून पाठीशी लागली होती. सुमारे १८३९ च्या सप्टेंबरमध्ये भगूर गावी म्हेगने कहर अुढवून दिला. म्हेग प्रतिवंधक सरकारी अुपाय फारच जाळीम असल्यानें लोकाची अुदीर पडत असले तरी ते गुप ठेवण्याकडे प्रवृत्ती वळली होती. त्यामुळे तर म्हेगचे स्वरूप

भयंकरच झालें होते. याच सार्थीत दामोदरपंत प्रेगनें पछाडले व शेवटी
त्याच महिन्याच्या ९ तारखेस त्याचें देहावसान झाले.

पण केवळ वडिलाचा बळी घेऊनच प्रेगचें समाधान झाले नाही. त्यांचे चुलते बापूकाकानाही त्याने अचुकपणे अचलले. लहानग्या बाळालाही प्रेगनें पछाडले. घरी वडील माणूस कोणीच नाही. हीच अेवढी ४ कच्चीबच्चीं. जवळ राहाण्यास कोणी नाही, समशान-भूमीत भोवतीं जळणाऱ्या प्रेताच्या प्रकाशात तेथील पडक्या देवाल्यांत वास्तव्य. वडील मावजय सौ. येसूवाआी व ते बंधुद्वय आपल्या आसन्नमरण धाकट्या लाडवया मावाची अशा विकट परिस्थितीत शुश्रुपा करीत आहेत व जवळच अेक अिमानी कुत्रे त्या भयंकर काळ रात्री त्याचे सोवतीस आहे, अशा रिथीत तेथे राहणे घोक्याचं बनलं म्हणून ती मावड नाशीकला आली.

वाळ तापान फणफणलेला. त्याची अवस्था फारच विकट झालेली, साऱ्याच्या तोङ्डचं पाणी पठालं होतं. त्याला हॉस्पिटलमध्ये ठेवण्यात आलं व त्याच्या सेवेस स्वतः वादा तेऱ्ये राहिले.

वावाच्या सेवेने देवाला दया आली व वाळला वरें वाटूं लागले. पण वावाच त्या रोगानें आजारी पडले; तरी पुढे त्यानाही वरें वाटूं लागले. दैवाने खैरच केली म्हणायची.

यावेळी —

अिकडे प्लेगच्या वणऱ्यांत सावरकरांची लहान लहान मुळं हेर-पळून निष्ठत आहेत तों तिकड भगूरला काय झालं?

त्याच्या घरातून राधाबाअीच्या मृत्युपासूनच लक्ष्मीने काढता पाय घेतला होता. पण प्लेगच्या सहारात सावरकर कुटुंबाची वाताहात झाली हे पाहून त्याच्या घरातील सर्व चीजवस्तु लंबा झाली. भाडीकुडी, कागदपत्र सारेच गडप झाले. एवढेच नव्हे तर पुढे जेव्हा बाबा घरची व्यवस्था पहावयास आले त्यावेळेस त्याच्या भोवेपणाचा व भाबडेपणाचा फायदा घेऊन काहीनी त्याजकडून प्रेसेही अुकळले आणि तेलही गेले तूपही गेले, हाती घुगाटणे म्हणजे दारिद्र्य मात्र राहिले. त्यामुळे वाबाना दुप्काळी कामावर नोकरीही घरावी लागली. वरी खायला काही न सावयाचेच. आवश्यक वस्तुसुद्धा लाभावयाच्या नाहीत.

तरीसुद्धा विनायकास याची शोटीसुद्धा झळ पॉचूं नये म्हणून बाबा पति—पत्नि फार जपत असत. प्रसर्गी स्वतःच्या पोटास चिमटाही घेत. पण शक्यतो विनायकास कठू देत नसत. पण अग्वादेवेळेस हें झिंग वाहेर पडेच. मग वावा येमूवहिनीवर सतापत, पण ती तरी काय करील विचारी? वस्तू तर आवश्यक असावयाची आणि प्रतिकूल परिस्थितिमुळे वाबाना ती वेळेवर आणून देता यावयाची नाही. मग विनायकाने विचारल्यास त्याला काय वरे सागावयाचें?

चाफेकर बंधू—

अशी अेकंदर स्थिति होती, तरी जगाच्या अितर धामवुमी चालूच होत्या. अिकडे प्लेगने लोक चिलटासारखे मरून पडत होते. भुकेने तडफडत होते. तशातच हिंदुस्थानच्या राजीपणाचा शिक्का बसलेल्या विहिकटोरिया राणीचा हिरकमहोत्सव साजरा करण्याची सरकारी आज्ञा सुटली.

याच्वेळीं सुशिक्षितावर व वर्तमानपत्रावर अनेक जाचक वघनं घातली होती. याची विलक्षण चीड येऊन पुण्यास गणेशांखिंडीच्या रस्त्यावर दामोदरपत व वाळकृष्णपंत चाफेकरांनी रँड व ऑयर्स्ट या दोन गोऱ्या साहेबाचा २२-६-१८९७ रोजी खून केला.

पुढे लवकरच ते सापडले या खटल्याशी टिळकाचा वादरायण संबंध जोङ्डून त्याच्यावर सरकारानें राजद्रोहाचा खटला भरला. नातूवंवूना तुरुगात टाकले. खटला चालू झाला लोकमान्याची गीता हातीं घरून चाफेकर फांशी गेले.

याच्वेळीं आणखी अेक विशेष गोष्ट झाली आणि ती ही की, ज्या द्रवीडवृन्दावनीं हा कट फोडला त्याचाही मार्गे राहिलेल्या चाफेकर, रान-ड्यानीं खून करून भावी फितुरांस दहशत वसविली. पुढे तीना तुरुगात ढकललें. तेथेही फांजदाराच्या अुर्मट अुत्तरानी चिंडून त्यावर व दृहीनवर पिस्तूल झाडले व अखेर चाफेकर, रानडे, साठ्ये ही त्रयी फासावर लटकली.

अगा या घटना विनायकाच्या भौवती घडत होत्या. देशात ब्रिटिश सरकारानें माजविलेला अत्याचार, चाफेकर बघूसारखे घटाढीचे देशवीर, त्यांचे ते हृदयास मिडणरे, काळजास हात घालणरे जबाब, नवे नवे निर्बंध घालून दडपू पाहणारे हुक्म यानी त्याच्या धालमनावर विलक्षण परिणाम झाला आणि त्या भरात त्यानें ठरविलें कीं—

‘स्वदेशाच्या छळाचा सूड घेऊन चाफेकर फांसावर चढले.
त्याच्या प्राणज्योतीनें जातां जाता चेतविलेली शत्रुंजयवृत्ती,

यजकुडांत समिधेमागून समिधा टाकून अशीच भडकावीत
नेणे असेल तर त्याचें दायित्व आपल्यावरही पडत आहे.'

विनायक-चतुर्भुज शाळा

चाफेकराच्या प्राणज्योतीने विज्ञता विज्ञता विनायकाची देशप्रेमाची
ज्योत पेटवून दिली. देशाचें 'स्वातंत्र्य परत मिळविण्यामाठीं सशस्त्र
क्रातीचा केतु अभासून मारता मारता मरेतो झुंजण्याची' त्यांने प्रतिज्ञा
केली; तरी त्याचें शिक्षण यावले नाही. १९०१ साली तो मॅट्रिक
अुत्तीर्ण शाळा.

त्यांने स्थापन केलेल्या मित्रमेळा, अभिनव भारत या सघटना
बालसे धरू लागल्या. विनायक मॅट्रिक शाळा त्याच साळी जव्हारचे
कारभारी माझूसाहेब चिपळूणकर याच्या 'यमूताओ' नावाच्या मुळीशीं
त्याचा विवाह शाळा आणि त्याच्या सहाय्याने कॉलेजला जाण्याच्या
दृष्टीने त्याचे घरी, मित्रमठीत वारे वाहूं लागले.

— फर्ग्यूसन कॉलेजांत —

नाशीक जिल्ह्याच्या मर्यादित क्षेत्रातच आपण आजवर कार्य करीत होतो, परंतु आपल्या मित्रमेळ्याची अच्च तर्चे महाराष्ट्रातील तरुणाच्या मनावर बिववण्याकरिता मी पुण्यास फर्ग्यूसन कॉलेजमध्यें जात आहे. पुण्याच्या कॉलेजमध्यें महाराष्ट्रातील निवडक बुद्धिमान नवयुवकांची मने जर मी आपल्या ध्येयाने भारू शकलो, तर ते जेव्हा आपापल्या जिल्ह्यात व शहरोशहरांत जातील, तेव्हा या ध्येयाची ज्वाला घेऊनच ते अवधा महाराष्ट्र चेतवू शकतील, यामुळे सर्व महाराष्ट्रास अल्पावधीत मी अष्ट ते वळण लावू शकेन. या माझ्या आकांक्षा मी पूर्ण करण्याचा कसून प्रयत्न करीन.

त्यांच्या या वळवळीकडं प्रथमवर्षी अध्यापकवर्ग संशय दृष्टीने पाहू लागला, दुसऱ्या वर्षी त्याच्या हृदयात या आदो-लनामुळे भय निर्माण झाले, तृतीय वर्षी भयाचे स्थान देषाने

पटकावले व चवथे वर्षी तर त्याच्या द्वेपांगीस क्रोधाचें अिघन मिळाल्यामुळे, अध्यापकाच्या रागाच्या होळीत सावरकर संघाचे विद्यार्थी भरमसात होतात की काय अशीच जणे पाळी आली.

— श्री. भोपेकृत ‘सावरकर जीवन चरित्र’

कॉलेजात प्रवेश करण्यापूर्वीच विनायकाचें ध्येय निश्चित झाले होते. ‘देशस्वातंत्र्य हें त्याच्या जीवनाचें ध्येय व सशक्त क्रान्ति हा त्याचा ध्येयग्रातीचा मार्ग’ ठरला होता. त्यामुळे कॉलेज प्रवेशानतर त्याच्यात नवीन असा बदल होण्याच कारण नव्हत. अलृट त्याने अगिकारलेल्या कार्यात त्याला नवीन रक्ताचे व आपल्या ध्येयास जुळणारे सहकारी हवे असल्याने तो त्या दृष्टीने कॉलेजमध्ये वावरू लागला व तरुणाची देशभक्तिप्रीय व त्यागप्रीय संघटना उभारण्याच्या कामी त्याला भरपूर यश आले.

कॉलेज शिक्षणास पुण्यास येताच विनायकाची कार्याची चक्रं जोरात चालू झाली. लो. टिळक व शिवरामपंत परांजपे याजकडे त्याचें येणे जाणे सुरुं आले. लो. टिळक तरुणास स्वरूपीचा व सावधगिरीचा अिपारा देत; पण त्याचा अुत्साह खचू देत नसत. पराजपे अशा क्रातिप्रवण तरुणास अुत्तेजनच देत. परांजप्याच्या मुलाशी-कृष्ण-रावाशीं-त्याची गाढ मैत्री जडली.

कॉलेजमध्ये असताना विनायकाने जर डोळे दिपविणीरे कोणतें कार्य केले असेल तर परदेशी कपड्यांची होळी करण्याचे. या होळीस टिळकाचा, पराजप्याचा भरपूर पाठिंबा होता. अेवढेंच नव्हे तर ते

त्यात अुघड अुघड सामीलही होते. ऐका छकऱ्यांन त्यानीं विदेशी कपडे भरले. त्यांवर गुलाल अुघळला. वाजत गाजत ही विदेशी कपऱ्यांची प्रेतयात्रा मंडओपासून निघाली व लकडी पुलाजवळील ऐका शेतांत अुतरवून आणि रचून त्याची होळी करून पेटविली. होळी घडाढू लागली. टिळकानी व पराजप्यानी व्याख्याने दिली. टिळकानी सुचविल्याप्रमाणे होळी करावयाचीच तर पोरकट दिसता कामा नये, याची त्याने प्रथमपागूनच खवरदारी घेतली.

विनायकाने विदेशी कपऱ्याची होळी केली खरें, पण त्यामुळे त्याजवर कॉलेजच्या चालकाची जितराजी शाळी. त्यावेळचे प्रिन्सिपॉल रॅग्लर पराजपे यानी त्याला दहा रुपये दडाची व कॉलेजचे वस्तीगृह सोडण्याची शिक्षा फर्माविली. विनायकाने त्याप्रमाणे वस्तीगृह सोडले आणि विद्यार्थ्यांनी रक्त. वर्गणी करून निधि जमविला. त्यातील दहा रुपयाबा दण्ड भरला व वाकीचा पैसा विनायकाने ‘पैसा फडा’ स देऊन ठाकला.

विनायकास कॉलेज चालकानी दडाची व वस्तिगृहातून हकाल-पट्टीची शिक्षा दिल्याने टिळकाना सताप आला. त्याग व देशप्रेम यातून निर्माण झालेल्या कॉलेजच्या चालकानी केवळ दीडदमडीच्या सरकारी दानाला बळी पडून स्वाभिमानी व तेजरवी विद्यार्थ्यांला ही शिक्षा देऊन आपल्या अुजव्यल परपरेस चालकानीं पायाखाली तुडविले. सात्विक संतापाच्या भरांन केसरीतून त्यांनी त्यांजवर खरभरीत टीका केली व स्पष्टपणे बजावले, ‘हे आमचे गुरुच नव्हेत.’

कॉलेजमधील सहकारी —

येथेही नाशीकप्रमाणेच विनायकाला नवीन व कार्यकुशल सहकारी लाभले. बाबा खापडे डेक्कन कॉलेजात शिवत होते. आचार्य कालेलकराशीही याचवेळी त्याची मैत्री जडली. निरानिराक्ष्या कॉलेजात त्याचं मित्रमंडळ विलुप्त न होतं. त्या रवानी अेकत्र जमून विचार ठरविण्यासाठी सासाहिक वैटकी सुरु वेल्या. पर्वतीच्या माझील बाजूस टेकडी आहे, त्या घरीतून त्याच्या गुप्त सभा व वैटकी भरू लागल्या. कॉलेजात वरीच पुंडाओ माजून राहिली. प्रत्येक क्षेत्राचा तो राजकीय दृष्ट्या फायदा करून घेऊ लागला. प्रायापक कर्गाकडून शाबासकी, कच्चित्प्रसगी 'कानपिचक्या' ही घेऊ लागला. हस्तलिखित मासिकातून देशभक्तीपूर्ण लेख व काव्ये तो लिहू लागला.

जगात काय चालले होते ? —

पुण्यात या घडामोडी चालू होत्या तेव्हा अेवढ्या मोठ्या अफाट जगातही काहीतरी अुल्थापालथ सुरु असलीच पाहिजे. तशातच जगातील कानाकोपग हुड्कून काढणारी नि ओरड करणारीं वर्तमान-पत्र याचा सुळसुळाट झालेला. बारीक सारीक गोष्टी देखील चोहोकडे तात्काळ पसरत.

खुद हिंदुस्थानातच जिग्रजानी प्रजेला नि.शक्ति करून उवळं केलं होतं, आमीप दाखवून भाळविलं होत, लाचेनं स्वार्थांघ बनविल होतं, नवनवीन वधनारीं जखडून टाकल होत. विद्यार्थ्यांनी राजकारणात भाग घ्यावयाचा नाही. नव्हे नव्हे, अेखाद्या राष्ट्रीय पुढाव्याच्या सभेला हजर रहावयाचे नाही असा कायदा करून नवशिक्षिताच्या

महत्त्वाकाक्षाचा खुडा चालविला. होता. अिलबर्ट बील मार्गे ध्यावयाला लाआून न्यायालयांत देखील गोरा व काळा हा भेद अभंग व अभेद राखणा होता. केढा बलुचिस्तानास जोडला होता. १८९५ मध्ये चित्रल प्रकरण उपस्थित करून हिंदुस्थानच्या सरहदी बळकट केल्या होत्या व रशियाचा घोका शक्यतों कमी करण्याची आणि आपल्या हिंदुस्थानातील साम्राज्यास 'स्थीरता' आणण्याची त्याची कोरीस चालू होती. त्यातच वंगालच्या फाळणीने बंगाल्याच्या काळजावरच सुरी चालविणाऱ्या कर्जनची नेमणूक व्हाओीसरॉय म्हणून केली होती. राज्यकारभारात होताहोअतीं सुशिक्षितांना प्रवेश धावयाचा नाही हें अिंग्रजानी आधींपासूनच ठरविलं होत

या सर्वांतून काहीतरी आपल्यास मिळावें म्हणून चार सुशिक्षित मढळीनी 'अिंडियन नॅशनल कॉम्प्रेस' स्थापन केली होती व तिचे राज्यकारभारात अधिकार मिळविण्याचे सनदर्शीर प्रयत्न चालणे होते. पण या मिळमिळीत भीक मागण्याला सरकार मुळीच भीक घालत नसल्यानें त्याला यश येत नव्हते. अुलट प्रजेवर अत्याचार अधिक सुरु झाले होते. दडपशाहीचा वरवटा सर्वत्र फिरूं लागला होता. त्यामुळे प्रजा सत्रास्त झालीच होती. त्यातच काहीसा आत्मविश्वास निर्माण व्हावा म्हणून पोपक अशाच घटनाही घडत होत्या.

अंबिसिनियासारख्या छोट्या व निर्बल राष्ट्रानें अिटलीसारख्या बलाळ्य व शाखसंपन्न राष्ट्राचा मोड केला. मागासलेले बोअर! पण त्यानीं देखील अिंग्रजाविरुद्ध अुठावणी केली. त्यांत त्याचा पगभव झाला खरें, पण त्यांनी टक्कर दिली हेही तितकेच खरें. चीनमध्ये

बॉक्सरी गुप्त संघटनेने पेकिंगवर उघड उघड हळा चढविला. १९०२ मध्ये अिंग्रजाना आशियांतील ओका बुटक्या व छोट्या अशा जपान राष्ट्राशी तह करावा लागला. रशियात झारशाहीविरुद्ध जोराचा असंतोष माजला होता व झारशाही अुल्थून पाडण्याचे यशस्वी गुप्त व अुघड कट व प्रयत्न चालू होते. यापूर्वी फेंच लोकानीं फेंचावर जुलूम करणारी—लुअीची जुलमी राजवट अुल्थून टाकली होती. ओवढेच नव्हे तर सर्वच्या सर्व लुअी कुटुंबाचा फडशा अुडविला होता. अमेरिकेने तर ब्रिटिशाशी अगडून स्वातंत्र्य संपादन केलेच होते. जी अमेरिका आज ओवढया अुच्च पदाला आली ती ब्रिटिशाची ओके काळी बटीक होती हें आज कुणाला खरेसुळा वाटणार नाही.

अन् अशा घटना का घटत होत्या? ओकमेकात स्पर्धा माजून राहिलेलीं राष्ट्रे अशी धुसफुसत असलेल्या छोट्या देशाना शक्तिशाची व पैशाची मदत करून हाताशीं धरत.

सशस्त्र क्रातीकडे कल —

मग आपणही अठावणी केल्यास कोणी राष्ट्र मदत करील काय? आपल्याला शक्ति मिळविता येतील काय? आपण बन्याच मोठ्या प्रमाणात अिंग्रजी सरकारविरुद्ध बंड अुभारूं शकूं काय? या व अशा प्रकारच्या अनेक विचारानीं विनायकाच्या मनात यैमान घातलं व त्याचं मन अुघड अुघड सशस्त्र क्रातीकडे वळल. सशस्त्र क्रांति म्हटल्यावर ती प्रकट करता येत नाही. ती ल्यून छ्यूनच करावी लागते. यासाठीं त्यानें गुप्त संघटना स्थापन केल्या. या संघटनेचीं पाळंमुळ खोटवर रुजली होतीं. या संस्थेस ‘अभिनव भारता’चे फार

ओठें भव्य नि अुदात्त स्वरूप प्राप्त झालें. पुढे पुढें विनायक लडन-मध्ये बैरिस्टरीचा अभ्यास करीत असता तेथें या अभिनव भारतातील सदस्यानी देशभर क्रातीचा अठाव केला होता. परदेशातून शखाखाची आवक, जहरी वाळ्याचा प्रसार, अंग्रेज अधिकाऱ्यांचे खून, बाँझुचे कारखाने याच्या ज्वाळा साऱ्या अंग्रेज देशाला चाठू लागल्या होण्या त्याच्या वेदना त्याना अितक्या असव्य होऊ लागल्या की त्याचे पडसाद ब्रिटिश पार्लिमेंटमध्ये वरचेवर अमर्टू लागले.

शारीरिक व वौद्धिक विकास —

अशा या धावपळीच्या काळात विनायकाची लेखणी आणि वाणी आपलं काम करतच होती. पूर्वीप्रमाणे भारदस्त प्रथांचे वाचनही चालूच होतें. या काळात त्याचा शारीरिक नि वौद्धिक विकास चांगलाच झाला.

पद्धती परीक्षा —

आतां विनायकाची वी. ऐ. ची परीक्षा जवळ येबून ठेपली. वरो बरीचे मित्र व तो झटून अभ्यास करू लागला. परीक्षा दोन महिन्यावर आली तरी अभ्यासास हात लागला नव्हता आणि आतांचा तर हा निर्वाणीचा व अिभ्रतीचा प्रश्न होता.

नसल्या फंदात पडणारी पेर अभ्यासात नेहमीच 'ढ' असतात. तीं कधीच चागल्या गुणांनी पास होत नाहीत व पालकाचें नुकसान करीत असतात, असा लोकांत अेक प्रवाद निर्माण झाला होता व तो खाही होता. तो डाग आपल्या सहवासांतील कोणाही विद्यार्थ्यांस लागतां कामा नये यावर त्याचा फार कटाक्ष असे.

म्हणूनच त्यांने प्रसंगी शाळा बुडवूनही अभ्यास केला व शेवटी वी. ए.च्या परीक्षेत यशाही मिळविले दरम्यानच्या काळांत त्यांने मुंबईस जाऊन अेल. अेल. वी. च्या परीक्षा दिल्या होत्या व त्यांतही तो यशस्वी झाला होता. योवेटी त्याच्या संघटनेत आज आपल्या मुंबई प्रान्ताचे मुख्य प्रधान असलेले वाळासाहेब खेर सामील झाले होते.

पुढे काय ?—

वी. ए. झाल्यानंतर आता पुढे काय, असा प्रश्न विनायकापुढे अभ्यास राहिला, पण तोही अकस्मात सुटला. लंडनमध्ये असलेल्या श्यामजी कृष्णवर्माचे लो. टिळकाना अेक पत्र आले. त्यात त्यानी निहिल होत की, ‘आम्ही परदेशी शिकावयास येणाऱ्या विद्यार्थ्यांस शिष्यवृत्त्या धावयाच्या टरविल्या आहेत. विद्यार्थीं राष्ट्राभिमानी हवा. आपल्या माहितीच्या योग्य अशा विद्यार्थ्यांची नावें कळवा.’

श्यामजीचे मित्र राणा यानी या तीन शिष्यवृत्त्या ठेवल्या होत्या. पैकी अेक राणाप्रताप, दुसरी राष्ट्रीय मुसलमान विद्यार्थ्यांसाठी व तिसरी शिवाजी शिष्यवृत्ति.

टिळकाच्या शिफारसीनं विनायकाला शिवाजी शिष्यवृत्ति मिळाली. अंतर्वर्दी शिष्यवृत्ति लंडनमध्ये राहून अभ्यास करण्यास अपुरी होती. म्हणून विनायक आपले सासरे भाऊसाहेब चिपळूणकरांस भेटला.

भाऊसाहेबाचं आपल्या जावयावर प्रेम फार. ऐवढ्या लहान वयात त्याचें नाव सर्वतोमुखी झाले होतें. वर्तमानपत्रातून त्याचें लिखाण प्रसिद्ध होए लागले होते. मुंबईच्या विहारी पत्रांतील त्याच्या लिखाणांने सर्व भारतभर त्याचं नाव दुमदुमूळे लागलं होतं. अशा जांवया-

बदल त्यांना अभिमान का न वाटावा ? त्यांनी अँगलंडच्या अितर खर्चाची जवाबदारी आपल्या शिरावर घेतली. आपला दुसराच मुलगा असं समजून त्यांनी त्याला सहाश्य केलं. त्यावेळी त्याना काय वाटत असेल वरे ?

मुखस्वप्नाचे बुडवुडे

आपला जावाई नाणावलेला बॅरिस्टर होअून येअील. खोऱ्यानें पैसा मिळवील. कदाचित जव्हारचा दिवाणही होअील आणि माझी मुळगी यमू सुखान ससार करील. त्याचा तो संसार डोळे भरून पाहता पाहता मला कोण धन्यता वाटेल ! आपली यमू भाग्याची म्हणून तिला हा विनायक 'पति' म्हणून प्राप्त शाळा.

पण त्यांना काय कल्पना की, यमूच आयुश्य खडतर तपश्चर्येत, हालात जाणार आहे तें ? आता विनायक परत येअील तो बॅरिस्टर होअून, जव्हारचा दिवाण म्हणून येणार नाही, तर तो एक 'भयंकर' राजकीय कैंदी म्हणून येणार व जन्मभर तुरुगात खितपत पडणार आणि आपल्या दमूस अेकाकी योगिनी जीवन कंठावे ठागणार याची त्याना पुस्ट तरी कल्पना आली असेल का ?

— लडनमध्ये —

गोदावरीच्या काठावर जितक्या निर्भयतेने स्वातंत्र्य वीर सावरकरानीं भारतीय स्वातंत्र्याचा जयघोष केल्या तितक्याच निर्भयतेने टेम्स नदीच्या काठीही भर लडनमध्ये त्यानीं त्या स्वातंत्र्याचा डंका गाजविला.

वि. श्री. जोशी. बॅ. सावरकर १९०८ व १९३८.

पण त्याना (सावरकरांना) सिंहिल सर्व्हट होण्याकरिता विलायतेला जावयाचें नव्हतें, तर तिकडे जाओन हिंदुस्थानच्या स्वातंत्र्याच्या मतप्रसाराचा अेक नवा अङ्ग किंवा आखाडा हिंदी तरुणामध्ये निर्माण करावयाचा होता !

— न. चिं. केळकर. प्रस्तावना (सावरकर चरित्र.)

विनायकानें प्राथमिक शिक्षण भगूला, दुय्यम शिक्षण नाशीकला नि अच्य शिक्षण पुण्याला फर्ग्युसनमध्ये संपविले. ज्या ज्या ठिकाणी

बँडम कामा

पेरीसमध्ये प्रसिद्ध होणाऱ्या क्रातिकारकाच्या ‘वंदेमातरम्’ या
पत्राच्या क्रातिकारक संपादिका, सावरकराच्या अभिनव
भारताच्या प्रत्येक कार्यात घडाडीने पांगुल टाक-
णाऱ्या व जर्मनीमधील आतरराष्ट्रीय सोशलिस्ट
कॉग्रेसमध्ये भारताच्या राष्ट्रव्यज अभिमानांने
फडकविणाऱ्या व त्यास अभिवादन
करण्यास सर्व राष्ट्राच्या प्रतिनिधीस
हुक्मी आवाजात बजाविणाऱ्या
पारखी विदुपी !

तो गेला तेथें तेथें त्याने आपले मित्र जमविले व सघटित करून ठेवले. त्याने जमविलेले मित्र हे कार्याच्या तब्बमळीनं भारलेले, देश-प्रेमानें अुच्चबळलेले होते. विनायकाच्या गैरहजेरीत देखील त्यानी घेतलेल्या प्रतिज्ञेप्रमाणे भारतात त्रिटिशांविरुद्ध अेकच रान अुठविले व त्याना 'त्राही भगवान' करून सोडले.

लंडनला आला —

ज्या मित्राच्या सान्निध्यांत गेली काही वर्ष आनंदात आणि अुलाढालीत घालविली, ज्या मित्रांच्या सहाय्यान 'राष्ट्रभक्त समूहा'चे बीज रुजविले, राष्ट्रभक्तसमूहाला 'मित्रमेळ्या'च्या रोपट्याचें स्वरूप आणले व ज्या मित्राच्या सहाय्यानें त्या रोपट्याला 'अभिनव भारता'च्या विशाल वृक्षाचे स्वरूप दिले, त्या मित्राना त्या वृक्षाच्या जोपसनेसंबंधी योग्य त्या जबाबदारीच्या सूचना देअून व त्याचा अश्रूपूर्ण नयनानी निरोप घेअून विनायक 'पर्शिया' बोटीने १९०६ ला लंडनला घेअून पोहोचला.

पं. इयामजी कृष्णवर्मा, राणा आणि मँडम कामा —

विनायक लंडनला येण्यापूर्वीच पं. इयामजी कृष्णवर्मानी बुद्धिमान, अुत्साही व त्यागी तरुणाचें मण्डळ जमा केले होतें. १९-५ साली अिंडियन होमरूल सोसायटी स्थापून तिच्या विद्यमाने अिंडियन सोशियालिस्ट मासिक सुरु केले. त्याच साली लंडनमध्ये येणाऱ्या हिंदी राष्ट्रीय तरुण विद्यार्थ्यांची राहण्याची सोय व्हावी म्हणून अिंडिया हाअूस नावाचें वस्तीगृह स्थापन केले. इयामजीच्या सहकार्याला राणा

व मँडम कामा आणि अितरही काही हिंदी कार्यकर्ते धावून आले. राणानीं हिंदी विद्यार्थ्यांसाठीं शिष्यवृत्त्या ठेवल्या तर श्रीमति कामानीं जर्मनीमध्ये जागतिक समाजवादी परिपदेमध्ये भारताचें राष्ट्रीय निशाण म्हणून सूर्यकमलाकित तिरणीध्वज फडकाविला. त्यावेळेस श्रीमति कामानीं औजस्वी अुद्घार काढले की, ‘हें पहा मारतीय स्वातंत्र्याचें निशाण हिंदी युवकाच्या हौतात्म्याच्या रक्काने ते आधीच पावित्र झालेले आहे. लोक हो ! अठा आणि अभिनव मारताच्या या धजाला ग्रणाम करा !’ अमेरिका, जर्मनी, आर्यलंड, फ्रान्स वर्गेरे युरोपातील प्रमुख राष्ट्रातील प्रमुख वर्तमानपत्रातून व मासिकातून दिदुरथानविषयक लेख लिहून श्यामजीनी व पॅरीसमधील आपल्या ‘वदेमातरम्’ पत्रामधून ज्वलंत लेख लिहून कामानी त्या राष्ट्राचें लक्ष वेधले होते.

अेवढ्या सर्व अनुकूल परिस्थितीने भुरभुशीत झालेल्या जमिनीत विनायकाचें कार्याचे बीज पडताच त्यास अकूर फटून योडक्याच काढ्यात मोठ्या वृक्षाचे स्वरूप आले असल्यास नवल कसचे ?

हालचाल —

विनायक लंडनला आला. त्याचे पहिले कांहीं दिवस स्वतःची व्यवस्था लावण्यात गेले. सर्व व्यवरथा ठाकठीक झाल्यानन्तर त्यानें आपल्या आवडीच्या कार्यास सुरवात केली.

डोळे उघडे ठेऊन तो समोंगर घडणाऱ्या घटनाकडे पाहू लागला. पाईमेंटमध्ये होणारीं भारतमत्री व सभासद याची भारताविपर्यांची अशोक्तरे, तेथील प्रमुख वर्तमानपत्रातून भारतातील घटनावरील होणारे

ग्रखर हुळे व ते परतवून लावण्यास विनायकानें केलेले प्रतिहुळे यांचे सविस्तर विवेचन तो नियमितपणे काळ पत्रांतून प्रसिद्ध करू लागला. त्याचीं ती 'लंडनची बातमीपत्रे' वाचून अनेक तरुणांचे रक्त सळसळे. **स्वतंत्र राष्ट्रांशी संबंध—**

अिकडे लंडनचीं आतिकृते विनायक भारतास सादर करत होता, तर तिकडे निरनिराक्या प्रमुख राष्ट्रांतील प्रमुख वर्तमानपत्रांतून भारतांतील ब्रिटिशांच्या जुळुमाचीं जटजटीत वर्णने करीत होता. ऐवढेच नव्हे तर ही जुळमी राजवट नाहींशी करण्यासाठी भारतांतील तरुण किती हाल सोशीत आहेत, कशीं दिव्ये करीत आहेत याचेंही हृदय पिल्वटणारे वर्णन करून साप्यांची मनं हिंदुरथानवर केंद्रित करीत होता. त्याच्या या मार्गाला व कार्याला वरेच यश आले. अितर युरोपीय राटें हिंदुरथानवडे आदराने पाहू लागली. जर्मनी तर अुघड अुघड हिंदुरथानच्या स्वातंत्र्याचा पुरवार करू लागले. पुढे पुढे तर इखाची आणि पैशांची स्फृष्ट हाताने जर्मनीने मदत केली. या क्रांतिकारकांनी यादेली जें हिंदुस्थानविषयी प्रेम जर्मनीमध्ये निर्माण केले त्या य्रेमाचा परिणाम म्हणजेच सुभापबाबूना गेल्या महायुद्धांत मिळालेली जर्मनीची मुक्तहरते मदत होय.

गुप्त मंडळ्या—

केवळ व्यास्यानबाजी किंवा लेखनबाजी या साधनांनी आपलं गप्ट स्वतंत्र होणार नाही. या फुस्क्या साधनांनी ब्रिटिशांवर काढिमात्र परिणाम होणार नाही. ब्रिटिशांना दहशत बसेल व काहींतरी दरारा बसेल असें आपण करावयास पाहिजे. आणि आपण प्रत्यक्ष

कांहींतरी करीत आहोत अशी खात्री पटली तरच्च परदेशरथ राणु
आपल्यास मदत करतील, असे विनायकास वाटू लागले.

यासाठी आपण काय कागऱे? त्याला प्रश्न पडला. पण त्याज-
जवळ त्याचें अुत्तर तयार होतेच. महत्त्वाकाक्षी, धाडसी, त्यागी, देश-
भक्त तरुणाची सघटना तयार करण्यात तो अपेक्षेबाहेर यशस्वी झाला
होता. त्यानें या तरुणास हाताशी धरले. पुन्हा सासाहिक बैठकी, गुप्त
बैठकी, चर्चा, सभा, सम्मेलने, भापणे, अुत्सव या गोष्टी सुरु झाल्या.

यावेळी लंडनच्या वारतव्यात त्याने बव्याच धाडसाच्या गोष्टी
केल्या. त्याचें प्रत्येक पाऊळ अधिक विश्वासानेव द्रुतगतीनें पडू लागले.

हिंदुस्थानात साधेल त्या मार्गाने व साधेल त्यावेळीं पिस्तुले वैगेरे
साहित्य पाठविण्याचा त्याने धुमधडाका सुरुं केला. पुरतके पोखरून
त्यात पिस्तुले भरावी व पोष्टानें हिंदुस्थानात पाठवावीं, येणारा जाणारा
असम गाठावा, त्याजजवळ कापडी बैठकीच्या लांकडी खुर्च्या घाव्यात,
त्या बैठकातून पिस्तुले लपवावीत व त्या खुर्च्या हिंदुस्थानवा खाना
कराव्यात, अेखादेवेलेस आपल्या विश्वासांतील माणूसच शक्तालें घेऊन
भारताकडे घाडावा हा त्याचा अुपक्रम नेटानें चालू झाला व अतोनात
यशस्वीही झाला. पुढे हिंदुस्थानातील अभिनव भारताच्या सदस्याच्या
हातीं ही पिस्तुलं येताच त्यानी बळ्या बळ्या झिंग्रज अधिकाऱ्याचा
खून करण्याचा सपाटा लावला. अकामागून अेक गोप्या नोकराचे मुडदे
पडूं लागले. त्याच्या छातींत धडकी भरली. भारतात फिरणे अगर
दैरे काढणे त्याना कठीण होऊन बसले.

अशा प्रकारे हिंदुस्थानात विनायक आणि मंडळीकडून शब्दाखं येतच होतीं. त्याचेच जोडीला विनायकानें महत्प्रयास होऊन व अभ्यासून लिहिलेले मऱ्झिनी, १८५७ चे स्वातंत्र्ययुद्ध आदि ग्रंथ त्रिटिश पोलिसाच्या, पोष्टल अधिकाऱ्याच्या डोळ्यात घूळ फेकून बेमालूमपणे पाठवावीत व त्याचा प्रसार करावा; यातही त्याला विलक्षण यश मिळाले. त्यानें लिहिलेले ग्रथ अितके ज्वलज्जहाल असत कीं जन्माआधींच त्याकर सरकारची बदी येअी.

अशा ज्वलज्जहाल वाढ्याचा व तडफदार मोहक वाणीचा हिंदी तरुणावर भयंकर परिणाम होऊन त्याचे त्याजभोवतीं ओक कडेंच जमले. सेनापति बापट—

याच्येलीं सेनापति बापटही पण मुंबईहून आले होते. त्याचाही विनायकाशीं परिचय होऊन तेही विनायकाच्या तरुण गटात सामील झाले. विनायकानें बापटाना वॉवची विद्या शिकण्यासाठीं पॅरीसला पाठविले. बापट पॅरीसला गेले व अेका रशियन तरुणीजवळ ती विद्या शिकलेही. बापट परत लडनला आले. बॉब्सूच्या पुस्तिका छापल्या जाऊ लागल्या व त्याचा भारतात प्रसार होऊं लागला.

अेकदा हा बॉब्सूचा कारभार अगदी फुटण्याच्या बेतात आला होता, पण विनायकाच्या प्रसगावधानाने तो वाचला. त्याचे असें झाले. सर्वजण शेकोटीभोवती बसले होते. जवळच्च प्रिस्किप ॲसीडचे डाग पडलेले कागद पडले होते. बापटानी ते अुच्चलले नि शेकोटीत टाकून दिले. झाले ! खूप मोठा आवाज झाला. दैव बलवत्तर म्हणूनच विनायकानें कसेंवर्से तें प्रकरण जिरविले.

सेनापति बापु

बाँबची विद्या हम्सगत होताच त्रिटिश पार्लमेटवर तो टाकण्यास धावणारे,
 सावरकराच्या अभिनव भारताचे अेकवेळ क्रांतिकारक सभासद असलेले,
 भारतात सर्वत्र वॉब्सूचा प्रसार करणारे, म. गार्धींच्या चळवळीं-
 तही अहमूमहिमकेने भाग घेणारे, जनसेवा व देशसेवा प्राणा-
 पलिकडे मानणारे, गार्धी-वध अभियोगात सारा महाराष्ट्र
 प्रशुभ्व झाला असता व सावरकराचे केवळ नावही
 घेणे अशक्य झाले असता ‘अभियोगास’
 न्याय सहाऱ्य निधीस अुघड अुघड दहा
 रुपये देण्याचे धाडस करणारे पहि-
 लेच न्यायप्रेमी व थोर अन्तः
 करणाचे महाराष्ट्राचे देशप्रेमी
 व लाडके सेनापति.

यानमत्र हिंदुस्थानात बॉब्स्चा प्रसार व्हावा म्हणून विनायकाने बापटाना भारतात पाठविले. या विदेचा प्रसार भारतात फार मोठ्या प्रमाणात झाला. पुर्णे, नासीक, कोल्हापूर, बंगल, मद्रास सर्वत्र बॉब्स्फोट होअूळ लागले. ठिकटिकाऱ्यां बॉब्स्चे छोट्या प्रमाणांत कारखाने उघडले गेले.

ही बॉबची विद्या हस्तगत होताच सरकारी अधिकाऱ्यावर, गाड्यावर बॉब्स पडू लागले. असाच अेक रफोट मुशफरपूर येथे झाला. वास्तवीक हा बोब मुशफरपूरच्या मॅजिस्ट्रेटवर टाकावयाचा होता, परंतु टागा मॅजिस्ट्रेटच्या घरापुढे थावल्याने गैरसमज होअून मॅजिस्ट्रेट औवजी त्या टाग्यातील दोन युरोपियन लिंगा मात्र हक्कनाक प्राणास मुकल्या.

म्हणजे चोर सोडून संन्यासी बळी गेला. यावदल पुढे खुदीराम बसू पकडला गेला व फारीही गेला. मात्र वसूला पकडणाऱ्या पोलीस अधिकाऱ्याचाही खून लवकरच झाला.

‘र्धिंगा प्रकरण’ —

विनायकाच्या चरित्रात अनेक वीराची चरित्र सामावली आहेत. त्यांत मदनलालला बज्याच वरचं, किंवहुना पहिलंच मानाचं स्थान प्राप्त झाल आहे. मदनलाल हा अेका पजाबी सिविल इंजिनिअरचा मूळगा ‘आपण अुच्च शिक्षण घेण्यास अिंग्लंडला जावे’ असं त्याला फार वाटे; पण त्याचा खवभाव पडला हूड, त्यामुळे त्या गोष्टीस त्याला वडिलाची संमति मिळेना; तेव्हा त्यानें अिंग्लंडला जाणाऱ्या अेका बोटीवर आगलाव्याच्या हाताखालीं काम पत्करलें व तो लंडनला आला. तेथें त्यानें शिक्षणांत प्रथम दर्जाचिं यश मिळविले.

लंडनमध्ये आल्यावर मदनलालची विनायकाशी ओळख शाळी व तो वरचेवर भातभवनात जाअू लागला. शेवटी तो अभिनव भारताचा सभासदही शाळा.

मदनलाल अतिशय सोशीक होता. अेकदा त्यांने सर्वचेसर्व टाचणी काही शर्यतीवरून तळहातात अरापार टोळून घेतली रक्ताचे कारजे अुढूं लागले तरी बेट्यांने हूं की चूं केले नाही आणि ‘आम्ही हिन्दी तस्णीही सोशिकपणात अितराहून कमी नाही’ हे पटवून दिले. तसेच दुसऱ्या अेका प्रसंगी वॉच्सचे मिश्रण तापविले जात होते ठराविक अुण्ठतामानावर तें तापविलेहि गेले होते. आता तें नच अुतरले तर साऱ्याचे प्राण तर गेलेच असते. शिवाय सारे विंग वाहेर पडून आजवरची सारी नपश्चर्या व्यर्थ गेली असती. मिश्रण अुतरायला तर हवें होते. अुतरण्यास जवळपास चिमटा तर नव्हता. आता करावे काय? सारे विचारात पडले. पण हा पट्टा पुढे शाळा. बहादराने तें अुकव्हते मिश्रण दोन्ही हातानी घरून खाली अूतरविले. त्याच्या हाताचे पळकेच्या पळके निघाले.

मदनलाल जसा सोशीक, शूर व धाडसी होता, तसाच रगेल व बेफिकीरही पण होता. अेका प्रसंगी त्याच्या छचेअपणाबाबत त्याची विनायकाने चागलीच कान अुघाडणी केली.

त्यावेळीं भारतभवनात आतील दालनांत सभासदाची गुप्त बैठक भरली होती अन् वाहेर रस्त्यावगतच्या खोलीत मदनलाल रगेल गाण्याच्या ‘रेकॉर्डस्’ लावीत बसला होता. रस्त्यावर खोलीच्या

खिंडकीपाशी बेछूट पोरींचा घोळका जमला होता. गलबला वाढू लागला. नि आतील बैठकीला व्यत्यय येअ॒ लागला. विनायक बाहेर आला नि पहातो तो हे राजश्री ! विनायक थोडासा चिंदूनच म्हणाला,

‘मदनलाल ! कृतीच्या आणि हौतात्म्याच्या गोष्टी बोलतोस आणि त्या गोष्टी श्रेष्ठ म्हणून बैठकी नि चर्चा टाळतोस ! या पोरींचा घोळका नि या गाण्याच्या ललकाच्या हीच काय तुझ्या कृतीचीं नि हौतात्म्याची लक्षणे !’

या अुद्वारानी मदनलाल अितका शरमला की, त्याने चार दिवस विनायकाला तोंडही दाखविले नाही, अन् त्यानन्तर अकस्मात विनायकापुढे येअ॒न त्याला विच्छारिले, ‘खरच का हौतात्म्य गाजा-विण्याची वेळ आली आहे ?’

विनायक म्हणाला, ‘हृतात्मा मनानें खवीर व सिद्ध शालेला असेल तर, त्यात प्राय हेही गर्भात असतें की, हौतात्म्य गाजा-विण्याची वेळ प्राप्त झाली आहे.’

विनायकाशी शालेल्या या भाषणानन्तर मदनलालात विलक्षण बदल झाला त्यानें आपले मूळचें वास्तव्य बदललें व मिसेस मेरी हँरीसच्या घरीं वास्तव्य ठोकले. हिंदी विद्यार्थ्यांनी विनायक प्रभृतीच्या भारतभवनात न अडकता त्याना आपल्या जाळ्यात ओढण्यासाठी म्हणून जी सस्था तेरील काही ब्रिटिश व हिन्दी लोकानी काढली. त्या नॅशनल जिंडियन असोशिइशनचा तो असोशिइयेट मेंबर बनला व विनायकाच्या घोळक्यातील अेक मेंटरु आपल्या कळपात आल्या-

मदनलाल घिंगा

मृत्युच्या माडीवरही आओन्या माडीगर लोळत असल्याचे सौख्य अुप-
भोगीत असलेले, निर्विकार मनानें तुरुंगात कंगवा, आरसा आदि
सौदर्य—प्रसाधक साधनाची मागणी करणारे, पिस्तुलाचा भयप्रद
अुपयोग करूनही नाढी नेहमीप्रमाणेच ठीक चालणारे व
पकडले असताही ‘अहो तो पलिकडचा गॉगल जरा देता
का?’ शहून विचारणारे, तो हाती येताच ऐटीनें
दोऱ्यास लावणारे व पोलिसानी दडपला अमताही
सान्या जगास हादराविणारा जबाब—चॅलेज देऊन
अजरामर ठरलेले भारताचे अभिनव भारतांतील
हुतात्मा ते हे मदनलाल !

बदल त्यांनाही अेकप्रकारचा विजयी अभिमान वाढू लागला. पण, बेद्याना मदनलालाच्या पोटातलं काय कवणार?

मदनलालात शाळेला हा बदल भारतभवनांतील अितर सभासदांना मुळीच पटला नाही. त्यानी अेकसारखा लकडा वावला की, ‘मदनलाल फिरला, मदनलाल फिरुर शाळा, सधब त्याळा आपल्या संस्थेच्या सभासदाच्या यादीतून कमी करावे.’

यावेळी विनायकापुढे मोठाच्य पेच अुभा राहिला. मदनलालचे सर्व मनोव्यवहार त्याळा माहीत होते, पण ते त्यास अुघड करता येत नव्हते. वर अिकडे या तिघाचें गुफतगू काय शाळे तें सभासदाना जर ठाऊक नाही तर मदनलालचे मनोव्यापार त्याना कवणार तरी कसे? अशी त्याची दोरावरची सर्कंस चालू होती. कसेंबसें त्यांने सभासदाचें समाधान केले की, आपण आणखी काही दिवस थांबून काय घडतें तें पाहू.

आणि काय घडले?—

आणि थोड्या दिवस थाबल्यानन्तर त्याना काय दिसून आले? मदनलाल फिरुर शाळा आहे असें का त्याना दिसून आले? त्याच्या संस्थेच त्याचें सभासदत्व का त्याना रद करावें लागले? नाही. अुलट संस्थेच्या प्रत्येक सभासदाला मदनलालची कार्ति गावी असेंच वाढू लागले. असें त्यांने काय केले बरे?

हरएक प्रकारच्या दिक्कमती लढवून त्यांने पिस्तुलाचा परवाना काढला. नॅशनल ऑडियन असोसिइशनच्या ली न्वटणासाच्या सहा-

य्यानें बऱ्या धेंडांच्या ओळखी करून घेतल्या अन् अेका समारभ असंगी त्यानें कर्जन वायली व दुसरा अेक पारशी डॉकटर याचा खून केला.

थोऱ्याच क्षणात त्याला पकडण्यात आले. त्यावेळी डॉकटरने त्याची नाडी व छाती तपासली. डॉकटरांची छाती घडघडत होती. परंतु मदनलालची नाडी नेहमी प्रमाणेच शात चालू होती. कोठर्डीत असता त्यानें कंगवा, आरसा आदि साधनाची मागणी केली होती.

अशा या वीर पुरुषास १७ ऑगस्ट १९०९ ला फाशी दिले.

मदनलालचा जबाब—

मदनलालने कर्जन वायलीचा खून केल्याने आगल जनतेस धक्का बसला नसेल त्याच्या शतपटीने त्याच्या जवानीने सांध्या जगास बसला. धिग्राने आपल्या जवानीत सागितले, ‘जिम्रज लोकानी चालविलेले अमानुष ढोंग, त्यानीं चालविलेला तमाशा व विटव्या आणि ते घेत असलेले भारतीयाचे पद्धतशीर खून, या कृत्यानींच मी हा खून करण्यास प्रवृत्त झाऊ. जित आणि जेते यापैकीं आगले स्वातऱ्य परत मिळविण्याप्रित्यर्थ जितानीं जेत्याचा खून केल्यास तो खून वा गुन्हा होत नाहीं.

तुम्ही मला फाशी धा, खुशाल फाशी धा. परमेश्वराच्या न्यायालयात मी निर्दोषी आहे.’

माय गेंड ! सावरकर !! सावरकर !!!—

वास्तविक मदनलालनं केलेल कृत्य ‘देशा’साठी केलेलं होतं. त्यात त्याचा वैयक्तिक स्वार्थ मुळीच नव्हता. अर्थातच त्या कृत्याचा

निषेध करण्याची आवश्यकता नव्हती. निदान भारतीयानी तरी निषेध करण्याजोगे तें कृत्य खास नव्हतें. पण काहीं शिष्ट व महत भारतीय एजकारण्याना हें कृत्य मानवले नाही व त्यांनी त्याचा निषेध करण्या. साठी अेक सभा भरवली. तेथें व्याख्यात्यानी त्याच्या निषेधाचीं भाषणे केली व निषेधपर ठारव माढला. त्या समेचे अध्यक्ष आगाखान होते. त्यानी ‘सर्वानुमतें पास ना?’ असें नाममात्र विचारून, मतें न अजमावताच ‘सर्वानुमतें पास’ असे जाहीर केले. त्या समेस विनायकही हजर होता. ताढकन तो अठून अभा राहिला नि म्हणाला, ‘नाही’ ठगवाला विरोधी मतेही पण आहेत.’ तापलेला रस कानात ओताचा त्याग्रमाणे साऱ्या श्रोत्याची अवस्था झाली. त्या सर्वांचे लक्ष त्या तेजस्वी तरुणाकडे गेले. जो तो आपापसात कुजबुऱ्यं लागला. ‘कोण वरे हा वीर पुरुष असावा?’ अेवढया प्रचंड सभेमध्ये विरोध करावयास ठाकणाऱ्या त्या तेजस्वी विनायकाविययी प्रत्येकालाच अुत्सुकता लागून राहिली व त्याचें नाव जाणून घेण्याची जिज्ञासा अुत्पन्न झाली.

पण उयावेळी त्याना त्याच नाव कळून चुकल तेव्हा सभेत जी काहीं धादल अुडाली ती अवर्णनीयच. केवळ ‘सावरकर’ या नावाची धास्ती अिंगलडला किती वसली होती याचे तें अेक अुकृष्ट अदाहरणच आहे किंवहुना महाराष्ट्राची ती परपरा आहे. मोगलाच्या क्षिया मुलाना गण्य बसविण्यासाठी ‘संभाजी’चा धाक घालीत. संताजी-घनाजी तर मोगलाच्या घोड्याना पाण्यातसुद्धा दिसत व क्षणभर पाणी पिण्यासही ते थवकत. वंगाळमध्ये महाराष्ट्राची अितकी घडक

अरलेली असें कों त्यानी त्यासाठी मराठा खंदक खोदला आणि आजही आपल्या स्वातंत्र्यातील सरकारला सर्वत्र मराठी वर्तमानपत्रेच भेडसावीत आहेत.

असो. त्यावेळी त्या तरुणाचं नाव 'सावरकर' आहे असें कळले मात्र, सर्वांच्याच हृदयात धडकी भरली. आतां हा तरुण काय भल-ताच प्रसंग निर्माण करील काय, असेच ज्याला त्याला वाटू लागले. आंगलखिया रडू लागल्या. कोणी खुर्ची खाली, बाकाखाली सापडेल त्या ठिकाणी दडून बसू लागले. कोणी जीव घेऊन सैरवैरा पछू लागले.

असा तेथे अेकच कोलाहल माजून राहिला. सभेच पर्यवसान शेवटीं धक्कावुक्कीत झालं व विनायकाच्या ढोऱ्याम जबर दुखापत झाली. **हेरखात्यात प्रवेश —**

विनायक व त्याचे साथीदार आणि अितर क्रातिकारक या प्रचड अुलाढाली करत असता ब्रिटिश सरकार काही झोपा घेत वसल नव्हते. अगर ब्रिटिश वर्तमानपत्रे अगदीच नादान वनली नव्हती त्याच्या तर ढोऱ्याला ढोऱ्या लागत नसे. सनत ढोऱ्यात तेल घालून ते सर्वत्र लक्ष पुरवत. लंडन टाइम्ससारख्या वर्तमानपत्रान तर विनायक व त्याची प्रभावल आणि हिंदुस्थानात प्रत्यही घडत असलेला राजकीय क्षोभ यावर टीकेची झोड अुठविली होती. ब्रिटिश सरकारच्या दुवऱ्या धोरणावर कडक हळे चढविले होते व काहीही करून या भारतीय क्रातिकारक चळवळी दडपल्याच पाहिजेत असें सुचविले होते.

खुद लंडनमध्ये आपल्याच बाघवाकडून टीकेचे शेलापागोटे बहाल मिळू लागल्यावर सरकारनें सर्वत्र हेराचें जाले पसरविले. भारतभवनां

राही पाळत ठेवली. खुद भारतभवनातही अेका हेरानें ठाण माडले. ण विनायक कांही कच्च्या गुहचा चेला नव्हता. त्यानें त्याच्या डोळ्यांत त्याचीच बोटे खपसलीं. भारतभवनात ठाण माडून बसलेल्या शेताला मोठ्या चातुर्यानें फितविलें व सरकारचे सर्व वेत हाणून पाढले. याचप्रमाणे भारतीय तरुणावर देखरेख ठेवण्यासाठी ब्रिटिशसरकारने अेक हेरखातें उघडले होते. त्यावर टेलरेख ठेवण्यासाठी अेका हिंदी नाणसाची 'प्रमुख' म्हणून नेमणूक केली होती. पण तोच मुळी विनायकाचा हस्तक होता. त्यामुळे सरकारला विनायकाची हालचाल कल्पण्याईवजी विनायकालाच सरकारच्या सर्व हालचालीची बित्तं वातमी कळे.

अिकडे भारतात—

अशीं ब्रिटिशाना खडे चारणारी कृत्यं खुद त्याच्याच राजधानींत चाललीं असता अिकडे भारतात काय चालले होतें? भारतांतील क्रातिकारकही नेटाने कार्य करीत होते. भारतीय क्रातिकारक आता परमोच्च विद्युवर अुभे होने. त्याची पावठे आता विनाशाच्या खोल दरीकडे पढू लागली होती व ल्यकरच ते त्या कञ्च्यावरून खालीं खोल दर्ऊत कोसळणार होते.

विनायकाचे बऱ्यु वावा याना जन्मठेपेची शिक्षा झाली होती. बाबाच्या गुस कागदपत्रही संग्रहीं बालगण्याच्या व गळ्याला तात लागली असताही ते कोटे आहेत हें न सागण्याच्या अशा क्षुल्कशा आसणाऱ्या चुकीचे घोर परिणाम ल्यकरच भोगावे लागणार होते.

पारध्यानें जाले पसरले —

नाशीकचा कलेक्टर जँक्सन अेकदा किलोस्कर कंपनीचे शारदा नाटक पहाण्याम आला होता. गंधर्वांचे त्यातील शारदेचे काम पाहून तो व सर्व नाटकगृह मोहून गेले होते. गंधर्वांचे गाणे रंगले होते. आणि हा मोका साधून अनत कान्हेरे या क्रातिकारकानें जँक्सनचा पिस्तुलाने खून केळा. येथेच मारतीय क्रातिकारकाच्या पराभवाचा पाया रचला गेता.

या खुनाबदल कान्हेरे, कर्वे, देशपाडे या त्रिवर्गाना फारी दिले. या जँक्सन खून खटल्यात नवीनच गोष्टी अुघडकीस आल्या व या सर्व हालचालीमार्गे जवरदस्त असा कोणाचा तरी हातही असावा असा सरकारला संशय आला.

जँक्सनचा खून प्रत्यक्षपणे नाशकात झाला असला तरी त्याचा खरा सूत्रधार लडनमध्ये आहे. त्याला पकडावा कसा व हिंदुस्थानातील न्यायाल्यामार्फत शिक्षा ठोठावाची करी, याची हिंदुस्थान सरकारला विवंचना लागून राहिली.

मध्यतरी वावानी दडवून ठेवलेली सभासदाच्या नावाची यादी व अितर काही भक्तम पुरावा पोलिसाच्या हाती लागला. देशात सर्वे मोळ्या प्रमाणावर झडत्या व धरपकड होऊन, या सर्व प्रकारची मुळं खोलवर रुजलीं असून या सर्वांची सूत्रं सावरकर लेंडनमध्ये राहून हलवीत आहेत अशी सरकारची पूर्ण खात्री पटली. तसा पुरावाही ग्रास झाला व तशा अर्थाचा खालिता त्रिटिश सरकारकडे रवानाही.

शाला. पारच्यानें जाळे पसरून ठेवले व तो शिकारीची वाट पाहूं लागला.

अद्वेर पारच्य गवसली—

हें जॅक्सन प्रकरण पूर्णपणे क्रांतिकारकाच्या अंगाशीं आलं. तिकडे लंडनमध्ये विनायकाच्या विरुद्ध सरकारच्या हालचाली चालूच होत्या. मध्यंतरी झालेल्या हालचाली, दिंग्रा निषेधप्रकरणावेळी झालेली जखम, खाण्याची आबाळ या सर्वाचा परिणाम म्हणून विनायक आजारी पडला व त्यानें फ्रान्समध्ये ब्रायटनला प्रयाण केले. येथेच त्याला समुद्रकिनारी ‘सागरा प्राण तळमळला’ हें सुप्रसिद्ध काव्य स्फुरले.

भारतभवन ब्रिटिशाच्या वाढत्या रोषामुळे बंद करावें लागले. पाल-बाबूच्या निवासस्थानामध्ये सुझा राहणं घोक्याचं वाटूं लागलं. अेवढंच नव्हे तर अशक्य होऊन बसलं. त्याला राहण्याला घर मिळेना व त्याची ‘शाय्याभूमितलं दिशोऽपि वसनं’ अशी केविलवाणी स्थिति झाली. तेव्हां कांहीं दिवस तरी स्थानत्याग अवश्य होता.

एण हा स्थानत्याग त्याला फार दिवस लाभला नाही. हिंदुस्थानात शेंकडों क्रांतिकारक पकडले गेले. अनेकाना फांसावर लटकावले. बाबाना जन्मठेप झाली. त्याची अंदमानात रवानगी झाली. श्वशुरांची मिळकत जप झाली व या सत्रांस कारण आपण, केवळ आपण व आपणच. असें असूनही आपणच अशा सुरक्षित ठिकाणी राहणं त्याच्या मनाला रुचेना व त्यानें फिरून लंडनला जाण्याचें ठरविले.

विनायकाच्या लंडनला जाण्याला मँडम कामा, पं. श्यामजी कृष्णवर्मा, राणाजी या सर्वांनी कसून विरोध केला. पण त्यांने जुमानले नाही.

‘ज्या लोकांनी संसारावर निखारे ठेऊन आपल्या सर्वस्वाचा होम केला आणि बालपणापासून आपले पुढारीपण मान्य केले अशा लोकाना संकटात सापडलेले पाहून त्याचें अन्तकरण द्रवले, त्याच्या मनाची शांति ढांसळली आणि आपले पुढारीपण सिद्ध करण्यासाठी तो तडक लंडनला येऊन दाखल झाला.’

लंडनला येताच विहटोरिया स्टेशनवर स्कॉटलंड यार्डच्या गुप्त पोलिसांनी दि. १३ मार्च १९१० रोजीं रात्री त्यास वॉरट दाखवून कैद केलं व अखेर भारताचा सिंह जाळ्यात अडकला आणि पारद्यास शिकार (पारघ) गवसली.

सोडविण्याचा प्रयत्न—

विनायकाला अटक झाली व ब्रिस्टनच्या तुरंगात डाबण्यात आले. सावरकर बचाव समितीतर्फे त्याच्या सोडवणुकीचे कायदेशीर प्रयत्न झाले व त्याजबरोबर त्याच्या धाडसी सहकाऱ्यांनी त्यास तुरंगातून सोडवून नेण्याचे प्रयत्न केले, पण दुर्दैवाने त्यातील अेकही सफल झाला नाही.

ज्या वेळीं त्याचे मित्राना त्यास भेटण्याची परवानगी मिळाली त्यावेळीं त्यापैकीं कोणातरी अेका मित्राचा पोशाख करून त्यांने निघून जावें व मित्रांने तेथें रहावें असें ठरले. त्यावेळीं त्याजसमोर

संभाजीचा अितिहास होता. पण प्रकृतिभिन्नतेमुळे तो प्रयत्न त्याना अमलात आणता आला नाही. दुसरा प्रयत्न आयरिश तरुणाच्या सहाय्यानें करण्यात आला. खटला चालू असता विनायकास ऐका गाडीतून कोर्टात नेत असत. ऐकदा त्या गाडीवरच त्यानीं हळ्ळा केला. परन्तु सरकारला या बेताची आगांबंच कुणकुण लागल्यानें त्या दिवशी पोलिसानीं ती गाडी कोर्टाकडे मोकळीच नेली. त्यामुळे क्रांतिकारकाच्या हाती विनायक लागला नाही व क्रांतिकारकांचा तोही प्रयत्न हुकला. तेव्हा सनदशीर प्रयत्न जोरानें सुरुं झाले.

— कारगारांत —

आजपर्यंत शक्य तितकें अधिक काम करण्याची मी पराकाष्ठा केलेली आहे. आता मला अधिकांत अधिक दाखण दुःख सहन करण्याची पराकाष्ठा करूं द्या.

सावरकर जीवन चरित्र

हिंदुस्थानचा क्रातिसिह झिंग्रजाच्या जाळ्यात अडकला. विनायक झिंग्रजांचा कैदी बनला. त्यानन्तर थोड्याच दिवसांत त्याजवर खटला भरण्यात आला नि त्याच्या सुनावणीस सुरवातही शाली.

खटला सुरूं असताच सरकारला दिसून आलं कीं, विनायकाची मित्रमडळी वऱ्याच अुलाढाली करीत आहे. मोटमोठे नामाकित वकील देऊन विनायकाची बाजू भक्कम करूं पहात आहेत. आणि न जाणो झिंगलंड हें लोकशाही प्रधान राष्ट्र आहे. आरोपीचा अेखादा वकील काहींतरी विलक्षण मुद्दा अुपस्थित करील नि हातची पारघ सहजा-

सहजी निघून जाअील. यापेक्षा कांहींतरी युक्ति योजून आरोपीची चौकशी येथे न करतां हिंदुस्थानमध्येच करावी. हिंदुस्थान हें साम्राज्यांतर्गत राष्ट्र आहे. तेथील न्यायालयें आपलीच आहेत. तेथे आपण हवी तितकी कठोर शिक्षा ठोठावू. याचे भाकीत लाला हरदयाळांनीही पुढील प्रमाणेच केले होतें—‘कदाचित तिकडे हिंदुस्थानात बचावासाठी वकील—बैरिस्टर देण्याची योजना होअील; पण चौकशी होअील ती शुद्ध पोरखेळाच्या स्वरूपाची होईल.’

आणि हें जाणूनच सरकारी वकीलाने हा मुद्दा अुपस्थित केला. व न्यायालयानें ‘आरोपीला त्याच्या देशातच चौकशी होणं हें अधिक फायदाचं होअील’ असा निकाल दिला.

तुरुंगातून हलविले —

अर्थीत न्यायालयाचीच सम्मति मिळाल्यावर त्रिटिश सरकार याबतें थोडेच! त्यानें त्यास हिंदुस्थानात नेण्याची जऱ्यत तयारी केली. त्याला ज्या ‘मोरिया’ बोटीवरून न्यावयाचें ती बोट मध्यतरी थाबणार की नाही याची वाच्यता सरकारने मुळीच होऊं दिली नाही. त्याला माहीतच होतें की, त्याचा मित्रगण विनायकास हरप्रयत्नें सोड-विण्याचा प्रयत्न करीत आहे.

पण विनायक कांही बोक्यानें दूध पीत नव्हता. त्यानें ऋषिजी अूफ व्ही. व्ही. अेसु अथर, मॅडम कामा आदि सहकाऱ्यांना तुरुंगातून गुप पत्रे लिहून ‘मासेंलिस बंदरावर जऱ्यत तयारीनिशीं सज्ज रहा’ असा आदेश पाठविला आणि त्याप्रमाणे झालेही. पण अशीरा.

कविजी

श्री. व्ही. व्ही. असु अच्यर ! खरें नाव व्यकट सुब्रह्मण्य अच्यर ! प्रथम
चैनी, अहमन्य पण पुढे सावरकराचें 'त्रिटिश राज्यपद्धतीनें आपल्या-
वर अुपकार केले आहेत काय ?' या व्याख्यानानंतर सावरकराचे
क्रातिकार्यातील अुजवे हात बनले. भारतभवनात ठाण माडून
बसलेल्या हेरालाच चतुराओऱ्यांनें आपल्या जाळ्यात अडक-
विलें. सावरकराच्या अटकेनंतर त्याच्या सुटकेसाठी अनेक
धाडसाचे प्रयत्न केले. त्रिटिश हेराना सहजासहजी
चकविलें व चमकाविले. चिंगा निषेध समेच्यावेळी
सावरकराना जखम होतांच जखम करणाऱ्यावर
चवताढून पिस्तूल रोखले. ते हे सावरकरांचे
ऋषितुल्य व बघुतुल्य नि सावरकरांच्या
अनुपस्थितीत अभिनव भारताची जबाब
दारी पत्करणारे विश्वासू सहकारी !

विनायकाला १-७-१० रोजीं मोरिया बोटीवर चढविले. बोट चालू झाली. विनायकाचे विचारही चालू झाले. त्यानें विचार केला ‘आपण कैदी बनलो. शिवाजीही कैदी बनला होता. पण त्यानें औरगजेवाच्या डोळ्यात धूळ फेकली व त्याच्या हातावर तुरी देखून मोठ्या बदोवस्तातूनही निसटला. त्या शिवछत्रपतीच्या महाराष्ट्रातले आपण. आपणही महाराष्ट्राचें तेज दाखवूया व शत्रूला पटवूया की, महाराष्ट्र मेला नाही, तो अजून जिवंत आहे. ज्या महाराष्ट्रात हिंदुपत-पादशाही स्थापणारा शिवाजी झाला, अटकेवर ध्वज फडकविणारा राघोवा झाला, सान्या भारताला दरारा बसविणारा बाजीराव झाला, दिल्हीचें तख्त फोडणारा सदाशीवराव भाऊ झाला तो महाराष्ट्र मरेल कसा?’

विनायकाच्या मनात असा विचार आला मात्र, लगेच त्या दृष्टीनें तो संधि पाहूं लागला. बोट विस्केच्या अुपसागरात शिरली. वादळी वारे वाहूं लागले. बोट हेलकावू लागली. विस्केचा अुपसागर गेला. आता बोट मासेंलिस बंदरात शिरली, तरीही विनायकाला संधि मिळाली नाही. होता होता मासेंलिस बंदर आले. बंदरात बोट थांबणार नाही असाच सर्वांचा समज करून दिला होता आणि कदाचित थांबलीही नसती. पण बोटीच्या अंजिनात विघाड झाला नि बोट थावली.

हीच खरी वेळ होती आणि विनायकानें ती साघलीही. त्यानें पहारेकन्यास ‘संडास’मध्यें नेण्यास सांगितले. पहारेकन्यानें त्यास संडास-मध्यें नेले. आतील कैदी काय करीत आहे हें दिसावें म्हणून मोठ्या खुबीनें संडासांतील कांचाची रचना केली होती. चाणाक्ष विनायकानें हें तेव्हांच ताढले व कांहींतरी निमित्तानें त्यानें पहारेकन्यास तेथून दूर

घालविले व तेवढ्या मुदतीत अगाधरील कपड्यानें ते आरसे शाकून टाकले व संडासमधील पोर्टहोलमधून त्यानें समुद्रांत अुढी घेतली. तें पोर्टहोल बरेच लहान असल्यानें विनायकाचें सारें अंग खरच्टले व रक्ताळले; पण सागरानें त्यास अलगत झेलले व मार्सेलिसध्या घक्क्या-जवळ नेहून सोडले.

फ्रेंच हद्दीवर

घक्क्याजवळ येताच विनायकानें तो अुंच्च्या अुंच कडा चटण्यास प्रारंभ केला. पण थोडा वर जातो न जातो तोंच तो खाली पाण्यात कोसळला. सिंहगड चढत असतां तानाजीची यशवती घोरपड परतली. ‘यशवंतीनें’ अपशकून केला. पण अवढ्यानें ‘तानाजी’ डग-मगला नाही. त्यानें फिरून प्रयत्न केला. विनायकही पुन्हा प्रयत्न करून तो तट चढला नि फ्रेंच हद्दीला लागला.

जमिनीवर येतांच त्यानें पोलिसास हाका मारण्यास सुरवात केली. तो स्वतः धावू लागला. त्याला फ्रेंचाच्या न्यायालयात जायचं होतं. आपले सहकारी जवळपास तेंयेच कोठे आहेत का हें पहावयाचें होतें. पोहण्याचा, त्यांतच तट चटण्याचा शीण आलेला, अंग खरच्टलेले, भिकाज्यासारखाच नव्हे तर मत्राल्यासारखा भासणारा तो महाराष्ट्रीय वीर समोरून बसेस् येत असतां, मागून बसेस् जात असत पहात होता. त्यांत तो चढता तर केबहांच न्यायालयात वा आपत्या मित्रांत पोंचतां. पण त्याजजवळ त्यावेळी अेक दिडकीही नव्हती. त्याचे सहकारीही तेंये हजर नव्हते आणि याचा परिणाम कैबढा घोर झाला !

पुऱ्हां कैद —

विनायकानें अेवढा मोठा सावळा गोघळ केला तेव्हा बोटीवरही अेकच गडबड अुसळली. ‘कैदी पळाला, कैदी पळाला, सावरकर पळाला’ अशा आरोळ्या निवूं लागल्या. बोटीवरील प्रवाशांपैकी कोणी खेद, कोणी त्वेष, कोणी राग, कोणी आश्चर्य वा कोणी आनंदही दर्शवीत होते.

बोटीवरील अधिकारीही त्याचा पाठलाग करूं लागले. विनायक मःयंतरीं चढताना खाली न कोसळता, अगर त्याजजवळ अेखादी दिडकी वा पेनी असती, अथवा त्याचे बधुतुल्य व्ही व्ही. अस् अथर प्रभृति सहकारी त्याचवेळी जवळपास कोठें असते, तर तो त्याच्या द्वातास मुळीच लागला नसता. कदाचित् त्याचें आयुष्यही निराळे बनलें असतें. पण विधिघटना कोणाला टावता आली आहे का ?

शेवटी पाठलाग करणाऱ्या आधिकाऱ्यानी विनायकाला गाठलेच. ‘आता आपला निभाव लागणार नाही’ असें पाहतांच जवळ असलेल्या फेंच पोलिसाच्या तो स्वाधीन झाला. पण फेंच पोलीस पैशाला भाळला आणि लांच घेऊन त्यानें विनायकास त्रिटिशाच्या ताब्यात परत दिलें.

विनायक परत कैदी म्हणून बोटीवर आला. आता त्याजवर कडक बंदोबस्त ठेवण्यांत आला. पहारेकरी त्याला पावलोंपावलीं डिंकचूं व हिणवूं लागले; पण करतो काय ? पिंजव्यांत ढाबलेल्या सिंहासारखी त्याची अवस्था झाली होती.

हेगच्या न्यायालयाचे बाहुले—

लांच देखून विनायकाला ब्रिटिश पोलिसानी परत घेतलं खरं, पण त्यानन्तर साऱ्या योपभर जो हळुकळोल माजला त्याला तोड देणं हें काही सोप काम नव्हत.

विनायक 'फेंचा'च्या 'जमिनी' वर उतरला होता, या गोष्टीचा त्याच्या मित्रानीं भरपूर फायदा करून ध्यायच ठरविल. राष्ट्रराष्ट्राचे अेकसेकाशी वागताना काहीं विशिष्ट नियम उरलेले आहेत व ती बंधनें प्रत्येक राष्ट्रानें पालावयाची असतात. यानाच आतरराष्ट्रीय कायदा म्हणतात. याच कायदातील अेक कलम असे की, परकीय राष्ट्राचा कैदी पळाला व दुसऱ्या राष्ट्राच्या हदीत प्रवेशिला तर त्या कैदावरील मूळ राष्ट्राचा अधिकार नाहीसा होतो व त्यावर नवीन सरकारचा अधिकार चालू होतो.

'या कलमाला धरून ब्रिटिशानी ताव्यात घेतलेला कैदी परत फेंचाच्या ताव्यात यावा. नाहीतर तो आतरराष्ट्रीय कायदाचा भंग ठरेल' असें वर्तमानपत्रातून सर्व दिशाकडून हळूसुरुं झाले. प्रथम फेंच व ब्रिटिश सरकार त्याची दखलच घेऊनात. पण पुढे या लिखाणात अितकी तीव्रता निर्माण झाली की, ब्रिटिश सरकारला हेगच्या न्यायालयात आरोपीच्या पिंजव्यात अुमें रहावें लागले. अशा प्रकारच्या आंतरराष्ट्रीय संघर्षाच्या कटकटी कांही अितर राष्ट्रांच्या प्रतिनिधीस न्यायाधीश नेमून सोडवावयाच्या असतात. नुकताच भिराणमधील तेलाचा प्रश्न 'ब्रिटिशानी' 'हेगच्या' आंतरराष्ट्रीय न्यायालयापुढे नेला होता. पण जोंवर राष्ट्रराष्ट्रात समबलत्व नाहीं किंवा जोंवर बल-

वान राष्ट्राच्या पंजाखालील राष्ट्रांच्या प्रतिनिधीची न्यायाधीश म्हणून नेमणूक होत आहे तोवर तरी 'हेग' च्या आंतरराष्ट्रीय न्यायालय कडून न्याय न्याय मिळणं शक्य नाही. येथेही असेच झाले. हेग न्यायालयानं ब्रिटिशाना अनुकूल असाच निकाल दिला.

भारतात खटला चालूं झाला —

तिकडे युरोपात आतरराष्ट्रीय खळबळ माजून राहिली होती. जिकडे तिकडे हिंदुस्थान व सावरकर हेच प्रकरण गोजले होते. कोणी प्रौढी मिरवितात कीं, भारताला आतरराष्ट्रीय महत्त्व आजच केवळ प्राप्त झाले आहे. पण ही समजूत मुळांतच भ्रामक आहे. आज हिंदुस्थान स्वतंत्र आहे. भारताची लोकसंख्या अफाट आहे. तेव्हा पाश्चिमात्य व जगातील अितर राष्ट्राना हिंदुस्थानकडे दुर्दृक्ष करून चालणार नाही. आजची जागतिक परिस्थितीच अशी आहे कीं, त्यामुळे लहान लहान राष्ट्रानाही आतरराष्ट्रीय महत्त्व प्राप्त होत आहे. तेवळ्यासाठी कोणी शेखी मिरवू नये कीं, 'माझ्यामुळं या राष्ट्राला महत्पद प्राप्त झाले व जागतिक महत्त्व आले'! आज अिराणही साऱ्या जगाच्या तोंडी आहे. अिजिस्त आहे. चीन आहे. मलाया देखील जागतिक महत्त्व प्राप्त झालेला देश आहे. गेल्या महायुद्धात नेस्तनावूद झालेली जपान, जर्मन ही राष्ट्रेही पुनरपि नव्या जगाच्या रजतपटावर चमकूं पहात आहेत. पण भारताला याही पूर्वी 'सावरकरांनी आंतरराष्ट्रीय महत्त्व आणून दिलं होतं' त्यावेळी आपला देश स्वतंत्र नव्हता. देशांत सार्वत्रिक अुठावणी झाली नव्हती. आजच्यासारखें ब्रिटिनचें आसन डळमळीत झाले नव्हतें. जगात पहिल्या प्रतीचें व सामर्थ्यसंपन्न असें ते राष्ट्र त्यावेळी होतें.

आणि त्यावेळीच विनायकानें लंडनमध्ये राहून, ब्रिटिश सरकारवर मात करून, पेंचावर प्रतिपेंच टाकून व मासोलिस बंदरात ‘खवळलेल्या सागरामध्ये—बोटीवरील अधिकाऱ्याकडून गोळ्याचा वर्षाव होत असूनही—अुढी घेअून (आणि तेही मोठ्या कडक बंदोबस्तात असता व कैदी असता,) भारताचा डंका त्रिखंड दुमदुमत ठेवला होता.

अशा प्रकारे हेग प्रकरण चालू असताच त्या न्यायालयाच्या निर्णयाची वाटही न पाहतां हिंदुस्थान सरकारनें विनायकावर खटला भरला व चालूंही झाला. अर्थात हरदयाळनी म्हटल्याप्रमाणे येथील न्यायालयीन चौकशी म्हणजे शुद्ध पोरखेलच ठरली. न्यायालयीन सर्व दिखाओ सोपस्कार झाले. विनायकानें या खटल्यात स्वतःची बाजू मांडण्याचं नाकारलं. त्याची मदार फेंचांवर होती. आपले रक्षण फान्स करील. कारण त्या राष्ट्राच्या अितिहासात स्वातंत्र्य, समता व बंधुता या तत्त्वत्रयीची परपरा प्रस्थापित झाली होती.

न्यायालयानें निकाल देताना सांगितले, ‘अिंग्लंडांत जाण्यापूर्वीचे आरोपीचें चरित्र व आरोपीनें अिंग्लंडांत असतांना केलेली कृत्यें ही पाहता आरोपीनें पाठविलेली पिस्तुलें, सरकारी अधिकाऱ्याचे खून करण्यासाठीच पाठविली होती व आरोपीने घाडलेल्या पत्रकांतून असे खून करण्याचा अुपदेश करण्यात आला होता हें सिद्ध होते. यासाठॊ आम्ही आरोपीस जन्मठेपेची शिक्षा सागतो. त्याचप्रमाणे दुसऱ्या खटल्यांतील पुरावा पाहता, आरोपीनें जँक्सनच्या खुनाला मदत केली आहे, असे सिद्ध होतें. याही आरोपासाठीं आरोपीस दुसऱ्या जन्म-

ठेणेची शिक्षा आम्ही सांगत आहोत. या दोनही शिक्षा अेकाच्वेळी भोगावयाच्या आहेत व आरोपीची सर्व मालमत्ता जस व्हावयाची आहे.'

आलें ! भारतांतील खटल्याचा निकाल लागला व विनायक दोन जन्मठेपी झालेला भयंकर कैदी बनला. अशा भयंकर कैधासाठी फ्रान्सनें आपला हेका चालवू नये असा हेग न्यायालयानें निकाल ढिला व फ्रान्सच्या दुर्बळ अभ्रतीचा काढीइतकाही अुपयोग न होता विनायकाला अंदमानला काळ्या पाण्याची शिक्षा भोगण्याला पाठविण्याचें सरकारनें मुक्र केले.

— अंदमानांत —

‘शौर्याची शर्थ करून विश्वासरावाने अल्पवयातच समरागणी आपला चिमुकला देह ठेवला. त्याच समरागणाच्या धुमश्वक्रीत त्याचा पितृबंधू सदाशिवरावभाऊ अल्पवयातच त्या भाऊ-गर्दींत नाहींसा झाला. श्री ज्ञानेश्वरानी आपलं अपिसित कार्य अल्पवयातच संपवून आपली अवतारसमाप्ती केली; आणि विष्णुशास्त्री चिपळूणकरानी देखील आपल्या तेजस्वी वुद्धीची अुज्ज्वल ध्वजा फडकावून अहलोकीची यात्रा अल्पवयातच संपविली. योरल्या माघवरावानी पराक्रमाची दीर्घ मालिका गुंफून आपला देह ठेवला, तोही अल्पवयातच. न्याच अल्पवयात हा स्वातंत्र्यवीर आपले अफाट कर्तृत्व नि अजोड शूरत्व जगाला दर्शवून, त्या कर्तृत्वानें नि शूरत्वानें जगाचे डोळे दिपवून, अेखाद्या कर्मयोग्याप्रमाणे अंदमानच्या काळ्या पाण्यावर, श्रीरामाप्रमाणे केवळ चौदाच वर्षे नव्हे तर आयुष्याचीं पन्नास

वर्षे वनवास भोगण्यासाठी स्वकर्तव्य पालनाच्या विशाल
आनंदांत निघून गेला.

— भा. द. खेर

न्यायालयानें विनायकाला दोन जन्मठेपेची व असेल नसेल त्या
मालमतेच्या जसीची शिक्षा दिली. न्यायालयीन निकालानन्तर तुरंगात
असता अेके दिवशी त्याची प्रियपत्नी त्यास भेटावयास आली.

आपले पति आता अंदमानावर जाणार. ५० वर्षे तेयें शिक्षा
भोगणार. तेथील यमयातनातून ते परत येतील का, या विचारानीं
तिचे डोळे पाण्यानें भरून गेले. विचारीचा सारा संसारच औन ताह-
ण्यात अुजाड बनला. पतीशी चार शब्द प्रेमलघ्पणे बोलण्याचे सुखसुद्धा
आता आपल्याला लाभणार नाही. खियाचा धर्म जो पतिसेवा त्याला
तर तिला आता जवळ जवळ कायमचेच मुकावे लागणार. त्यावेळीं
तिच्या हृदयांत कोण कालवाकालव झाली असेल? पण ती एका शूर
देशभक्ताची वीर पत्नी होती. तिने आपले अन्तःकरण ढगडासारखे घट्ट
केले व येअील त्या प्रसंगास तोंड देण्यास योगिनीप्रमाणे सिद्ध झाली.

या विकट प्रसगी त्या वीरपत्नीच साजेलशा शन्द्रातच विनायकनं
सात्वन केल. तो म्हणाला,

‘तुम्ही वीरपत्नी आहात. सुशील, सुविद्य तशाच सुविचारी
आहात. विचार करा. चार भिंतोआडच्या जगात राहून चारदोन मुळां-
बाळांतच मनुष्याच्या आयुष्याची अितिश्री आहे काय? असा संसार
कावळे चिमण्याही करतात. समंजसपणा धरा व भोवतालचा विचार

करा. कदाचित आपली ताटातूट शाल्यानेंच अितर हजारों घरातून प्रेमाचें संगीत निर्माण होअुं लागेल. सोन्याचा धूर निघूं लागेल.’

या समयोचित व वीरोचित सांत्वनानें तिळा पुढील भकास काळ कंठण्यास थोडा तरी धीर मिळाला.

अंदमानकडे रवाना—

हिंदुस्थानातील विनायकाचा कारावास संपला. १-७-११ रोजी मद्रास बद्रात ‘महाराजा’ बोटीभर त्याला चढविले. महाराजा बोट चालूं शाली. कंसानें देवकीच्या माडीवरील तान्हुल्यास जितक्या कठोरतेनें हिसकून घेतलें तितक्याच कठोरतेनें, अगर त्याहीपेक्षा अकरूरानें कृष्णास यशोदामातेपासून कर्तव्यबुद्धीनें दूर नेले. तद्वत ‘महाराजा’ बोटीनें अनिच्छेनें भारताच्या या लेंकराला दूर नेलें व अेका भयानक व रुक्ष प्रदेशांत आणून सोडलें, ही अुपमाच अधिक सार्थ होईल.

४ ७-११ रोजी ‘महाराजा’ बोट अंदमानला लागली व त्याच दिवसापासून त्याचें अंदमानातील ‘भयकर कैद्या’चें जीवनास सुरुवात शाली.

अंदमानची स्थिति—

विनायकानें आपलें बालपण ‘भगूरा’स संपविले. विद्यार्थीदशा नाशीक व पुण्यास सपविली. क्रांतिकारक आयुष्य लंडनमध्यें घालविले. आणि आता पुढील पन्नास वर्षे त्याला अंदमानात काढावयाची होती. अंदमानांत जातेपेत्री त्याचें वय अवधे २७ होतें. म्हणजे त्यानें तारुण्यांत पदार्पण करून अवधी ३ वर्षे शाली होती. आतां पूर्वीप्रमाणे त्याची शैशवावस्था, बाल्यावस्था राहिली नव्हती. म्हणून येथून पुढे

त्यास 'विनायक' या अेकेरी नावानें संबोधणे चूक होआल. यावेळी जगत तो 'विनायक' या नावानें ओळखला जात नव्हता. तर 'सावरकर' हें त्याचें नाव जगभर निनाडून राहिले होतें. म्हणून आपणही त्याच नावानें त्यास संबोधणे अधिक चागले नाही का?

सावरकर अदमानात येण्यापूर्वी अंदमानाची स्थिति बरीच असंतोषाची शाळी होती. सुरुवाती सुरुवातीच्या कैद्याना मिळत असलेल्या सवलती रद्दवातल शाळ्या होत्या. पठाण कैद्यांना ते गुन्हेगार असूनही केवळ आडदाड पठाण म्हणून अितर कैद्यावर देखलेख ठेवण्याचे अधिकार प्राप्त झाले होते. ते हे पठाण व अितर अधिकारी या बंदिवानावर अनन्वित जुळूम करूं लागले. अमानुप कामे करावयास टटून बदिवानाचें रक्त शोपणाचें काम राजरोसपणे या बड्या जळ्याकडून चालू होतें. यामुळे बंदिवान व अधिकारी याच्यांत वारंवार खटके अुडत. पण अधिकाऱ्याच्या हातात सत्ता असल्यानें कैद्याच्या धुसफुशीचा फारसा उपयोग होत नसे. उलट अशा असंतुष्टेमुळे वरिष्ठाची अितराजी मात्र होत असे.

सावरकर अदमानांत आले नि ही जबरदस्ती बंद होत आली कारण त्यांचा घालमेली व अुठाठेवी स्वभाव येथेही स्वस्थ बसूं देत नव्हता. येथेही त्यांनी कैद्यात अेकमेकाविषयी आपुलकी, स्वत्व स्वाभिमान व प्रेम निर्माण केलें. त्यांच्यांत संघटना करून प्रचंड बळ संपादिलें व अधिकाऱ्यांस नमविलें. संप, अन्नत्याग यासारखीं तेजस्वी हत्यारे अुपसून जुळमी अधिकाऱ्यांना 'सळो की पळो' करून सोडलें,

बाबाराव सावरकर

आणि हे बाबाराव सावरकर ! स्वा. सावरकरांचे थोरले बधू ! स्वतःच्या जीवनाचा 'स्वातंत्र्य' लढ्यांत पूर्णपणे होम करून देशास 'वीर विनायका'चे फल प्राप्त करून दिलें. आज सजविलेले स्वातंत्र्याच्यै मन्दिर आपण मनसोक्त पहात आहोत. स्वा. सावरकरासारखे अनेक संगमरवरी पत्थर या स्वातंत्र्य मन्दिराच्या भिंतीत आपण पहात आहोत, पण या स्वातंत्र्य मन्दिराचा पाया बाबाराव सावरकरासारख्या प्रसिद्धी-विन्मुख पण कर्तव्यतत्पर फत्तरावर अुभारला आहे. त्याना आपण प्रथम कन्दन करूंया !

अंदमानातील कैद्याना धर्मचिन्हे अंगावर वापरून देण्यास मनाआई असे. अेका पंजाबी ब्राह्मण तरुणाने स्वतः बलिदान केले व त्यामुळे धर्म-चिन्हांवरील बंदी अुठवावी लागली. तुरुगांत खितपत पडलेल्या कैद्याना खावयास बन्यापैकी सुद्धा अन्न मिळत नसे. तें सुधारावे म्हणून अनेक बंदिवानानीं अुपवास करावयास आरंभ केला. नानी गोपाळ हा तर कोवळा तरुण, पण त्यानें ७२ दिवस अुपवास केला. त्यातही कैद्यानी यश मिळविले व अन्नात सुधारणा शाळी.

शिक्षाचे स्वरूप—

सावरकर अदमानात आल्यानंतर त्यानाही अितर कैद्याप्रमाणे शारीरिक कष्टाची कामे अगमेहनतीने करावी लागली. ती नारळाची वासलात लावणे, त्याच्या शेढ्या व केशर सोडविणे, तें केशर व शेंड्या कुटून काथ्याच्या दोप्या वळणे, आतील खोवन्याची भकलं धाण्यात घालणे, घाणा ओढून त्यातून तेल गाळणे आणि चुकून कुठे गुप्त पत्र अगर कोरा कागद सापडला तरीही त्यास टागलेल्या हलकडीत अडकल्यून लोंबकल्वणे व सर्व शरीर रक्तलाचित करणे, हीं सारी कामे सावरकरानी केली व या साप्या शिक्षा त्यानी निमूटपणे सोसल्या.

मात्र यातूनही काही कैदी नदगोपालासारखे निघत. कामात व्यवस्थित टाळाटाळ करीत व योग्य तीं अुत्तरे देऐून अधिकाव्यावर मात करीत. त्याना चूप बसवीत. काहीं कैदी अुघड अुघड अधिकाव्याचा पाणअुतारा करीत.

काहींना अंदमानातील हाल अितके जाणवत कीं, त्याना जगणे-

सुद्धा असहा होअी. बिंदुभूपणसारखे कैदी तर आत्महत्या करीत. अुल्हासकरासारख्या कैद्याना वेड लागे, बाबाराव सावरकरांसारख्या कैद्याना क्षयाचा त्रास होअी.

अशा प्रकारच्या रानटी शिक्षांचा सावरकरांच्या शारिरावर फार अनिष्ट परिणाम झाला. दिवसेंदिवस त्याची प्रकृति क्षीण होअूळूळ लागली. अितर अनेक व्याधींचा किरकोळ त्रास होअूळूळ लागला. क्षयाचीं पूर्व-चिन्हे दिसू लागली. वजन घटत घटत ९२ पौंडावर येअून ठेपले. दरम्यानच्या काळात सावरकराच्या मनात अनेक वार आत्महत्येचे विचार चमकून गेले. पण विचारावर विवेकानंे मात केली व तसें काही अभर घडून आले नाही.

अशा स्थितीत दिवस कंठीत असताही त्याच्या नेहमीच्या गोष्टी चालूच होत्या. अंदमानात नवीन येणाऱ्या कैद्यांकडून भारताविषयी नवीन गोष्टीच्ये ज्ञान घेणं चालूच होत. बेड्यांच्या खुव्यखुल्याच्या आवाजावर साकेतिक लिपी बसविलेली होती. गळ्यांतील ढी तिकिटांचा सदेशवाहक बिछूयाप्रमाणे अुपयोग केला होता. लिहिण्यास कारागृहाच्या नियमाप्रमाणे कागद मिळत नसे, तर तुळंगाच्या भिंतीच्या विटावर कोरून ठेवीत. स्वतं मुखोदूरत करीत. घवकरच शिक्षा सपून बाहेर पडणार असणाऱ्या बंदिवानाकडून पाठ करवून घेत. किंवा अनेक हिकमतीनंे कागद मिळवून त्यावर आपले काव्य अुतरवीत आणि मग त्याचा भारतांत ग्रसार होअी ज्या काव्यान सावरकराना अभिजात कवि अशी मान्यता मिळवून दिली तें ‘कमला’ हें काव्य याच अंधार कोठडीत जन्माला आले.

हिंदुत्वाचा पाया—

यक्षपत्नी व यक्ष आपापले विरह दिवस जसे मोळ्या कठानं मोजीत घालवीत, तद्वत सावरकर आपल्या भारतमातेच्या वियोगाचे अंदमानातील दिवस घालवीत होते. या वास्तव्यात त्यांना दिसून आलं कीं, आपला हिंदू समाज विस्कळीत आहे. आपल्याच्च बाघवां-विषयी तो अुदासीन आहे. खुद अदमानातच पठाणानी पद्धतशीर मुस्लिमीकरण चालविलें होतें. अशा धर्मातरित कैद्याची हिंदू कैदी फटकून वागत. यामुळे अदमानातील हिंदू कैद्याची सख्या दिवसेदिवस घटूं लागली तर मुसलमानी कैद्याची वाढू लागली. हिंदूधर्मावरील हा घाला सावरकरानी जाणला व त्यात जातीनें लक्ष घालून व प्रसर्गी अितर हिंदू कैद्याचा रोप पत्करूनही हे पठाणीकरण हाणून पाडले. येथूनच त्याचे लक्ष हिंदुत्वाकडे, निद्रिस्त हिंदुत्वाकडे गेले. रत्नागिरीस सभोवार पाहिले की, हिंदूवर आजपर्यंत अनेक हल्ले शाले आहेत. अद्यापिहि हिंदूवर अत्याचार होत आहेत व पुटेही जलम नि अनाचार चालूच रहाणार. या सर्व घडामोडीचा त्यानी अभ्यास केला व त्याची खात्री पटली की, मुसलमान हिंदुत्वावर घाला घालून स्वत.चें राष्ट्र हिंदुस्थानात स्थापू पहात आहेत. शून्यातून ते पाकिस्तान निर्मू पहात आहेत. त्यास शाह द्यायचा असेल तर हिंदूंनी संघटित झालं पाहिजे, हिंदू म्हणूनच जगल पाहिजे व हिंदू म्हणूनच मेल पाहिजे.

लष्करीकरणाची मूर्हतमेढ—

सावरकराच्या आयुष्यात ‘हिंदुत्वाचा’ पाया अंदमानच्या लहानशा नोडीत घातला गेला व त्यांनी अहिंदूर्शी हिंदूंनी वागताना पुढील-

प्रमाणे वागावें असा अिपारा दिला. तो काहीं काळ परवाचा झालेला त्याचा कायापालट नव्हे. त्यानीं बजावले, ‘अहिंदू येतील तर त्याचे सह, न येतील तर त्यांचेवाचून, व विरोध करतील तर त्या विरोधास अुच्छेदून हिंदू आपलं न्याय्य स्वातंत्र्य मिळवतीलच मिळवतील.’

जशी सावरकराची ‘हिंदुत्वाची’ भूमिका पूर्वाचीच आहे. त्याच प्रमाणे ‘लष्करी’ करणाची भूमिकाही त्यानी पूर्वाच स्वीकारली आहे. तीही काही गेल्या महायुद्धात सोयीप्रमाणे स्वीकारलेली व हिंदुस्थानावरील साहेबाची पकड घडव्हात्री म्हणून केलेली ‘स्क्रिटभरती’ची आरोली नव्हे. कारण अदमानातच सावरकराच्या ‘सैनिकीकरणा’ची मुहूर्तमेढ रोवली गेली १४ सालचं युद्ध जर्मनीगट विरुद्ध अिंगलंडगट असें चालू होत जर्मन जहाज अंदमानाभौंवती घिरव्या घालत होतं. सावरकर प्रमृति राजवदीना त्याना पव्यून न्याय्यच होतं. लाला हरदयाळ अेकवेळ सावरकराचे विश्वासु सहकारी होते. त्यानी अमेरिकेत ‘गदग’ पार्टी स्थापन केली होती. जर्मनीने आपल्या पार्टीस शक्काची व अर्थाची मडत करावी अशी त्याची खटपट चालू होती. आणि त्यास यशाही आलें. पण ब्रिटिशांचें सुदैव व भारताचें दुर्दैव म्हणून ‘गदग’ पार्टीस यश आले नाही. व शेवटी जर्मनीही पराभवाच्या खोल दरीत कोसळला.

युद्धात जर्मनीचा पराभव होणार हें दूरदर्शीपणानें जाणूनच अिंकडे भारतात लो. टिळकानी ‘सैनिकीकरणा’चा घडाडीनें पुरस्कार चालविला होता. लोकमान्य यावेळीं कांहीं सरकारचे कैदी नव्हते. अगर त्याना स्वतःची सुटका करून ध्यावयाची नन्हती. अथवा स्वतःचा

स्वार्थी ही त्यांना साधावयाचा मवहता किंवा ब्रिटिशाची पकडही हिंदुस्थानमोऱती घड करावयाची नव्हती. मग त्यांनी सैनिकीकरणाचें अगर द्विरोधी पक्ष सावरकराच्या सैनिकीकरण घोरणाची टरेंबाजी अुढवीत असता वापरणाऱ्या अुपहासगर्भ रिक्टभरतीचें घोरण का स्वीकारले? अुलट त्याना देश स्वतंत्र करावयाचा होता व ते हें निश्चित जाणून होते की 'आल्या सधीचा आपण अवश्य फायदा घेतला पाहिजे. १८५७ नंतर भारताला निःशस्त करून ब्रिटिशानी गोगलगाय बनविले आहे. साध्या चाकूनंही भारतीय तसूण अर्धमेला होत आहे. अन हें युद्ध आले नसते तर अद्यापही त्याची तीच स्थिति झाली असती. दैवानें खेर केली नी म्हणूनच युद्धात भारतीयाना प्रत्यक्ष प्रवेश मिळाला. त्यांनी आता शिक्रस्त केली पाहिजे. सर्व सैनिकी क्षेत्रे व्यापली पाहिजेत नि लढाऊ बनलं पाहिजे, तरच आपल्या राष्ट्राचा स्वातंत्र्य लढ्यात व त्या नंतर स्वातंत्र्य मदिरास चिरस्थायी स्वरूप देण्यास निभाव लागेल. ऐरवी नाहीं.

सैनिकीकरणाचा अंदमानातून प्रचार करताना सावरकराचीही हीच विचारप्रणाली होती. अगदी अलिकडच्या काळातही हिंदुमहासभेच्या अध्यक्षपदावरून त्यांनी हेच मत प्रतिपादन केले व आजही ते याच मताचा पाठपुरावा करीत आहेत. त्यांचें निश्चित मत हें आहे की, कोणत्याही राष्ट्राचें स्वातंत्र्य व अिभ्रत हीं त्या राष्ट्रांत सज्ज असलेल्या सैनिकी सामर्थ्यावर अवलंबून आहेत.

साक्षरता प्रसार—

हिंदुत्व आणि सैनिकीकरण यांबरोबरच सावरकरानी आणखीहि

काही राष्ट्राच्या हिताची कामं केली. त्यापैकीच साक्षरताप्रसार हेण्ही अेक होय.

अंदमानात येणारे सर्वच कैदी काहीं शिकलेले नसत. त्यामुळे त्याना सुशिक्षितात अुत्पन्न झालेले देशप्रेम, स्वातंत्र्य, नीति व अर्नेती याची काहीच कल्पना नसे. भयकर स्वरूपाचे खाजगी हेण्यादाव्याचे गुन्हे करून काही कैदी अंदमानात येत. सावरकरानी या सर्वांना हाताशीं धरले. त्याना लिहायवाचायला शिकविलें. पूर्वीं जो कैद्याचा कर्दनकाळ म्हणून गाजलेला तुरुंगाधिकारी वारी होता तो अतिशय जुलमी होता. तो यावेळी बदलला होता व त्याचाच कोणी नातलग तुरुंगाधिकारी झाला होता. या अधिकाऱ्यानें त्याच्या पुढील कायांत काहीच अडथळा आणला नाही. आणि यावेळी कैद्यातही मोठी अेकजूट झाली होती. त्याची थोडीशी चुणूक अधिकारी वर्गाला दिसून आली होती २० साली जेव्हा लोकमान्य टिळक वारले तेव्हा तुरुंगातील सर्व कैद्यानी अुपवास केला व सुतकदीन पाळला. या त्याच्या संघटनसामर्थ्यामुळे अधिकारीवर्ग विचकू लागला होता.

बढती व सुटका —

अधिकारीवर्ग कैद्याना मिञ्चूं लागला येथपर्यंत सावरकरानीं मजल ठोकली. आतापर्यंत अंदमानातील अधिकारीवर्ग फर्मावील त्या शिक्षा भोगाव्यात, जुलमी शिक्षा व वाओट अन्न याविहद्ध कैद्यात चेतना अुत्पन्न करावी, संप, अन्न सत्याग्रह घडवून अधिकारीवर्गावर दडपण आणावं व कैदीवर्गात आत्मविश्वास निर्माण करावा, धर्मातरितांची शुद्धि करावी व अशिक्षिताना सुशिक्षित करून सोडावें अशा प्रकारचीं

अनेक कायें त्यांनी केली होतीं व शिक्षेतील अनेक दिवस सपविलेही होते. तुरुंगाच्या नियमाप्रमाणे कैद्यास ज्या सवलती असत त्या मिळण्यासाठीं सावरकरानी हिंदुस्थान सरकारकडे अनेक अर्ज केले होते पण कशाचीच दाद लागली नव्हती. शेवटी त्यास तेल गुदामा-वरील अधिकारी केले व अशा रितीने त्यास बढती मिळाली.

अंदमानांतून परत भारताकडे —

गुंतागुत शाळेल्या दोन्याची ओक गाठ अुकलावी म्हणजे दुसऱ्या गाठी सहजासहजी अुकलू लागतात, त्याप्रमाणे सावरकराना बढतीचे सख मिळाले व त्यानंतर अंदमानातून वाहेर पठण्याचे सुखही लवकरच प्राप्त शाळे.

भारतातील भारतवासियानी केलेल्या खटपटीस यश आले व १९२१ साळीं सावरकराना अंदमानातून हलविण्यात आले. अंदमानची ती कोठडी सोडतेवेळीं त्याना मनस्थी भडभडून आले. सहजच आहे. कृष्णाची जन्मभूमी जरी मयुरा असली तरी त्याच सार बाल्पण यशोदेच्या कुर्शीत, नदाच्या घरीं व गोपालाच्या सगर्तीत गेल. अकरुरावरोवर त्यांना सोडून जात असता सार गोकूळ दुःखी शाळ्यास नवल नाही. तसेच कृष्णाचे डोळेही पाणावल्यास आश्र्य कसले? जवळ जवळ ११ वर्षे त्या भूमीनं आपल्या माडीवर त्याना खेळविल कुरवाळिल, संभाळिल. अनेक झगड्याशी झगडे देऊन स्वतःला बढती प्राप्त करून घेतली. अभिजात कवि म्हणून ज्या काव्याने त्याचे नाव मराठी वाच्यात अजरामर करून ठेवले तें ‘कमला’ काव्य व अितरही अनेक प्रथ येथीलच चार भिंतीच्या आतील

खुराड्यात जन्म पावळे ती भूमी सोडग - आणि तेही मातेसमान असलेल्या येसूवहिनीच्या दुःखद निधनानंतर - साहजीकच सावरकराच्या जिवावर आले. त्यावेळी त्याच्या मन.चक्रंपुढे येसू वहिनींची करुण पण तेजस्वी मूर्ती तरळू लागली.

लहान वयात येसूवहिनीचे पति गणेशपत अर्फ बागा अदमानात गेलेले ! प्राणापलिकडे जतन केलेले विनायक भावोजीही अंदमानांतच बाबाना सोबत करण्यास गेलेले ! घरीं केवळ धाकटा दीर व विनायक भावोजीची साळ्वी पत्नी यमुना याच्या सानिध्यात पतिराजाचे आणि भावोजीचे स्मरण चाललेले ! कुडीतील सारे प्राण अेकवटून आणून ढोळ्यात साठविलेले आणि ती नजर-ती दिव्य नजर हजारों मैल दूर असलेल्या व कोठडीच्या आत कोंडलेल्या व साखळदंडानीं जखडलेल्या, हलकड्यात अडकविलेल्या नी तेलाचा घाणा ओढीत असलेल्या, छिलका कुठत असलेल्या नि काथ्याच्या दोऱ्या वळत असलेल्या त्या बंधुद्वयाकडे लागलेली ! निकडे सावरकर बंधूच्या हातातून रक्ताचे येब शिरपत असन तर अिकडे यांचे ढोळ्यांतून अश्रूच्या धारा ओधळत !

अशाही स्थितींत आपणास दर्शन घडावं म्हणून येसू वहिनींनी आपले प्राण कुडीत जतन करून ठेविले. धाकट्या दिरानें त्याची अदमानांत भेट घेता यावी म्हणून सरकारदरबारी शिकस्त केली, पण फत्तराहूनही कठीण हृदय असलेल्या सरकारनें त्यांना परवानगी दिली नाहीं तेहा शेवटीं केवळ भेटीच्या आशेनें आसुसलेला, तगडेला तो जीव 'पतिराजां'चा हंबरडा फोडीत व 'भावोजी' चा टाहे फोडीत निघून गेला होता.

ती वाहिनीची वत्सल मूर्ति पुन्हां आपणास दिसणार नाही हें विचार मनात येअून त्यांचं हृदय सुन झालं होतं. नकोच तें भारतात जाण असेही क्षणभर त्यांना वाटलं. पण खुद सरकारनेच त्याना व त्यांच्या बंधूना—गणेशपंतांना—बाबाना अंदमानातून हालवायचं ठरविलं होतं. सरकारच्या अिच्छेपुढं कोण काय बोलणार? अखेरीस त्यांचें अंदमान सुटलें, कायमचें सुटलें.

अंदमान सोडते वेळी अंदमानांतील सावरकराच्या बंदिवान सहकाऱ्यानी, मित्रांनी अश्रूपूर्ण नेत्रानी त्याचा निरोप घेतला व सरकारी हक्कम धाव्यावर बसवूनही अेका बंदिवान जमादारानें त्यांच्या गळ्यात चाफ्याची पुष्पमाला घातली.

आणि मग सावरकर ‘महाराजा’ बोटीने भारतास परत आले. अकूरान कृष्णास नेताना सुरक्षित परत आणून देण्याच गोकुळ वासियाना व नंदाच्या यशोदेला अभिवृच्छन दिलें होतें. ‘महाराजा’ बोटीनंही भारताचा हा कान्हा भारतास परत आणून दिला.

सावरकर अदमानातून परत आले तरी त्याचा कारावास सुटला नव्हता. पण हाही काल गेला. येथीलही तीन वर्षांची कारावासाची मुदत संपली. त्याचे शारिरिक हाल संपले. त्यांच्या अुलाढाली संपल्यात्याचा हिंदुत्वाचा अवतार पुढें चालू झाला नि १९२४ सालीं सावरकरांची सशर्त मुक्ता झाली.

दोन जन्मठेपी झालेला हा कैरी सुटेल व परत आपल्याला पहावयास मिळेल असें कुणाच्या स्वप्रांतही आले नसेल—

पण कालाच्या अुदरात काय दडलंय तें कुणाला समजायचं ?

कांहीं अटांवर का होअीना, पण त्याची सुटका शाली व ते आपल्या निवासस्थानीं रवाना झाले. आपण त्याचें शुभ चिंतन चिंतूंया व त्यांना आपणात परत आणून सोडणाऱ्या कालाचीही क्लुती गाऊं या.

‘ कालाय तस्मै नमः ’

— अध्यक्षपदावरून —

राष्ट्रस्वतंत्रता ध्येयं यथा साध्यंच साधनम्
अभ्युत्थानाय हिंदुनामयं पक्षः प्रवर्तितः ॥

जोपर्यत मुसलमानपक्ष कॉग्रेसला आपणाकडे वेगाने खेळून घेत आहे, तोंपर्यत हिंदुसभेच्याद्वारे कॉग्रेसच्या या गतीला विरोध करण्यासाठी आपण या पक्षात मिळालों असून राष्ट्रोद्धाराच्या खव्या झगड्यातून कॉग्रेसच्या बरोबर खाद्यास खादा लावून लढून. अणुमात्राही मार्गे सरणार नाहीं.

—वीर सावरकर

स्वा. सावरकरानी हिंदुसभेच्या अध्यक्षपदाचें स्वरूपच्च बदलून टाकले. अध्यक्षपदानें ते मोठे शाळे नाहीत; तर अुलट त्यांच्या योगे अध्यक्षपद मोठे शाळे, आणि तसें प्रभावी संप्राहक नि जागरूक नेतृत्व दुसऱ्या कोणाचें नसल्यामुळे

त्यानाच हिंदुराष्ट्रानें कानपूरला अेक मतानें सहाव्यादा अध्यक्ष-स्थानी निवडले.

ग. वि. केतवर (सद्याद्री, जून ४३)

सावरकरांची तुरंगातून कायमची मुक्ता झाली, पण त्याजवर कांहीं अटी लादल्या. ‘राजकारणापासून दूर रहावयाचें व केवळ रत्नागिरी जिल्ह्यातच हिंडावयाचें’ याच त्या अटी होत.

या नजरकैदेच्या मुदतीतही सावरकर स्वस्थ वसले नाहीत. त्यानी आपलं तन, मन, धन सामाजिक कार्यासाठी वेंचल. आपलं सर्वस्व ‘हिंदुत्वा’च्या चरणी वाहिलं. हिंदुत्वाला कीड लावणारीं जातीयतेची, धार्मिक भोलेपणाची, बुवाबाजीची व अनिष्ट रुढीची वाडगुळं त्यानी जाळून टाकण्याची कोशीस केली. शुणकाभार सहभोजन, औद्योगिक कार्य, मंदिर प्रवेश, जलप्रवेश, भापाशुद्धि, लिपिशुद्धि आदि कायें त्यानी नेटानें केलीं. अेका धनिकाचे सहाय्याने त्यानी रत्नागिरीस सर्वांस खुले असे ‘पतित पावन’ मंदिर बांधले.

याच्येलीं सावरकर रत्नागिरी हिंदूसमेच्या कार्यकारी मंडळाचें सदस्य होते. महासभा अजून राजकारणात अुतरली नव्हती. सावरकर वधु त्रिवर्गांनी मोठ्या धाडसानं हिंदूसमाज सुधारण्याच व जागृत करण्याचं काम सुरुं केल. ‘श्रद्धानंद’ मधून नियमियपणे ते हिंदूसंस्कृतीचा पुरस्कार व प्रचार करीत.

पूर्ण मुक्ता—

आणि काय चमत्कार! हीही स्थानबद्रता संपून गेली. १९३७ साल आले. कूपर मंत्रिमंडळ आस्तित्वात आले. त्यातील अेक मंत्री

श्री जग्नादास मेथा' यानीं विशेष खटपट करून गव्हर्नर लॉड
ब्रॅबोर्नना सावरकरांची बिनशर्त सुटका करणेस भाग पाढल आणि
२७ वर्षाच्या प्रदीर्घ काळानन्तर सावरकर पूर्णपणे स्वतंत्र झाले.

सावरकराची संपूर्ण मुक्तता होताच त्यानी मुंबारीस वास्तव्य कर-
ण्याचं टरविलं नि ते मुंबईकर बनले.

वैचारिक मंथन

राजकीय निर्बंधातून सावरकराची पूर्णपणे मुक्तता झाली. प्रत्येक
पक्षियाना वाटू लागलं होतं, सावरकरानीं आपल्या पक्षाला येअून
मिळावं. त्यावेळी कॉग्रेसपक्ष देशातील प्रमुख पक्ष म्हणून मानला जात
होता. म. गांधी, सुभाषचंद्र बोस, पंडित जवाहरलाल नेहरू, सरदार
वळ्ळभभाओी पटेल अशा अव्वल दर्जाच्या लोकाग्रणांचें कॉग्रेसला नेतृत्व
लाभले होते. सावरकरांची मुक्तता होताच त्यानी आपल्या वसति-
स्थानावर कॉग्रेसचा तिरंगी ध्वजाही उभारला होता. सुभापबांबूनीही त्याना
कॉग्रेसमध्ये येण्याविषयी विचारणा केली होती म्हणतात.

कॉग्रेसखेरीज दुसरा पक्षही हिंदुस्थानात होता व तो म्हणजे हिंदु-
महासभा. यावेळी हिंदुमहासभेला राजकीय महत्त्व मुळीच प्राप झाले
नव्हते. ती अेक केवळ सास्कृतिक विचार करणारी संस्था अेवढच
तिला महत्त्व होतं. पं. मदनमोहन मालवीय, लाला लजपतराय,
तात्यासाहेब केळकर, डॉ. शंकराचार्य कुर्तकोटी, विजय राघवाचा-
रियर असे प्रमुख पुढारी या वेळपर्यंत महासभेला लाभले होते. महा-
सभेच्या शैशवावस्थेत तर कॉग्रेसच्या अधिवेशनाला जोडूनच व कॉग्रे-
सच्या मंडपातच आधिवेशन भरत असे व तीमधीलच पुढारी तिचे

अध्यक्ष होत. १९२७ सालीं तर म. गांधी महासभेचे चिटणीस म्हणून होते, असा अेके ठिकाणी अुल्लेख आढळतो. म्हणजे कॉप्रेसर्सी तसा महासभेचा संघर्ष मुळीच नव्हता.

पण रत्नागिरी तुरुंगातून सावरकर सुटले त्याच वेळी कॉप्रेसची पावळ मुसलमानाचा अनुनय करण्याकडं वेगानं पडू लागली होती. त्या आधी खिलापतीची चळवळ शालीच होती. ‘या खिलापती-तूनच मलबारमधील आफत निर्माण झाली होती. या खिलापतीनेच मोपल्याच्या बडास जन्म दिला व तेथील हिंदूंची तेथील मुसलमानांनी सरसहा कत्तल केली. अबला व असहाय्य खिलावर अनेक पाशवी अत्याचार केले व लहान लहान अर्भकाची तर चराचर कंठनाले चिरली. तरीही कॉप्रेस स्वस्थच होती. तरीही कॉप्रेस खिलापतीच्या चळवळीस हातभार लावाच म्हणत होती, आणि अिकडे मुंबई व अितर शहरांतूनही मुसलमान हिंदूंवर हल्ले चढवीतच होते. बाटवा-बाटवीचे तर प्रस्थ राजरोस चालू होते. अल्पसंख्य असतील त्या प्रदेशात ते अल्पसंख्य म्हणून व बहुसंख्य असतील तेथें बहुसंख्य म्हणून त्यांना सवलती हव्याच होत्या. या सवलती पदरात पाडून घेण्यासाठीं जीनांच्या नेतृत्वाखालीं मुस्लीम लीगही मार्ग आक्रमू लागली होती. लोकात नैराश्य असल्यामुळे व कॉप्रेसने लोकाना भारले असल्यामुळे बहुसंख्याकत्वाच्या सबवीवर स्थित हा मुंबीपासून विलग करण्यात आला होता व त्याचवेळी आमच्या कॉप्रेस नेत्यानी स्वतःच्या हातानींच अशा रीतीने पाकिस्तानचा पाया अुभारला होता. त्यास अनुसरूनच जीनानी स्वतंत्र पाकिस्तानची मागणी केली होती.

प्रत्येक कार्यात मुस्लिमांची ही अडचण होऊन वसली. पाकिस्तान दिल्याशिवाय ते पुढे पाबूल टाकण्यास तयारही होआनात व कॉग्रेस तिचा अनुनय करण्याचेहीं सोडून देआना. त्यामुळे ते जास्तच शेफारले. ते कर्तील त्या मागण्या कॉग्रेसने मान्य केल्या तरी त्याचा आपला हात पुढेच. शेवटी तर महात्माजीनीं त्याना 'कोरा चेक' दिला. तरीही त्यांचे समाधान होआना. डोंगर महमदाकडे येत नाहीं तर महमदाने डोंगराकडे गेले पाहिजे, असे कॉग्रेस नेते बजावूं लागले.

पूर्ण विचारान्ती—

'पण सावरकरानीं जाणले की हा डोंगर साधा डोंगर नाही. खत: तो अेकाच जागी स्थिर नाही. त्याला पंख आहेत नि त्यामुळं त्याला अंडिता येतं नि महंमद जसजसा त्याजकडे जाऊं लागला, तसेतसा हा डोंगरही मार्गे मार्गे सरकूं लागला. या शर्यतीत डोंगराचे समाधान होण्याची मुर्द्दीच शक्यता नाही. अुलट डोंगर जसजसा मार्गे सरकत आहे व महंमद त्याचे मार्गे मार्गे धावत आहे तों शेवटी महंमद कोणत्यातरी दर्रीत कोसळून त्याच्या या चिंघड्या अुडणारच. हें समजून आपण वेळीच सावध आलें पाहिजे. मुसलमानाचे हिंदूंवर अत्याचार होत आहेत ते, ते हिंदू म्हणून होत आहेत. प्रत्यक्ष हिंदूनी कितीही नाकारले तरी 'तू हिंदू आहेस म्हणून तुशा काढा काढला पाहिजे' अशा हिरीरानेच ते हिंदूशी मुकाबला देत आहेत.

पण मुसलमान हिंदूंवर अुघड अुघड हल्ले का करूं शक्त होते ? त्याचं शखबळ हिंदूपेक्षा जास्त होत का ? त्याचं संख्याबळ हिंदूपेक्षा

जास्त होत का' त्याला कारण अेकच होतं. हिंदु विस्कलित शाळे होते. हिंदुना हिंदुंविषयींच प्रेम व विश्वास वाटत नव्हता. अेकवेळ हिंदू आले नाहीत तरी चालेल; पण मुसलमानांनी आपल्याशी हातन मिळवणी केलीच पाहिजे. त्याशिवाय देश स्वतंत्र होअुंच शकणार नाही. अशी आपल्या हिंदुनेत्यानी स्वतंत्री समजूत करून घेतली होती.

आणि कॉग्रेसमध्ये—

ती ही फुटीर वृत्तीच हिंदूचा व हिंदू संस्कृतीचा नायनाट करीत आहे, हें सावरकरानी अुघड्या डोक्यानीं पाहिल होत व कॉग्रेस मुस्लिमाच्या अनुनयानें हिंदूचा सौदा करत आहे हे त्यानी जाणलं होतं. त्यानी हेंही जाणल होतं वीं, आज कॉग्रेसमध्ये शिरून या गोष्टीला पायबंद धावता येणे अशक्यच आहे. आणि आपल्या वाजूस लोकमत घेणंहि अशक्य आहे. अुलट आपलीच अुच्चलबागडी व्हावयाची आणि ही कल्पना तर पुढे संपूर्णपणे खरीही ठरली आहे. खेरे—नरिमन याची हकालपट्टी शाळची, महामाजीचा पराभव करूनही त्रिपुरा कॉग्रेसचे अध्यक्ष म्हणून निवडून आलेल्या व जनतेच्या कठातील प्राण म्हणून स्थान मिळालेल्या सुभापचद्रांना कॉग्रेस सोडावी लागली. अितकेच नाहीं तर स्वतंत्र्या मायदेशालाहि परांदा व्हावें लागले. जयप्रकाशादि समाजवादी कॉग्रेसभक्ताना कॉग्रेसला रामराम ठोकावा ठागला आणि आज अेकवेळ जे कॉग्रेसचे अध्यक्ष होते, गेल्याच वर्षी अध्यक्ष पदासाठी अुभे राहिले होते व कदाचित् सरदारजीचा टंडनना पाठिबा नसता तर अध्यक्षही शाळे असते, त्याच कृपलानीना आपल्या सहकाऱ्यांसह कॉग्रेसमधून बाहेर पडावें लागले आहे. आणि

यातच भर म्हणून को काय आजचे स्वतंत्र भारताचे पतप्रधान नेहरूनी क्रौमवेली हुकुमशाहीनें ठडनजीची अध्यक्षपदावरून हकाळ-पट्टी करून स्वतंत्र अध्यक्षपदाची खुर्ची बळकावून अितिहासाची पुनरावृत्ती होते ती ही अशी, असें पुन्हा ऐकदा सिढ्ड केले. आणि सावरकर अगर त्याच्याच मताचे अितर हे जर कॉग्रेसमध्ये शिरले असते तर त्याना याहून दुसरे फळ मिळाले असते असें महणवत नाही.

या सर्व गोर्टी व त्याचे भावी परिणाम आणि देशाचे वारे कोणत्या दिशेने वहात आहे तें सावरकरानी दूरदर्शीपणाने जाणले. म्हणूनच त्याना द्रष्टे म्हणावयाचे व म्हणूनच ते कॉग्रेसमध्ये गेले नाहीत.

महासभेचे अध्यक्ष झाले —

हिंदुस्थानचे कोटकल्याण व स्वातंत्र्य अवलवून असेल तर हिंदू-वरच, हे जाणून त्यानो हिंदु कार्य घडाडीने चालविले. आणि यामुळेच त्याना १९३७ साली कर्णीवती (अहमदाबाद) येये भरलेल्या अखिल भारतीय हिंदुमहासभेच्या अध्यक्षपदाचा मान मिळाला व सुरवातीस वर्णन केल्याप्रमाणे हा मान पुढे सतत सहा वर्षे त्याना मिळत राहिला.

अध्यक्ष झाल्यानंतर —

सावरकर हिंदुमहासभेचे अध्यक्ष झाले आणि महासभेस अखिल भारतीय स्वरूप ग्रास झाले. प्रथम दर्जाच्या श्रेणीला ती लव्यरच येअून ठेपली नि व्यानें व ज्ञानानें ज्येष्ठ आणि श्रेष्ठ कॉग्रेसशी ती स्पर्धा करू लागली. राजकीय पैंचप्रसंग सोडविताना कॉग्रेसच्या बरो-वरच महासभेचें मत राजकर्त्याना विचारात त्यावें लागू लागले. आजवर व्हांडिसरोय गांधी व जीना यानाच भेटत असत पण आता

व्हाँअिसरॉयना हिंदुंचा प्रतिनिधी या नात्यानें सावरकरांचाही सळा व्यावा लागू लागला. गेल्या महायुद्धकाळीं क्रिप्ससाहेब कांहीं निरवा-निरव व देवाणघेवाण करण्याच्या अुद्देशानें हिंदुस्थानात आले. वाटाघाटीसाठी त्यानी कॉग्रेसच्या प्रतिनिधीना भेटीस बोलाविले. त्याचप्रमाणे महासभतर्फे सावरकर व डॉ. श्यामाप्रसाद मुकर्जी यांनाही भेटीस बोलाविले. म्हणजे गांधी-जीनाप्रमाणे सावरकराना पाचारण करणे ही अेक राजकारणात अत्यावश्यक गोष्ट होआून बसली. क्रिप्सू शिष्टाचीचे-वेळीं त्यांतील धोक्याचीं स्थळे सावरकरानी तेव्हाच जाणलीं व ती योजना त्यानीं फेटाळून लावला. मागाहून कॉग्रेसनेही ती योजना बुडकावली. हिंदुस्थानात असंतोप भडकला आहे. त्याचे ज्ञान व्यवस्थित व्हावें म्हणून प्रे. रुश्वेलटनी आपले वैयक्तिक प्रतिनिधी फिलिप्स यास हिंदुस्थानात पाठविले. त्यावेळीं गांधी-जीनाप्रमाणेच सावरकराना त्यानीं त्यांच्या बंगल्यावर भेट दिली. त्यावेळचे सावरकरांचे 'की घेतले बत न हे अस्ही अंधतेने, लब्धप्रकाश अितिहास प्रकाशनाने, तें दिव्य दाहक म्हणोनि असावयाचे, बुद्ध्याच वाण घरिले करी हे सतीचे' असे अितिहाससिद्ध विवेचन अैकून फिलिप्सनी तोंडान बोटे घातली अशा प्रकारे सर्व देशात कॉग्रेस-महासभा-दीग असे तीन पक्ष प्रबळ म्हणून गणले जाआू लागले. स्थानिक ग्रामपचायतीच्या निवडणुकीतील अुमेदवारापासून तों मध्यवर्तीं निवडणुकीतील अुमेदवारापर्यंत सोर महासभेचे अुमेदवार निवडून येअू लागले.

अेवढे घवघवीत यश महासभेला सावरकरांनी अवश्या सहा वर्पात प्राप्त करून दिले. कॉग्रेससारख्या वालिष्ठ पक्षाचा कठोर व प्राण-

घातक हळा होत असूनहि त्यानीं हें प्रचंड यश प्राप्त करून दिलें. गांधी—नेहरू जनतेच्या गव्यातील ताअीत वनले असता, त्याना देवतातुल्य स्थान प्राप्त झाले असतां व ते करतील ती पूर्व अशी वस्तुस्थिति असतांही त्यानी कॉमेसवर हा प्रचंड विजय मिळविला तो काही केवळ सहजासहजी अगर त्याच्या अेकत्रेलच्या पूर्वपुण्यार्थानें नव्हे; तर हिंदुराष्ट्र ब्हावें ही तब्दमल यामुळे. प्रकृति प्रतिकूल असताही त्यानीं चिकाटीनें व घडाडीनें कार्याशी अेकनिष्ठ राहून काढलेले दैरे व अेवढ्या वृद्धापकावातही देशाविपर्यां हृदयात साठविलेलं ग्रेम यामुळेच त्याना त्याच्या या कार्यात अलौकिक असं यश संपादिता आल.

आधीच प्रकृतीचे अस्वास्थ्य. तशात वृद्धापकाळाची शुद्धक यामुळे ते सतत आजारी असतच; पण तरीही त्यानी स्वीकारलेल्या कार्यात रतिमात्र चुकारपणा केला नाही. सतत अविश्रात दैरे काढले. कास्मीर-पासून कन्याकुमारीदर्यत सारा हिंदुस्थान त्यानीं धुंडाळला. त्याच्या अितके तुफानी धावते दैरे त्या काव्यात कोणाही पुढाऱ्यानें काढले नाहीत. त्यानीं आपल्या प्रकृतीची पूर्ण हेलसाड केली. त्यामुळे प्रकृती पूर्ण दासव्यादी, पाय अधू झाले आणि शारिरिक व्यंगावर टीका करणारे पशुयोनीतील नीच टीकाकार त्याच्या पायाच्या अधूपणावरही कठोर टीका करून लागले. तरीही त्यानीं दैरे सोडले नाहीत. चालत्या खुर्चात बसून व धापा टाकूनही कां होओना, पण त्यानीं आपलीं व्याख्यानें चालूच ठेवली होती.

अशी तोळामासा प्रकृति असूनही भागानगरच्या (हैदराबादच्या)

बंधूंची व भगिनींची त्यानी आर्त किंकाळी ऐकली व त्यांच्या सहाय्यास ते घावून गेले. भागानरगच्या निजामी राज्यात हिंदूंवर करुरपणे अत्याचार होऊ लागले म्हणून नि.शाख प्रतिकाराचें रणशिंग महासभेने पंकले. आर्यसमाज, राष्ट्रीय स्वयसेवक संघ (वैयक्तिक जबाबदारीवर) महासभेच्या हातात हात घाळून, वादासु गादा भिडवून तुरुंगात गेले. तुरुंगार्ताल कैद्याचर लायीमार वैंगेरे अमानुप अत्याचार, वदेमातरम् घोपणांवृद्धल फटके आढि कठोर शिक्षा होऊं लागल्या तरी सत्याग्रहींची रीघ कर्मी आर्ली नाही आणि शेवटी महासभा त्या सत्याग्रहात विजयी ठरली निजम नमला व हिंदूना काही अधिकार त्यानें दिले. त्यावेळेस सावरकर सन्तत्र भारताचे प्रधान नव्हते, अथवा त्याजजवळ आवृनिक शास्त्राख सव्हती कीं चतुरंग सेनादलही नव्हत.

तसाच भागलपूरचा लढा. तोही त्यानीं यशस्वीपणे व मुत्सदेगिरीने लढविला महासभेचे अधिवेशन भागलपूरला भरावयाचे ठरले. पण सरकारने त्याजवर बदी घातली. तेथेही सावरकर घडाढीने पुढे झाले आणि सरकारी बंदी मोडूनही अधिवेशन भरविण्याचा त्यानी आदेश महासभावाधाना दिला. भागलपूरला स्वयसेवकाचे जथेच्या जये रवाना होऊ लागले. खुद त्या अधिवेशनाचे अध्यक्ष सावरकर भागलपूरला निघाले. पण सरकारी शिपायाने मध्येच भागलपूरच्या अलिकडे त्यास अटक केली व सहा ठिवसाची कारावासाची शिक्षा दिली.

पण ज्या ठिकाणी भागलपूरला अधिवेशन भरणार होते त्या स्थळी कोणी अेका स्वयसेवकाने हिमतीने शिरून महासभेचा ध्वज रोवलाच. आणि याही लढ्यांत सावरकर यशस्वी झाले अशा प्रकारे त्यानी

हिंदूत विलक्षण जागृति केली, त्याच्या स्वत्वाची त्यास जाणीव करून दिली मुसलमानाचे पाशवी अत्याचारांस व सरकारच्या पक्षपाती धोरणास आवा घातला.

अशी त्याची अलौकिक तळ्मळ, घडपट व देशप्रेम या अजोड गुणानींच त्यानी कोप्रेसच्या माढीला माढी लायून बसण्याचा महामभेद मान मिळवून दिला.

मग अपयश कां?

अवढे हेवा वाटण्याजोगे. यश कमावले असूनही पुढे महासभेस दैन्यावस्था का प्राप शाळी? सावरकराच्या वेळचें महत्त्व महासभेस पुढे का राहिले नाही? त्याचे नेतृत्वच दोपी होतें काय? महासभेस ही जी द्रावस्था निर्माण वा प्राप शाळी त्याला जबाबदार सावरकर होते काय?

सावरकराच्याकडे दोप द्यावयाचाच तर रुपयातील दोन आणे दोप त्याना देता येअील. त्याचे सर्वे आयुष्य अंदमानसारख्या कारागारात गेल्यानें व तेथें अनत यातना भोगाव्या लागल्यानें ते प्रकृतीनें अशक्त बनले व महासभेला त्याच्या प्रभावी नेतृत्वास लवकरच मुकाबें लागले. नुकतीच कुठें ती बाळसं धरू लागली होती. सावरकराच्या हाताला धरून थोडी खिटाअीनं पावलं टाकूं लागली होती. पण त्याच्या नेतृत्वाअभावी अेकाअेकी तिची पोरक्या पोरासारखी अवस्था शाळी.

दुसरे असे, त्यांच्या आयुष्यात झगडेच फार असल्यानें व अधिकाऱ्याचा ताठरपणा नमविण्यासाठीं कडकपणा धारण करावा लागल्यानें, तसेच त्याचं बरंचसं आयुष्य अंदमानसारख्या दूरच्या प्रदेशांत,

जिथं बंदिवानाखेरीज दुसरा मनुष्यच नाहीं अशा ठिकाणी गेल्याने त्यांचा स्त्रभावच असा बेफिकीर, अेकलकोंडा बनला व त्यांनी आयु-
व्यांत 'वर जनाहितध्येयं केवला न जनस्तुतिः' . असे कठोर सतीचं वाण स्वीकारलं.

यामुळे जनतेच्या मनात शिराव कसं, तिला आपलीशी करावी कशी, प्रसंगीं आपल्या तत्वाना मुरड घालावी कशी व जनतेच्या कलानं घेअून तिळा आपलीं तत्वं मान्य करायला लावार्ही करी हे त्यांना व्यवस्थितपणे साधूं शकले नाही. आओ अगर बाप मुलाचं कल्याण व्हावं म्हणूनच झटतात खे. बाप अुठल्यासुठल्या घाकान, कठोर शब्दानं अगर दंडुक्यानं मुलास वजावतो, 'ह्यातच तुझं हीत आहे. या मार्गानंच तूं जावस. दुसरा मार्ग चुकीचा आहे. ऐकणार नाहींस तर तुला मला कठोर शिक्षा करावी लागेल, पण तुला ऐकणं भाग पढेल मला तुझं हीत पहायचंय. केवळ तुला गोंजारायचं नाहीं!' आणि आओ ! आओ आपल्या मधुर व प्रेमळ शब्दांनी मुलाच हृदय कावीज करते व सहजतेने त्यास चांगल्याचे घडे देअूं शकते. ती म्हणते:— 'बाळ ! असं काय बरं वेड्यासारखं करावं ? प्रमु राम चंद्रानं असं केल हेतं का ? कृष्णान ? शिवाजीनं आणि आगल्या टिळकांनी तरी ? अशानं लोकं तुला नांव नाहींत कां ठेवणार ? तूं चागला वागला नाहींस तर तुलाच नाहीं का बरं त्रास होणार ! लोक तुला वेढा म्हणतील, चोर म्हणतील. त्यापासून तुझ्या आओविडिलांना त्रास पोंचेल. आवढेल कां तुला ?' सावरकराचें हृदय पित्यासारखे कठोर होते. त्यांतच मातेच्या ममतेचा थोडासा ओलावा हवा होता.

पण तसें नव्हतें म्हणून स्वतः ते होते; तेच्हां त्याचं प्रभावी व्यक्तिमत्व, अविश्रांत घडपड यानें दिपून जाओून बरेच कार्यकर्ते महासभेस मिळाले. पण ते दूर होतांच हे कार्यकर्ते अगदीच दुर्बल झाले व महासभेची केविलवाणी स्थिति झाली. महात्माजीच्या प्रभाव-बळीत पंडित जवाहरलाल, सरदार वळुभभाऊ असे प्रचंड व्यक्तिमत्वाचे कार्यकर्ते निर्माण झाले. पण कारणे कांही असीत, असें प्रचंड व्यक्तिमत्व ज्यास प्राप्त झालें आहे असा अेकही कार्यकर्ता सावरकराच्या महासभा प्रभावबळीत निर्माण झाला नाही. नाही म्हणावयास इयामाग्रसादाकडे बोट दाखविता येअील तेवढेच.

पण याला कारण केवळ सावरकराच असावे कां? वर म्हटलेच आहे. धावयाचाच दोष तर सावरकराना दोन आणे धावा, पण अर-लेला १४ आणे हा आम्हा महासभावादी म्हणविणाऱ्या लोकावर, आमच्या मत्सरग्रस्त व अंघानुकरणवादी वृत्तीवर व आमच्या कमालीच्या शांतपणवादावर आहे.

ज्यावेळीं सावरकराच्या हाती महासभेचीं सूत्रे आलीं त्यावेळीं आपली महाराष्ट्रीय जनता महात्माजीच्या कच्छपीं पूर्णपणे लागली होती. तिला स्वतःचें मत मुळीं राहिलंच नव्हतं व ‘अेक वर्षात स्वराज्य; सत्यमेव जयते; अहिंसा परमोर्धमः, तुम्ही आम्हीं सारे भाऊ’ या मत्रानें भारली होती. अशा प्रकारे अेकदा भारली गेलेली जनता परत भानावर आणें सुतराम् अशक्य होतं.

तसंच आजवर झालेल्या पुढाच्यानीं, मान्यवर पुढाच्यानीं जनता नाराज होअील अस काही प्रतिपादन केलं नव्हतं वा भारतवासियातील

कोणाही तदेशीय व्युमख्याकाचा रेष स्वत वर ओढवून घेतला नव्हता, व उयांनी अशा प्रकारे जनतेच्या भावनाशी झगडा देण्याचा प्रयत्न केला त्यांची त्याकाळी जनतेन दैना अृडविली आगरकराची जिवत-पणी प्रेतयात्रा काढली. म. फुल्यावर दगडफेक केली. भारतीय संताची तर कोण विटवना केंदी नि म्हणून तर आपल्यात म्हणतातही ‘सजीव तोंवरि लत्ता देती, मरता घेती खाद्यावरती, अफाटा सन्मान’ असा आमच्या जनतेचा खाकया आहे. सावरफराच्या कठोर वाणीने व लेखणीने त्याना स्वतच्या जमार्तीतच अनेक शब्द निर्माण झाले. अस्पृश्यता निवारणाचा हिरीरोन पुरस्कार केल्याने व अितरही प्रगतिपर गोष्टीचा पुरस्कार केल्याने पुराणमतवादी मनातनवर्ग त्याच्यावर चिडून राहिला. ‘लेखण्या मोडा तरवारी ध्या’ या कटुसत्य अुद्घोषाने ‘साहित्यिक’ त्यांजवर घुसफुसू लागले. लिपिशुद्धि व भाषाशुद्धि या चलवळीमुळे काहीं व्याकरणवीर व काहीं भाषावीर त्याजवर तडकूळ गले. गांधी—नेहरूसारख्या जनतेच्या गळ्यातील ताअितावर टीका करीत राहिल्याने अखिल भारतीय जनतेचा क्रोधाग्री त्याजभोवती भडकूळ लागला होता. विरोधक अेकजुटीने सावरकरावर तुटून पडत होते. त्याजजवळ पैसा, मनुष्य व वृत्तपत्र याचे अचाट बळ होते. आजच्यासारखे समाजवादी फुटीर, शे. का. प. फुटीर, प्रजापक्ष फुटीर, पुरोगामी फुटीर असा आजचा फुटीरपणाचा फायदा त्यानेंदी घेतां येत नव्हता. खेड्यापाड्यातून आमच्या सुशिक्षित विरोधकांनी खेडुताना खोटेनेंदों बोल काढून अितके चिथवून भडकाविलें होतें की, व्यक्तिरः सावरकर तेंदें जाते तर जिवंत हाती लागते ना. टिळककाली व त्या आधी

‘स्वराज्या’ चा अुच्चार करणं जितकं धोक्याचं होत्रून बसलं होतं त्याहून शतपटीनं अधिक धोक्याचं कॉग्रेसविरुद्ध बोलणं होतं. कारण ब्रिटिशाविरुद्ध झगडत असता केवळ ‘सरकार व काहीं चारदोन त्याचे पिते’ यांचीच काय ती दहशत होती. परतु कॉग्रेसविरुद्ध अवृद्ध काढणं म्हणजे जनतेशी शुंज देणं होत. आणि जनतेनंच न्यायदान हातीं घेतल्यावर जनता किती कठोरपणे निर्णय देते हें समजस टीकाकारांना आतां नव्यानं सांगायला नको. जे सावर कराच्या नेतृत्वाला नावं ठेवितात व दोषी ठराशितात त्यांनी विचार करावा की, त्यावेळचा संघटित विरोध आज आहे का? अेखादं शेंबडं पोरही अठतं नि कॉग्रेसची नालस्ती करतं. ही स्थिति त्याकाळी होती का? आणि अेकंदरीत आमचे महाराष्ट्रीयच्या स्वत्व विसरले नव्हते का? महात्माजीच्या प्रभावशाली नेतृत्वात तरी असा अेकतरी महाराष्ट्रीय वीर पुरुष तयार झाला आहे का की जो पटेलाची व नेहरूंची बरोबरी करू शकेल? सावरकराच्या नेतृत्वास दोष देताना स्वत.च्या नालाय-कीवर पाघरूण घालणं हाच अेकमेव हेतु आम्हां त्याचे अभिमानी म्हणविणाऱ्या टीकाकराचा असतो. किंवा हल्लीच्या विमनरक्क परिस्थितीनें किंकर्तव्यमूढ झाल्यानें केवळ सावरकराच्या नेतृत्वावरच साऱ्या दोषाचं खापर फोडून ‘काय करावें, सावरकराचे नेतृत्वच दोषी होतें हो,’ म्हणून आपण नामनिराळेच होण्याचा विचार असतो.

दोषी सावरकराचं नेतृत्व नव्हतं तर त्यामार्गे जे आम्ही नालायक अुभे राहिलों तें आमचे अनुयायित्व दोषी होतं. धनी शहणा असला तरी गडी मूर्ख असेल तर तेथें काय धनी रडेल?

दुर्दैवाने सावरकराना असेच अनुयायी भेटले की, जे गार्धीपासून शुल्कातच फटकून राहिले. आणि नंतर त्यांच्या स्वतःच्या सामर्थ्यात्र महासभा फुलवली. पण त्याची प्रकृती पूर्णपणे दासलळी व त्यानी अध्यक्षगदाच्चा राजिमामा दिला. वरील अनुयायाना पुढे मिळावें तसें प्रभावी नेतृत्व मिळूळ शकले नाही. अनुयायांच्या निषेस तळमळ, चिकाटी, त्याग करण्याची तयारी व कष्ट घेण्याची हुपारी याचा त्याना पाठिंबा मिळाला नाही नि सावरकराच्या कारकिर्दीत खुद तेच झटक होते म्हणून झटणारे कार्यकर्ते त्याचेनंतर अेकमेकात लड्डालळी मात्र करूं लागले. कार्याचें नावाने रड सुरूं झाली; अेवरेच नव्हे तर लागोपाठ सहाही वर्षे सावरकरच अध्यक्ष झाले नि कानामागून येऊन तिखट झाले म्हणून मनातून रुष झालेले व मत्सरांगीने भडकलेले जेए व श्रेष्ठ कार्यकर्ते व त्यांचे पिते महासभेतील दुथ्यम कार्यकर्ते (तेही महाराष्ट्रीयच) मस्सरप्रस्त होऊन त्यांचे नावें जवफळूं लागले व त्यांच्या मताचा विपर्यास करून आपल्या वर्तमानपत्रातून बेकामपणे भरकटूं लागले. माझा असा दावा आहे की, सावरकरानी श्रमाने दिलेली ही कीर्ति मातीमोळ करण्यास कारणीभूत कोण असेल तर हे असले महासभेतील मत्सरप्रस्त व स्वार्थलोलुप गटबाज कार्यकर्ते ! मला त्यांना म्हणायचंय, ‘ सावरकराचं नेतृत्व दोषी होतं व म्हणून तुम्हीं माग पडला म्हणता; पण त्यावेळीं निदान सावरकर अेकाकी बलिष्ठ कॉम्प्रेसशीं शुंजत होते. आज तुमच्या हातीं नेतृत्व आले आहे व

काँग्रेसची छकलं छकलं अुडालीं आहेत व तुमचा विरोधकच आज मिळखिला झाला आहे. असं असूनही सावरकरांच्या वेळचीच नव्हे तर निदान त्या आधारांची तरी प्रतिष्ठा कां मिळवितां येअीना?

यण सावरकरांचा 'द्वेष' यांलेली त्यांजजवळ दुसरे अुत्तरक नाहीं. आणि यांतच पराभवाचीं मुळं साठविलेलीं आहेत. तशांतच पुढे गांधीवध झाला नि सरकारने त्याचा महासभेशीं बादरायण संबंध जोडल्याने तिची होती तेवढीही पत नाहींशीं झाली नि महासभेला देशाच्या वाळवटांत वैराण भटकावे लागले.

— गांधीवधानन्तर —

‘महायुद्धात ब्रिटन दुबळे होअील तेळ्हा झाडापरून फळ पडावें तसें स्वराज्य तुमच्यावर पडणार आहे, त्यात अिस्लामी जातीयता विघाड करील, तो टावणे यावर आपले मुख्य लक्ष असले पाहिजे. ‘छोटो हिंदुस्थान’ची चळवळ पुकारणारांचे लक्ष स्वराज्यातील सत्ता आफल्या पक्षाच्या हातीं कसेही करून यावी यावर आहे.’

सावरकर १९.४२

‘ब्रिटनला अपरिहार्य गोष्टीतून अुदारपणाचे श्रेय काढण्याची अिच्छा होती. मुस्लीमलीगला पाकिस्तान हिस्कून घेण्याची अिच्छा होती. कॉम्प्रेसला स्वराज्यातील सत्तेचा मत्का घेण्याची घाअी होती. या तिन्ही पक्षाच्या लग्गा साघला, पण या लग्मीन घाअीत भारताच्या हजारों जीवाची हत्या, सर्वनाश,

अबलाच्या अिजतीचे धिंडवडे याच्याकडे तिघाचेही
दुर्लक्षण होते.''

केसरी 'आम्हास काय वाटते ?' ४-१२-५१

१८५७ च्या पहिल्या स्वातंत्र्ययुद्धानंतर भारतीयांनी ब्रिटिश अधिसत्तेशी ज्या टक्का दिल्या व ब्रिटिश अमलाला ज्या घडका मारल्या त्यांले भारताचा स्वातंत्र्यकाळ समोप आला होता. तशातच युरोपात दोन महायुद्धे झाली व त्यात जरी ब्रिटेशाचा जय झाला तरी अेकदरीत तें राष्ट्र दुर्बलच दुसऱ्या महायुद्धानंतर तर त राष्ट्र अितके कमजोर बनले की, स्वतंत्र्या चिमुकल्या अिंगलंडचं रक्षण करता येअील की नाही ही विवंचना त्याला पडली. आर्थिक वाबतीत तें राष्ट्र पूर्णपणे अमेरिकेच्या आहारी गेले महायुद्धात अणूची कागदपत्रे वर्गे सर्व गुप्त माहिती अमेरिकेला पूर्णपणे देअून टाकल्यानें त्या वाबतीत ते राष्ट्र पूर्ण कंगाल बनले. अिकडे रशियाची पोलादी मूठ त्या राष्ट्राच्या मानेभौवती आवळू लागली. अेकदरीत सर्वच क्षेत्रात अिंगलंडचा वोच्या वाजला नि निदान राष्ट्र सोडावयाचे तर मोठेपणा घेअून का सोडू नये असा पोक्त विचार करून ब्रिटिश सरकारनें आगल्या साम्राज्यातील काही प्रवल राष्ट्राना स्वातंत्र्य देण्याचं ठरविलं; पण तें देतानाही तें राष्ट्र कमजोर व्हावें म्हणून काहीं मेखाही मारण्याचें ठरविले.

नि त्यास अनुसरूनच १५ ऑगस्ट १९४७ रोजी भारतास स्वातंत्र्य देण्यात आले. पण याच स्वातंत्र्यावरोवर जेंये काही ईं

वर्षापूर्वी मुसलमानाचा पत्ताही नव्हता तेथे त्याचें स्वतंत्र राज्य निर्माण केले. भारताची फाळणी केली. शून्यांतून पाकिस्तान निर्माण झाले.

हें पाकिस्तान निर्माण होऊँ नये म्हणून सावरकरानी अवेक्षपर्यंत देह, वाणी आणि लेखणी तनानें, मनानें आणि धनानें शिजवली. भारताची फाळणी मान्य करणारे आज म्हणत आहेत की, ही जातीयवादी (सावरकरवादी) मठवीच पाकिस्तान निर्माण होणेस कारण आहेत. पण अितिहास आधला, बहिरा वा मुका अस्त नाही. जोंकर चलती होती तोंकर फाळणीचे पाप दुसऱ्याच्या माथी मारणाऱ्या व स्वातंत्र्याचे पुण्य स्पत च्या पदरीं बाधणाऱ्या या सोज्वल मठवीनी अितिहासाचा विपर्यास केला व तो त्यावेळेस जनतेला खराही वाटला. कॉग्रेसवादाच्या विपर्यस्त प्रचाराच्या वादाच्या गजरात, घुमवडाक्यात ‘ स्वातंत्र्यवीर सावरकरा ’- सारख्या अप्रियतेन्या चितेवर चढविण्यांत आलेल्या सर्तीच्या पाकिस्तान विरोधाच्या किंकाळ्या ऐमूळे येणार कोणाला ? पण आज तीच जनता अुघड अुघड म्हणत आहे, ‘ फाळणी कॉग्रेसनं केली व ती नेहरू पटेल आदि मठवीनीं विरोधकाच्या विरोधास डावलून अधारात केली आजच्या अितिहासावरील या व्यक्तीचं दडपण पूर्णपणे कर्मी होताच २०—२५ अगर ५० वर्षांनन्तरचा अितिहास नमूद करेल, ‘ भारताची फाळणी नेहरू—पटेलांनीं केढी. भारताची छकल नेहरू—पटेलांनीं केली. त्यास कॉग्रेसमधील अेकाच व्यक्तीन म्हणजे टंडनजीनी कसून विरोध केला. पण महामाजीनी आपला शब्द खर्च केला. फाळणीस मान्यता मिळाली व मगच देश दुभंगला. सावरकरादि मठवीनीं फाळणी केली नाही. शेवटपर्यंत ते प्राणपणानें त्यांशी लढले परंतु त्यांचे सामर्थ्य

तोकडे पडलें म्हणून अपयश आले.' आजचा किंवा भावी अितिहास अन्याय्य बनणार नाही. शिवकाळीन अितिहास तर्कानें वा जुन्या संशयित कागदपत्रानी पररपराविरुद्ध खरा मानावा लागतो. पण आज दोनही वाजू 'रेकॉर्ट'ला तयार आहेत. अितिहासकाराला अितिहास लिहिताना दोहोचाही विचार करूनच तो लिहावा घागेल. पक्षपाती अितिहास चालू जमान्यात निरतर टिकणार नाही.

पाकिस्तान निर्मितीनंतर

सुरुवातीस वर्णन केल्याप्रमाणे कॉप्रेमची अधिकार स्वीकारार्थी घाअी, मुसलमानाची पाकिरतानासवी तीनता आणि त्रिटिशांची डोअीजड साम्राज्यपसारा आवरण्याची अगाहिर्यता याचे बोवर बेच-क्यात त्यावेळचे व्हाअीसरोय मॉअंटॅटन यानी घेरले व भारतीय नेत्यानी खंडित भरताचे स्वातंत्र्य स्वीकारले आणि कॉप्रेसने भारतीय सत्ता आपले हाती घेतली. प. जवाहरगल नेहरू स्वतंत्र भारताचे पंतप्रधान झाले. सरदार पटेल भारताचे अपपतप्रधान झाले. गांधीजी 'न धरी शसु करी मी गोष्टी सागेन युक्तिच्या चार' या कृष्ण नीतीने भरत सरकाराला सळा देऊ लागले.

भारतीय नेत्यानी दर्शविल्याप्रमाणे पाकिस्तानने जन्मापासूनच भारताशी मित्रत्व न पत्करता शत्रुत्व पत्करल व त्यावर कुरघोडी कर-प्याचा प्रयत्न केला. पाकिस्तानात हिंदूच्या कत्तली झाल्या. स्थियांची विटवना झाली. सर्व मालमत्ता, घरदार, जमिनजुमला सरकारजमा झाली नि भारतांत निवांसिताचा तांडाच्या ताढा येऊ लागला. पाकिस्तानात

ते हिंदू म्हणून त्याचे हाल कुत्रे खाअीना व अिकडे भारतात निर्वासित म्हणून त्यांची देना थावेना व मृदुंगाप्रमाणे दोहोंकडूनही त्या त्रिचान्याना थपदा बसू लागल्या.

रहायला घर नाही. ल्यायला वस्त्र नाही. खायला अन्न नाही अशी निर्वासिताची केविल्याणी स्थिति झाली. तेव्हा दिसतील त्या कुलुपबंद घरांतून व देवळातून नि मशिदीतून ते राहू लागले. ही घरे पाकिस्तानात गेलेल्या मुसलमानाची होती. हा निर्वासिताचा घोर अनाचार मौलाना आझादादि 'राष्ट्रीय' मुसलमानांना पाहवेना. त्यानीं गांधीभोवती घरणे घरलें नि शेवटी महामाजीनीं प्राणातिक अुपोपण सुरु केले. महत्माजींचे प्राण वाचावेत म्हणून भारत सरकारने गांधी-जीच्या सातही मागण्या मान्य केल्या आणि त्या अन्वये मुसलमानाची बेवारशी घर पुन्हा मोहोरबंद केली, मशिदीतून निर्वासिताना हुसकून लावले, पाकिस्तानला त्याचे ५५ कोटि रुपये देण्यास भाग पाडले. भारत सरकारने ही रक्कम पाकिस्तानला देण्याचे स्थगित का केले होतें याचे खुद पं. नेहरुनीच पत्रकारांपुढे निवेदन केले होते की, 'पाकिस्तानला ५५ कोटि रुपये आणि दारूगोळा भारताने पुरविला तर काशिफातील हत्याकाढ पुढे चालविण्याला आपणच सहाय्य केल्यासारखे होअील. यासाठी सरकारने तें द्रव्य आणि दारूगोळा द्यावयाचे स्थगित केले. आहे.' असें असूनही गांधीजीच्या प्राणाची दाळ पुढे करून राष्ट्रीय मुसलमानानी सातही मागण्या स्वतःच्या पदरात पाडून घेतल्या. वास्तविक मुसलमानावर अस्याचार अपवाढादाखल कोठेतरी होत होते, ते ही तुरळक आणि प्रथम मुसलमानानीं

आगलिक केली म्हणूनच. पण तेही 'बॉब' वर्पावाच्या धमकीने नेहरुंनी मोठून टाकले होते.

अशा प्रकारे परधर्मादिपर्याआदर म्हणजे स्वधर्मादिपर्याद्वेष, कुत्तर ओढ असे समीकरण गृहीत घरल्याने व कॉग्रेसचे धोरण म्हणजे घरच्या म्हातारीचे काळ बनल्याने भारत सरकार व महात्मा गांधी यावदल जनतेंत असंतोष वाढू लागला. महात्माजीचे जीवनही धोक्यात येऊ लागले व अखेर ३० जानेवारी १९४८ रोजी सायप्राथेनेस जात असता त्या वाढत्या असतोपास्त्रीत महात्माजीचा वळीही पडला.

गांधी खून खटला—

महात्माजीचा वध नयुराम गोडसे या असतोपी व क्रोधास्त्री भडक-लेल्या तस्णाने केला. नयुरामचे हें कृत्य चागले की वाअीट, त्याच्या या कृत्याने भारताचा काही फायदा झाला की तोटा, याचे विवेचन मावी अितिहासकारच करतील. अितक्या खोल पाण्यात शिरण्याचं आपणास काहीच कारण नाही. आपणास विचार करावयाचा तो फक्त अवढाऱ्याच की, यात सावरकराचे अग होते काय?

आतापर्यंतच्या विवेचनावरून सावरकरादिपर्यामनात दंड निर्माण घालूं लागेल हे खरे आहे. सावरकर व सावरकराची सघटना यानी लडनच्या वास्तव्यात व त्यापूर्वीच्या भारताच्या वास्तव्यात शर्खे वापरली, विस्तुलें, बंदुका याचा सरसहा अुपयोग केला, बॉब्स्चेही सर्वत्र स्फोट अुडविले, अिंग्रज अधिकाऱ्याचे खूनही पाडले; साहजीकच भासूं लागते अशा अनेक अुलाढाली केलेला मनुष्य पुढे निवळेल हें शक्य नाही.

पण आपण क्रातिकार्य का स्वीकारले याचें सावरकरानी सागितलेले कारण पडताळलें, आयर्लंडचा क्रातिकारक डी बॅलेरा व आफिकेचा जनरल सॅट्रस् याचे क्रातिकार्योत्तर आयुष्य न्याहाळ्ये, सेनापति बापट, बॅ. असफअहुंदी आदि त्यावेळी अमिनव भारताचे सभासद होते हे विचारात घेतले आणि सावरकराचे गुरु शिवरामपत पराजेपे हे पुढे अहिंसा परमोर्धम चे अुपासक बनले याचा विचार केल्या तर आपणाला सहजच पटेल की अेकदा क्रातिकारक असलेला मनुष्य नेहमीच क्रातिकारक राहीलच अमे छातीठोकपणे सागता येणार नाही. रावसाहेब पटवर्धन यानी अेका व्यास्थानप्रसंगी हेच सागितले होते कीं, ‘काळचे क्रातिकारक आज व आजचे क्रातिकारक अुद्या मवाळ होतात.’

आणि याचेंच्च प्रत्यतर सावरकर अदमानातून वाहेर पडल्यानंतर त्यानीं केलेल्या सनदशीर कार्यात दिसून येते. स्वातंत्र्य वीर सावरकर हिंदुमहासमेचे अ यश होते तोंवर म. गांधी वघ सारखी घटना होअू शकली नाही पण सनदशीर मार्गानें चाललेल्या कॉम्प्रेसच्या झेंड्याखालील देशभक्तांकडून मात्र चिमण अषेकरासारख्या कॉवळ्या मुलाचे खून झाले, रेलवेगाड्या अलथवल्या, सरकारी खजीने लुटले गेले, स्टेशने जाळली गेली, अेवढच नव्हे तर कांहीचे प्राणही घोक्यात आणले गेले या गोष्टी लक्षात ठेवण्यासारख्या आहेत.

अेकदा गव्हर्नर लॉर्ड जॉर्ज व सावरकर याची मेट झाली असता सावरकरानी क्रातिकारकांचे हृदय अुकलून दाखविलें त्यावेळी ते म्हणाले होते—‘ जेव्हा कोणत्याही शात किंवा वैध मार्गाने आमच्या

राष्ट्राच्या राजकीय आकाशा पूर्ण होण्याचा समव अरलेला आढळेना तेव्हा क्रान्तिकारक आटमार्गाच्या आणि भीपण रानातून वाट काढीत जाणे आम्हास भाग पडले. जर सध्या दिलेल्या सुधारणेने राष्ट्राच्या प्रगतीची व विकासाची शक्यता दिसत असेल तर आम्हीही आमच्या क्रातिकारक चलवलीतही प्रतियोगी तत्वाप्रमाणे शात आणि वैध मार्गाचे अनलबन करू.’

आणखीही अके ठिकाणी या विषयी सावरकरानी लिहिले आहे की, ‘जेथे सत्याचे प्रतिपादनास प्रतिवध असेल, तेथेच गुप सस्था अपरिहार्य म्हणून न्याय्य होत. जेथे राष्ट्रसंरचन्या विकासास व नैसर्गिक अक्रातीला वलाक्तार वाव ठेवीत नरेल, तेथेच क्रातीचा आघात न्याय्य आहे. गउपघटनेच्या सीम्य मार्गाने लोकाना आपले मत जेथे स्थापन करता येते, अशा अिंग्लड, फ्रान्सप्रमुति देशातून शातचे वैव (सनदशीर) प्रयत्न सोडून क्रातिवारक चलवली कोणी करील तर तो मात्र आनतायीपणा होअील. अशा शातीचा व राज्यघटनेचा वैध मार्ग आमच्या देशात शक्य होताच आम्ही गुप्तव सशस्त्र प्रतिरोध आनंदाने सोडू. हिंदुस्थानास शातिमार्गाने स्वातंत्र्य मिळविण्याची अकट अिच्छा आहे. परंतु तुमचा वलाक्तार ते अशक्य करतो म्हणून आम्ही वलानेच वलाक्तार हाणू पाहतो.

‘सनद नसता सनदशीर चलवलीचे बोलणे म्हणजे यडा करण्यासारखे हास्यास्पद कृय होय, परतु राष्ट्रसंवर्धन करणारी घटना प्राप्त होत असल्यास कृतीची भापा बोलणे अधिक थळास्पद नव्हे अधिक दोपास्पद आहे.’

हिंदुस्थान पारतच्यात असतेवेळी काढलेले हे सावकरराचे अुद्गार आहेत. त्यावेळी जर ते अितक्या सयमाने बोलत होते व वागत होते तर स्वातंत्र्य प्राप्त होताच व सनदशीर घटनेची शिंदी प्राप्त होताच ती लाठाडण्याचा आततायीपणा ते करतील व गांधीविद्यासारख्या कृत्यात ते सहभागी होतील असा मनाशी ग्रह करून घेणे हे त्याच्या विषयी मुळातच मनातून देप भडकला आहे हे अुघड करण्यासारख आहे.

पण ते काही असो. महा-माजीचा वध करण्यात अनेकाचा हात असावा असा सरकारला सशय आला व त्याप्रमाणे धरपकडही सुरुं झाली. या खुनात सावरकराचें अग असावे असाही सरकारने तर्क बाधला व सावरकर आणि अितर ८ आरोपी अशा ९. आरोपीवर गांधी खुनाच्या व खुनास मदत करण्याच्या आरोपाखाली खटला भरला व तो टाळ किळ्यात न्यायमूर्ती आत्माचरण याच्या विशेष न्यायालयाखाली १४ जून १९४८ पासून सुरु झाला. सरकातफे श्री. सी. के. दफतरी हे काम पहात होते व सावरकरातर्फे, भोपटकर, जमनादास, बै. पी. आर. दास आणि बचाव समिती काम पहात होती. सरकारी वकील दफतरी यानी प्रथम भाषण केले. दि. २४ पासून साक्ष नोदणीला सुरुवात झाली. सुमारे ८४ दिवस तें काम चालून फिर्यादी पक्षाच्या १४३ साक्षीदारांच्या साक्षी झाल्या. साक्ष नोदणीत सुमारे ६९६ टांडीप फुलस्केप पानें भरली असून माफीच्या साक्षीदाराचें—बढगेचें—निवेदन ७९ पानें आहे. नथूरामचें ९३ पानें व सावरकराचे ५७ पानें आहे.

फिर्यादी पक्षानें ११८ कागदपत्रे सादर केली. प्रत्येक प्रश्न क

याचें अुत्तर हिंदुस्थानी, मराठी, तेलगू यात अनुवादित केली जात होती.

सावरकरावर आरोप—

सरकारने निश्चित पुरावा नसता सशयाने सावरकराना खटल्यात गोवले सरकारी वकिलानी सावरकरावरील आरोपपत्र वाचून दाखविले. ते म्हणाले, ‘शेवटचे आरोपी वि. दा. सावरकर अेका विशिष्ट विचारप्रणालीच्या संप्रदायाचे पुढारी असून हिंदूमहासभेचे ते अध्यक्ष होते. त्याचे धोरण व विचार सर्वांस विदित असून गेले किंत्येक दिवस गोडसे व आपटे या आरोपीवर त्याचें फार वजन होते. आपले अेकमेव मार्गदर्शक व ‘गुरु’ म्हणूनच ते सावरकर याना समजत असत असे म्हटल्यास ते अतिशयोक्तीचे होणार नाही. सावरकर याच्या आशिर्वादानेंच ‘अप्रणी’ निघाला. त्या पत्राला आर्थिक सहाय्यही त्याचे होते. आरोपीचे ते ‘येर दैवत’ होते. त्याचा फोटो प्रत्येक अप्रणीच्या मुख्यपृष्ठावर छापलेला असे. मुंबाईतील दादर येथील निवासस्थानी गोडसे व आपटे त्याची वारंवार भेट घेत असत. पुढे काय घडणार आहे, याची पुरेपूर माहिती त्याना होती; अितकेच नव्हे तर त्याच्या संमतीविना अशा धाडसाला आरोपीनी हातच घातला नसता असे सिद्ध करण्यास सबल पुरावा आहे. ’

‘हिंदुराष्ट्र दलाची स्थापना सावरकर याच्या प्रेरणेने—संमतीनें झाली. त्याची किंत्येक पुस्तके ही देशांतील अेका विशिष्ट विचार-सरणीच्या साप्रदायात पाठ्यपुस्तकासारखी वाचली जात व गोडसे, आपटे, परच्चे हे त्याचा प्रचार करीत. गोडसे, आपट, करकरे

याच्याशी सावरकर यांचा धनिष्ठ संबंध होता. जेव्हा जेव्हा ते मुवारी-बाहेर पडत त्या त्या वेळी आपटे व गोडसे त्यांच्याबरोबर असत व त्यांच्याबरोबर रहात. दि. १४ जानेवरीला आपटे व गोडसे यानी दादर येथील निवसरथानी सावरकर यांची शेवटची भेट घेतली. त्यानंतर ४ दिवसानी ते दिल्लीकडे रवाना झाले. ’

सरकारी वकिलांच्या भापणानंतर अनेक साक्षीदारांच्या साक्षी शाळ्या. सावरकरावरील आरोपाचा ज्यावर ढोलारा अभारला होता ती मार्फीचा साक्षीदार वडगे याची विधाने महत्वाची पग फुसकी आणि औंकीव होती. ती विधाने महत्वाची म्हणावयाचे कारण या पुस्क्या विधानावरच सरकारने सावरवरावर आरोप लादले होते. वडगे आपल्या माफीच्या साक्षीत म्हणाला होता, ‘मला आपल्याने सागितलें की, ‘तात्यारावानी गार्डीजी, पडीत जगाहरलाल नेहरू आणि मुंहावर्दी याचा निकाल लानून टाकण्याचे ठगविले आहे गार्डीजीची शंभर वर्षे भरली, तेव्हा आपण आपल्या कार्यात निश्चित यशरवी होणार याबदल अंका नाहीं असे भाकीत केले आहे. ’

वडग्याचे साक्षीनंतर कु शाता मोडकची साक्ष झाली. तिनें आपल्या साक्षीत सांगितलें की, तिनें त्याना स्वतंत्र्या मोठारीतून सावरकर सदनावर सोडले यानंतर प्रो. जेन, मोरारजी देसांची याच्याही साक्षी शाळ्या; पण त्याही वडगेग्रमाणेच औंकीव माहितीवर आधारलेल्या.

बॅ. पी आर. दासांचे बचावाचे भाषण—

साक्षीदाराची तपासणी, फेरतपासणी आदि फापटपसारा आवरताच

सावरकरांचे वचावाचे वकील बॅ. दास वचावाचें मापण करू लागले. ते म्हणाले.

‘ सावरकराच्या पुरतेंच बोलायचे तर कट होता की नाहीं याबदल शका घेण्यास जागा आहे. आणि असलाच तरी त्यात सावरकराचे अंग होतें वा नाही याबदलची शका घेण्यास जागा आहे.’

‘ वडम्याची अँकीव साक्ष केवळ अप्राह्यच नव्हे तर सवर्खी विसगत आहे. कृ. शाता मोटकने आपटे गोडसेला आगल्या मोटारीत घेऊन सावरकर सदनाच्या वाटेवर सोडले यावरून ते नक्की सदनात गेलेच होते असे सिद्र होत नाही ’

‘ शिवाय सावरकराच्या दर्जाची व्यक्ती महात्मा गार्धीसारख्या व्यक्तीचा खून करण्याच्या कामी सहभागी होआल, ही गोष्टच अशक्य दिसते. तत्वप्रणालीच्या वावतीत मूलभूत मतभेद असूनही गार्धीजीचा सावरकराच्या वावतीत विश्वास व सद्भाव होता. महासभेने नेहरू सरकारला पाठिंबा दिलाच पाहिजे ही गोष्ट खुद सावरकरानीही बव्याच वेळा सागितलेली आहे. सावरकराच्या मनात गार्धीजीच्याविषयी द्वेप होता हें दाग्वविषयाजोगा क्षुळकही पुरावा फिर्यादी पक्ष सावरकराच्या असंख्य भापणातून व कागदपत्रातून काटून दागल्वूं शकलेला नाही. म्हणून सावरकराचे कटात अग असेल हे विश्वासार्हच नाही.’

‘ शिवाय प्रत्यक्ष राजकीय जीवनाच्या घकाघकीतून अग काढून घेऊन स्वस्थपणे आयुष्य घालवीत राहिलेली श्री. सावरकरासारखी व्यक्ति कटात भाग घेअल, हें म्हणणेच विचित्र दिसते. ’

‘सावरकराच्या बाबतीत आपण काय निर्णय घाल याबदल मला रतिमात्र शका वाटत नाही. परतु केवळ ‘निर्दोषी’ अेवढे म्हणून सावरकराचे समाधान होणार नाही याच्या चारिच्याला यक्किचितही कलक लागणार नाही असा निर्णय आपण त्याचे बाबत देणे जरूर आहे ’

स्वातंत्र्य वीर. सावरकराची जवानी—

प्रस्तुत खून खटला ‘सावरकराचे भवितव्य’ व अितिहासातील त्याचे स्थान ठरविणार होता. ‘या खटल्यात जर ते ढोपी ठरले असते तर त्याच्या आजवरच्या देशकार्यास काळिमा फासला जाणार होता. जी अवस्था ‘सूर्यांजी पिसावाची’ झाली, जी दशा ‘कलुपा कबजीची’ झाली, जी स्थिति ‘बालाजीपंत नातू’ची झाली त्याच मालिकेत ‘सूर्यांजी पिसाळ’ नसूनही, ‘कलुपा कबजी’ नसूनही ‘बालाजी-पंत नातू’ नसूनही सावरकर हे कायमचे गोवळे गेले असते. आणि अ॒न्या आयुर्यात ‘कीर्तीची हाव’ धरली नसली तरी ‘अपकीर्तीचा कलंकही’ त्यानी अपेक्षिला नन्हता. निदान कीर्तीच्या अुद्यानात विहरता आलं नाही, ओकप्रियतेच्या हिंदेल्यावर हिंदोलता आलं नाही, तरी दुष्कीर्तीच्या मरकात लोळत पडावे अशी अिच्छा ही काही सावरकरानी खासच केली नव्हती. पण आज प्रत्यक्षातच तो प्रसग घडू पहात होता. सहाजीकच त्याच्या डोऱ्यात पाणी तरळलं नि गालावर ओघळू लागल. अेका अिंगलश वर्तमानपत्रानं या पवित्र जलातच सावरकराचं ‘निर्दोषत्व! प्रतिबिंत झालं आहे. असं लिहिल. सावरकरानी आपली जबानी दिली. त्यावेळी त्यांनी सांगितलं—

‘आपल्या स्वराज्याला घोक्याच्या पक्षकलहापासून व यादवी-पासून वाचविण्यासाठी क्रातीमय प्रवृत्तीला सनदशीरपणाचे वळण देणे आवश्यक असल्यानें हिंदुमहासभा व कॉंग्रेस या दोन सघटना ओका महान आघाडीवर अुभ्या रहाव्यात व मध्यसरकारचे हात मजबूत व्हावेत, अशीच माझी अिच्छा होती. या अिच्छेनुसारच मी नवीन राष्ट्रव्यज स्वीकारला व आपल्या निवासस्थानी तो फडकाविला. आजारी असताही दिल्हीस सर्व पक्ष हिंदु परिपदेला गेलों व मध्य सरकारला पाठिबा देणारा प्रस्ताव समत केला. डॉ. श्यामप्रसाद मुकर्जी याची नेमणूक याच कारणासाठी आम्हास मान्य होती. ’

‘हिंदुस्थानची फाळणी होऊ नये याकरिता मी शक्य ती चळवळ केली. पण १९४७ मध्ये आपल्या मातृभूमीचे अखेर विच्छेदेन झालेच’ पाकिस्तान जन्माला आले खरे, पण हिंदुस्थानचा ओर मोठा प्रदेश परकियाच्या मगरमिठीतून मुक्त झाला. माझ्या देशाला स्वातंत्र्य मिळालेले पाहण्यास मीं जगलो याचीच मला धन्यता वाटली,’

‘आसिवु सिंधुपर्यंत आमच्या मातृभूमीचे ऐक्य परत घडवून आणण्याची आकाक्षा आम्हों सोडली नव्हती. परतु ती आकाक्षा पूर्ण होण्यासाठी सुद्धा जे मिळाले आहे त्याचे जतन करणे आवश्यक असल्यानें मध्यसरकार मजबूत करणे हे आपले परमकर्तव्य आहे असेच मी जनतेच्या मनावर ठसविण्याचा प्रयत्न केला. आजच्या नेतृत्वात जर काही बदल घडवून आणावयाचा असेल तर तो सनदशीर मार्गानेचं घडवून आणला पाहिजे असें मीं प्रतिपादिले आहे-

‘यावरून फिर्यादी पक्षाचीही खात्री पटेल की, माझ्या विरुद्ध करण्यात आलेल्या आरोपापैकी अेकही गुन्हा मी केलेला नाही किंवा तसा गुन्हा करण्याचे मला काही कारणही नाही. फिर्यादी पक्षानें माझ्यावर ज्या कटाचा किंवा कटाच्या सगनमताचा जो आरोप केला आहे त्यात माझे मुर्द्द्यच अंग नव्हते हे मी निश्चन भागतो. अशा प्रकारच्या गुन्ह्याच्या योजनेची मला कसलीही माहिती नव्हती. मी पूर्णपणे निर्दोषी आहे. मी सादर केलेल्या सर्व कारणाचा साकल्यानें विचार करून माझ्या चारित्र्यावर कसल्याही प्रकारचा शितोडा न अुडविता न्यायमूर्तीनी माझी ताबडतोब मुक्तता करावी, अशी न्यायालयाला माझी विनति आहे.’

कैफीयत वाचण्यास सावरकराना अेक तास वीस मिनिटे लागली. आपल्या जबानीतील देशविच्छेदनाबाबतचा भाग ते वाचूं लागताच सावरकराच्या भावना अितक्या अुच्चबळून आल्या की, त्याच्या ढोळ्यावाटे अक्षररः घळघळा अश्रुधारा वाहूं लागल्या. ‘मातृभूमीच्या राजकीय स्वातंत्र्य संग्रामातील अेक सैनिक या नात्याने मीही सतत ५० वरे लढलों असून माझ्या पिढीच्या कोणत्याही लोकसेवकाअितकाच देह दड मी सोसला आहे व स्वार्थत्याग केला आहे.’ अशी वाक्ये अुच्चारताना तर त्याचा कठ दाटूनच आला. हातसुमालानी गालावर ओघळलेली आसवे टिपून ते पुढे म्हणाले, ‘अखेर स्वातंत्र्यसंग्रामात विजय प्राप्त होऊन स्वतंत्र व सार्वभौम हिंदी संघराज्य जन्माला आले.’ वरील अुद्घाराच्या वेळी सावरकराच्या भावनाशीं सारे न्यायालय अेकरूप झाल्यानें कांहीं काळ न्यायालयांत गंभीर शाततेचे वातावरण निर्माण झाले होते.

निकाल व सुटका —

न्यायालयापुढे सावरकराबाबत आलेला कपोलकलिपत व नाटकी पुरावा, रवत. स्वातंत्र्यवीर सावरकरांनी न्यायालयांत दिलेली बिनतोड जवानी आणि स्वातंत्र्यवीराचा बचाव करणाऱ्या वॅ दासाचें निश्चयी, ठास भाषण यावरून सावरकराविपर्यी निकाल काय लागेल तें ठरलें होते. न्यायमूर्तीनी ‘स्वातंत्र्यवीर सावरकर पूर्णपणे निर्दोषी आहेत.’ अमाच निकाल दिला. निकाल सागताना न्यायमूर्ती म्हणाले,

‘माफीच्या साक्षीदाराने दिलेल्या साक्षीवरून सावरकरांच्या वावतीत कोणताही निर्णय करणे वरोवर होणार नाही.

‘दि २० जानेवारीला व दि. ३० जानेवारी १९४८ ला दिल्ली येये जे गुन्हे घडले त्यात सावरकर याचा काही हात होता अशी कल्पना करण्याचेही कारण नाही.’

‘सावरकर याच्यासंबंधीं जो पुरावा आला आहे त्यावरून नथुराम गोडसे व आपटे हे सावरकर सदनापुढे अुतरून सावरकर याना भेटावयास गेले हे कोणत्याही रीतीने सिद्ध होते नाही. सावरकर सदनात सावरकरच रहात होते असें नाही. तेयें भिडे व दामले हेही होते. २७ जानेवारी १२४८ ला कोळीयन याच्या साक्षीप्रमाणे गोडसे, आपटे व बडगे हे शिवाजी पार्कमध्ये गेले अेवढे सिद्ध होते. परंतु हा पुरावा माफीच्या साक्षीदाराने सावरकर यांनी गोडसे व आपटे याना काही सागितलें व तें माफीच्या साक्षीदारानें ऐकलें असें शाब्दित करूं शकत नाही.’

‘माफीच्या साक्षीदारानें आपल्या साक्षीत सागितलें आहे की, ‘यशस्वी होऊन या’ असें गोडसे व आपटे यांना सावरकर म्हणाले, पण जो पुरावा दाखल शाळा आहे त्यावरून सावरकर आणि नथूराम गोडसे व आपटे यांच्या दरम्यान वरील वाक्य अच्चारण्यापूर्वी कोणते भाषण झालें हें शाब्दीत होत नाही. म्हणून जे वाक्य सावरकर यानी त्या दोघाना अुद्देशून म्हटलें तें महात्मा गांधीच्या खून करण्याच्या कटाचाव्रत होतें असें समजण्याला काही कारण नाही.’

‘म्हणून मी सावरकराना त्याच्यावरील आरोपातून सपूर्ण मुक्त करीत आहे. सावरकर पूर्णपणे निर्दोषी आहेत!’

गळलेले दुवे—

सरकारी वकिलाचे आरोपपत्र, सावरकर संबंधित साक्षीदाराच्या साक्षी, सावरकराच्या वकिलाचे भाषण, स्वातंत्र्यवीर सावरकराचे वचावाचे भाषण आणि न्यायमूर्ती आत्माचरण याचे सावरकरावदलचे निकालपत्र वाचूनही वाचकास प्रश्न पडेल की सरकारी वकिलानी सावरकरावर आरोप लादतेवेळी ज्या ज्या गोष्टी सागितल्या त्या सर्वांच निराकरण अवघ्यानेंच होणार नाही. अुढाहरणेच्च न्यावयाची तर पुढीलप्रमाणे घेता येतील.

(१) गोडसे व आपटे याजवर सावरकराचे फार वजन होतें.

(२) गोडसे व आपटे सावरकर यांना आपले ‘गुरु’ व ‘मार्गदर्शक’ मानत.

(३) गोडसे व आपटे याच्या ‘अग्रणी’स सावरकराचा आशीर्वाद होता. त्यास त्यांनी १५००० रुपयाची आर्थिक मदत केली होती.

(४) अप्रणीत प्रतिदीनी सावरकरांचा फोटो छापलेला असे.

(५) आरोपीचा सावरकराशीं घानिष्ठ संबंध होता.

या सर्व गृहीत कृत्याच्या पत्त्याचा बगळा सावरकरानी आपल्या निवेदनात स्पष्टीकरणाच्या वाच्याने कोसळून लावला आहे. वास्तविक सावरकराची सर्वेच जवानी येथे द्यावयास हवी होती. कारण ती हृदयास पीळ पाडणारी, डोळ्यातून अश्रु झिरपविणारी, व.क्यावाक्यागणिक विद्वतेचे, मुत्सदीपणाचे, विनतोट कोटिकमाचे व हजरजबाबीपणाचे तेज प्रगट करणारी आहे. त्यात जण सावरकरानी आपल हृदयच ओतल आहे नि ते ओरडून सागत आहे, 'मी निर्दोष आहे, सपूर्ण निर्दोष आहे, मी निष्कलक आहे' पण ही जवानी अति विस्तृत असल्याकारणाने सपूर्ण देता येत नाही. तरीही अत्यंत आवश्यक अशा प्रश्नाचा खुलासा करण अगऱ्याचं असल्यान सावरकराचा तेवढा वचाव घेण जरूर आहे.

सावरकर यानी खुलासा करताना सामितले.—'न्यायालयापुढे आलेल्या पुराव्यावरून हे सिद्ध होतें की, आपटे व गोडसे हे बुद्धीचे गुलाम नव्हते. त्याच्या मनास पटेल तेच ते करत असत. कोणा अेका व्यक्तीच्या सागण्यास ते मान देऊन करत असत असें त्याच्या बाबतीत 'अुसने' विद्वत्व वा कर्तृत्व नव्हतें. आणि याचेच प्रत्यंतर म्हणजे बार्शीच्या अधिवेशनात ते भोपटकराच्यावर सुरा घेऊन धांवले तें व मी स्वातंत्र्य दिनादिवशीं राष्ट्रघ्यज माझे निवासस्थानावर फडकविला त्याबदल त्यांचा तीव्र असंतोष झाला ही होत.'

आपटे व गोडसे सावरकराना 'गुरु' 'मार्गदर्शक' अथवा 'थोर दैवत' मानत हा काही सावरकांचा दोष वा अपराध नव्हे. आजही असे अनेक महाभाग आहेत की, ते अेखाया व्यक्तीस पूज्य वा दैवत मानतात पण कार्य मात्र स्वतःच्या जबाबदारीवरच करतात. काली-मातेला 'दैवत' समजणारे वंगाळी 'काली'स वळी देतात याळा जबाबदार कोण 'कालीमाता' धरावयाची काय? 'धुद्धा'स गुरु व दैवत मानणाऱ्या चिनी नि जपान्यानी जी धोर हत्या केली, रक्ताचे पाट वाहविले, परकियांवर अत्याचार केले, खाण्यामध्येही मासाहार वापरला त्यास जबाबदार कोगास 'धुद्धास' धरावयाचे? अयवा सभाजीच्या 'दुर्वर्तना'वदल शिवाजीच्या व्यक्तिम वास वळी घानयाचे? किंवा बलसाडच्या फेरमत-मोजणीत मतपत्रिका फाढण्याची जी निय कारवाओ झाली तिला 'भोरारजीचीच' फूम होती असे म्हणावयाचे? यावदल सावरकर म्हणतात 'गाधीना गुरुस्थानी व देवस्थानी मानणाऱ्या त्याच्या अनेक अनुयायानी ४२ च्या लट्यात त्याच्या नावाचा जयजयकार करून डाके घातले. कित्येक खून केले. सर्वत्र असतोप माजविला. म्हणून त्यावदल गाधीना दोपी ठरवून ब्रिटिश सरकारनें त्याजवर खटला भरला का? तसेच अग्रणी-वर माझा फोटो आपटे-गोडसे छापीत म्हणून त्याच्या धोरणास मी जबाबदार कसा? टिळकाचा फोटो केसरीत्र असतो म्हणून आजच्या केसरींतील प्रत्येक वाक्याला टिळकच जबाबदार आहेत अरो समजण्याअितपत हें हास्यासपद आहे दुगर असे, मी अितर हिंदुत्वनिष्ठ वृत्तापत्रांस मदत देत असे तशीच 'अग्रणी'स दिली आहे.'

आणि आज 'कॉमेसचे पदाधिकारी आपल्या वृत्तपत्रांना जिल्हा-

निहाय सद्व द्वातानी मदत देत आहेत' ही जनतेची ओरड औकली तर सावरकरांचेरील आर्थिक सहाय्याबद्दल आरोप किती फुसका व 'दुसऱ्याच्या डोळ्यांतोल कुसळ दिसतें पण स्वतःच्या डोळ्यांतील मुसळ मात्र दिसत नाहीं' अशा स्वरूपाचा आहे हें ठरतें. यानतरही गोडसे— आपटे यांच्या घनिष्ठ संबंधाबद्दल सावरकर म्हणाले—

'मी अध्यक्ष होतो तोंकर महासभेच्या कार्यकर्त्याशी माझा संबंध येअ. कार्यकर्त्याचीही पत्र येत. अेखाद दुसरे माझे अुत्तरही त्यास जात असे पण कोणत्याही प्रमुख पुढाऱ्यास या गोष्टी कराव्याच लागतात. गोडसे आपटे हे महासभेचे कार्यकर्ते होते. अितर कार्यकर्त्यांप्रमाणेच माझा त्याचेशी संबंध येअ. अेवढेच महासभेचे अध्यक्षपद सोडलेनन्तर माझा महासभेशी व सहाजीकच कार्यकर्त्याशी संबंध तुटला.'

सावरकर सुटले. पुढे काय?—

अशा प्रकारे सावरकराचा 'गजेंद्र मोक्ष' आला. 'सरकारी' नकारें स्वातंत्र्यवीरांची 'प्रतिष्ठा' भक्ष्य म्हणून जनसरोवरात ओढली; परंतु बचाव समितीगजानें मगरीच्या तोडातून त्यांना ओढून काढले. आस्तवीक या कठात सावरकराना सरकारने ओढावयास नको होते. कारण अध्यक्षपदाचा त्याग केल्यानंतर त्यानी राजकारणात प्रत्यक्ष व शडाढीने भाग घेतला नव्हता. स्वातंत्र्य मिळाल्याचा खराखुरा आनन्द त्याना आला होता. प्रसूतीच्या वेदना प्रसूतीलाच समजणार व मुलाचा खरा आनन्द तिळाच होणार आणि म्हणूनच सावरकर अशा स्वातंत्र्यात 'सनदशीर मार्य प्राप्त शाळे असता' महात्माजीसारख्या थोर व्यक्तीच्या

खुनाच्या कटांत भाग घेणेच अशक्य होते. पण दुर्दैव सावरकरांचे, दुसरे काय? म्हणूनच त्यांना खटल्यांत ओढावै असें सरकारला वाटले.

तसेच विधिग्रंडळांत सावरकरांची जस मालमत्ता मुक्त करणेबाबत श्री. रामभाऊ मंडळिकांनी प्रश्न विचारला असतां मुंबीच्या गृहमंडऱ्यांनी ‘सावरकरांनी देशहित करण्यापेक्षांही देशनाशच अधिक केला आहे. ते देशमक्त नमून देशदोही आहेत’ असे पूर्वप्रहृष्ट अुद्गार काढले. ही सरकाराची सदोष नजर असल्यामुळे सावरकरांवर खटला भरला. वृद्धावस्थेतही त्यांना कारावासाचा व मानसिक विवंचनेचा त्रास दिला. अवढेच नव्हे तर कुप्रसिद्ध लियाकत—नेहरू करार झाला त्यावेळी परत त्यांना तुरुंगांत टाकले. म्हातारपणी हिंडलग्यासारख्या दूरच्या तुरुंगांत डांबले. कुटुंबीय मंडळींनाही भेटूं दिलें नाहीं. ज्या स्वातंत्र्याकरता सावरकरांनी सर्व हयात शिजवली, हाडांचीं काढ केलीं, रक्ताचं पाणी केलं, मांसाचं खत केलं त्या स्वातंत्र्यांत सावरकरांवर वंदीविनायक वेळ यावी, त्याच स्वातंत्र्यांत आम्हीं जनतेनं त्यांना पायाखालीं तुडवावं, बाबाराव सावरकरांसारख्यांचा दुःखद अंत अुघड्या च निर्विकार डोळ्यांनी पहावा, नारायणराव सावरकरांना लाठ्यांचा मार देऊन त्यांच्या मृत्यूस कारणीभूत होऊन त्यांनी केलेल्या सेवेची अशी फेड करावी, भारतमाते! यापरते तुझ्या देशाचा दुलौकिक तो काय?

पण तरीही, माते, तुळा दोष देणेची जरूर नाही. ब्रिटिश सरकारने सावरकरांना शिक्षा देतांनाच मुळीं १९१० ते १९६० अशी ५० वर्षांची दिली आहे. ब्रिटिश सरकार गेले, आपले सरकार आले, तरी

स्वातंत्र्यवीरावर अप्रत्यक्ष बघने आहेतच. याचाच अर्थ अद्यापही सावरकर तुरुंगातच आहेत व त्यांची पूर्ण मुक्तता १९६० साली म्हणजे आणखी आठ वर्षांनी व्हावयाची आहे. तोंवर सावरकराना असेच अपमानास्पद जीवन कंठावे लागणार !

आणि असें जिंवे चुकले आहे कोणाला ? ज्ञानेश्वराचे त्याचे हयातीत हालच शाळे. तुकारामाची कोण दैना केली ! रामदासाच्या व शिवाजीच्या कार्याची थोर महती त्याच्या मृत्यूनतरच कळली. अगदी ताजे अुदाहरण ध्यावयाचें तर आगरकराचे. ते जिवंत असताना त्यांची ग्रेतयात्रा काढली, नेताजी सुभापचंद्र बोसाना मायदेश जिवंतपणी सोडावा लागला. पण आज त्याच्या मृत्यूनंतर जनता त्याना डोक्यावर नाचवत आहे. म्हणूनच म्हणतात—

‘ सजीव तोंवरि लता देती,

मरता घेती खाद्यावरती,

अुफराटा सन्मान. ’

— धुक्यांतून बाहेर —

मुलानो ! आतापर्यंत आपण सावरकराचें जीवन चारित्र्य न्याहाळ्ले. आपले सर्व आयुष्य त्यानी राष्ट्रासाठी शिजवले, हेही आपण पाहिले. अशा शूर देशभक्ताला अद्यापही आपण पूर्णपणे ओळखले नाही. असेच मोठ्या खेढाने म्हणावें लागतें. कारण कान टवकारून जनतेत वाव-रणाऱ्या काहीं पुढाऱ्याची सावरकराबाबतची कुजबूज औकली तर सर्वत्र त्यांचेविपर्याच्या गैरसमजाचे धुके हेतुपृःसर पसरविले जात आहे हें स्पष्ट दिसेल.

कुणी म्हणतात सावरकर जातीय आहेत, कुणी म्हणतात प्रातीय आहेत, कुणी म्हणतात संकुचित व प्रतिगामी आहेत; तर कुणी म्हणतात ते धर्मबुडवे आहेत. मराठी भाषेचे ते कसाबी आहेत असेही म्हणण्यास कुणी कचरत नाही. या प्रकरणात आपणास खोखरच तै तसे आहेत का याचाच विचार व तोही खुद त्याच्यांत शब्दांत करावयाचा आहे व गैरसमजाच्या धुक्यांतून बाहेर पडावयाचें आहे.

सावरकर जातीय आहेत काय ?—

जो अुठतो तो म्हणत सुटतो की, सावरकर जातीय आहेत. कारण काय तर ते केवळ हिंदूधर्माचाच नि हिंदूजातीच्याच हिताचा विचार करतात. मार्गे अेका प्रकरणात आपण सावरकरानी ‘हिंदूधर्मवर’ लक्ष का केंद्रित केले याचा विचार केलाच आहे. १९३७ साली ते हिंदुमहासमेच्या अध्यक्षपदावरून म्हणाले होते की—

‘हिंदू हे सार्वलैकिक सयुक्त हिंदी राष्ट्र बनविण्यास समस्तुक आहेत आणि आपले कोणतेही राखून ठेवलेले असे स्वतंत्र हक्क वा अधिकार हिंदुस्थानातील अहिंदु वर्गवर मुळीच लादू अिच्छित नाहीत.

‘पण तें हिंदीराज्य मात्र निर्भेळ असू या. त्या राज्यानें मताधिकार, नोकऱ्या, हुढे, कर याच्या संवंधात धर्माच्या व जातीच्या तत्त्वावर कसल्याहि मतस्रोतेजक भेदभावाना मुळीच थारा देअू नये. त्या हिंदी राज्यातील सर्व नागरिक त्याच्या त्याच्या वैयक्तिक गुणाव-गुणानुसार वागविले जाओं या. कोणतीही जात किंवा पश्च, वंश किंवा धर्म विचारात न घेता ‘अेक मनष्य अेक मत’ असा सर्वसामान्य नियम होओं या. अशा स्वरूपाचें हिंदी राज्य जर दृष्टीपुढे धरावयाचे असेल तर हिंदुसंघटनवादी स्त्रः हिंदू संघटनाच्या हितार्थ त्या राज्याला अन्तःकरणपूर्वक पहिल्यानें आपली निश्चां अर्पितील.’

असें शुद्ध राष्ट्रीय प्रतिपादन करणारे सावरकर जातीय कसे ?

सावरकर प्रांतीय व संकुचित आहेत काय ?—

मावरकराना जातीय संबोधण्यात जी चूक होते तीच त्याना

प्रातीय व संकुचित म्हणण्यात् होते. सावरकरानी असे डागाळलेले घोरण कधीच स्थीकारले नाही. त्यानी प्रातीयतेचा अभिमान घरला पण मर्यादित. ते सपष्टच म्हणतात की, ‘देशाभिमानाच्या आड न येणारा प्रान्ताभिमान ठाखविण्यात मला मुळीच कमीपणा वाटत नाही. मात्र हा प्राताभिमान अितर प्रान्ताची अवहेलना करण्यारा प्रबृत्त होणार नाही याची प्रत्येकानें काळजी घेतली पाहिजे.’

असा अितरही प्रातियाचा प्राताभिमान जाणणारे व त्याच्या भावना जाणून त्या भावनास जपणरेही सावरकर प्रान्तीय ठरतील कसे?

आणि केवळ हिंदुस्थानापुरतेच न पाहता जगातील अितर राष्ट्राकडे वारकाअने पाहणारे सावरकर स्कुचित तरी कसे ठरतील? त्याचे कर्णावतीचे (अहमदाबादचे) अऱ्यक्षीय भाषणच पहा ना. त्यात त्यानी नेपाळचा विचार केला आहे. केच हिंदुस्थान नि पोर्टुगीज हिंदुस्थान याचा विचार केला आहे. अितकेच नव्हे तर जगाच्या पाठीवर असलेल्या प्रत्येक राष्ट्रातील आपल्या प्रयेक वाधवाच्या सुखदुःखाचा विचार केलेला आहे. जणू काही सावरकर हे स्वतत्र राष्ट्राचे पंतप्रधान आहेत नि त्यानी आपल्या राष्ट्राचे परराष्ट्रीय घोरण आखलेले आहे. तें विशाल घोरण आखताना ते म्हणतात,

‘आपल्या सहधर्माचे देशवाधवापैकी जे आफिका, अमेरिका, मॉरिशस नि असेच जगाचे अितर भाग यातून जाओून तेयें कसलाही गाजावाजा न करता महत्तर हिंदुस्थानची अुभारणी करीत आहेत; आणि तसेच जे बलिद्वीपातल्याप्रमाणे अद्यापहि आपल्या हिंदुजातीच्या प्राचीन जागतिक साम्राज्याचे अभिमानास्पद अवशेष टिकवून घरून

राहिलेले आहेत त्याहि सर्वाना सहानुभूतीचा नि प्रेमल स्मृतीचा संदेश पाठविण्याचें आम्ही विसरूं शकत नाहीं. समग्र हिंदूजगाची ‘पितृभू’ नि ‘पृथ्यभू’ असें हें आपले भारतवर्ष त्याची स्वतंत्रता, सामर्थ्य नि महता यांच्याशी त्याची भाग्ये मुद्दा अविभाज्य रीतीनें वळ शालेली आहेत.’

‘तद्वत्तच हिंदुस्थानातील तथाकायित ‘फ्रेंच हिंदुस्थान’ नि ‘पोर्टुगीज हिंदुस्थान’ या भागात राहत असलेल्या हिंदुंचाही आम्हास विसर पडणे शक्य नाही. आजच्या या कृत्रिम नि बलात्कृत गजकीय विभागणीचा विचार अेकीकडे ठेवला तर आपण सर्व रक्त, धर्म नि देश याच्या टिकाबू वधानी अविभाज्य रीतीने अेकत्र बाघलेलेच आहेत. काही शाळे तरी आपण आपले ध्येय म्हणून निश्चयपूर्वक घोषित केलेंच पाहिजे की, अुचाचा हिंदुस्थान हा काळमीरपासून रामेश्वरापर्यंत नि सिधपासून आसामपर्यंत केवळ सयुक्त म्हणून नव्हे तर अभिन्न राष्ट्र म्हणून अेक नि अविभाज्यच राहिला पाहिजे!’

सावरकर प्रतिगामी व धर्मबुद्धे आहेत काय ?—

सावरकरावरील ‘ते जातीय आहेत, प्रातीय आहेत, संकुचित आहेत’ हे आरोप कसे फोल आहेत व निराधार आहेत ते पाहिलेंच. आताचे हे जे आरोप आहेत ते पररस्पराविहळ आहेत. प्रतिगामी मनुष्य धर्मबुद्धवा असूच शकत नाही व धर्मबुद्धवा मनुष्य प्रतिगामी असू शकत नाही. साहजिकच सावरकर ‘पुरोगामी’च आहेत व ‘धर्मवीर पण सुघारक धर्मवीर’ आहेत. कारण अुघडच आहे. जे जे

नवें त्याचा त्यानीं पुस्कार केला आहे. यंत्राचे स्वागत केले आहे. कारखान्यांचे स्वागत केले आहे. विज्ञानाची त्यानी कास घरली आहे. विधवाच्या विवाहाचा पुरस्कार केला आहे. जरठ-कुमारी विवाहाचा निषेध केला आहे. जाती अुपजातीचा व भोळसट व घातक रुढीचा विच्छेद केला आहे, बळजोरीनें भष्ट झालेल्या खियांचा चागल्या मनानें समाजाने स्वीकार केला पाहिजे, असाच त्यानीं पुरस्कार केला आहे.

असें असूनही त्यानीं धर्मग्रथ जाळा म्हणून सागितले नाही. हिंदू-धर्माचा तलपट होवो असा कुःशापहि दिला नाही. अुलट त्यानीं त्याचा आदरच राखला आहे. मदिराचे पावित्र्य पटविले आहे. देवतांवै मांगल्य राखले आहे. ते म्हणतात—

‘त्या काळच्या (प्राचीन काळच्या) परिस्थितीत आपल्या पूर्वजास जे जे करता येण्याजों होतें नि जी साधनें त्याना अुपलब्ध होती, त्याच्या कडे पाहता ती त्याच्या बुद्धीमत्तेची निर्दर्शकच मानली पाहिजेत नि या दृष्टीनें अखिल हिंदूनी कृतज्ञतेनें, अभिमानानें, आदराने त्यास सन्मानिलें पाहिजे.’

पण ते केवळ श्रुति स्मृति पुराणोक्तातच गुरफटून गेले नाहीत; तर ते ल्योच पुढे म्हणतात—

‘आम्ही कोणताहि ग्रथ अपरिवर्तनीय आणि त्रिकालाबाधित मानीत नाही. श्रुतिस्मृति प्रभृति सारे ग्रंथ आम्ही अत्यंत कृतज्ञ आदरानें आणि ममत्वानें सन्मानितों, पण ऐतिहासिक ग्रथ म्हणून

अनुलूळंध्य धर्मग्रंथ म्हणून नव्हे. त्यांतील सारें ज्ञान आणि अज्ञान आजच्या विज्ञानाच्या कसोटीस आम्हीं लावणार आणि त्यानन्तर आज राष्ट्रधारणास अवश्य असेल तें बेघडक आचरणार. आम्हीं अद्याचत् बनणार, अपटुटेट बनणार.’

सावरकर व भाषाशुद्धि—

अशा प्रकारे ‘अप टु डेट’ बनण्याची महत्त्वाकाक्षा मनारी वाळगली असतां त्यांनी मराठी भाषेच्या शुद्धीकडे लक्ष पुराविले. स्वतः सावरकर मराठी भाषेतील नावाजलेले व कसलेले प्रतिभावान साहित्यिक आहेत. स्वयंसिद्ध भावनोत्कट व मुरूर्प कवि आहेत, वुळिवादी आणि श्रद्धावादी, स्वयंस्फूर्त आणि तेजस्वी तसेच चढाअीखोर नाटक कारही आहेत; म्हणून तर त्याना रत्नागिरी साहित्य सम्मेलनाच्या व सागली नाव्यशताव्दि महोत्सवाच्या अऱ्यक्षपदाचा मान मिळाला. अेका मुलाखतीत त्यानी सांगितलं होतं, ‘मी वृत्तीनें कवि व कलावत आहे, पण परिस्थितीनें मला राजकारणी पुरुष केलें आहे.’

आणि तें खोटेही नाहीं. अदमानात असताना त्यानी रचलेली काव्ये, महाकाव्ये मनांतून गुणगुणं लागलीं तर याची सत्यता पटेल. ‘चांदोबा चांदोबा भागलास का? लिंबुणीचे झाडावर वसलास का? लिंबुणीचे झाड करवंदी, करवंदी, मामाचा वाढा चिरेवंदी, चिरेवंदी, मामाच्या वाढ्यात येऊन जा, येऊन जा! तूप रोटी खाऊन जा, खाऊन जा!’ हें त्यांचें जानपद व शिशू गीत तर वाळसृष्टीत व वाळ्य क्षेत्रांत अमर होऊन राहिले आहे. मराठी भाषेत त्यांनी

अशी बरीच मोळाची भर घालून ते मराठी भाषेला कायमचे ललामभूत लेणे होऊन बसले आहेत.

अशी मराठीची मनोभावे सेवा करणारे सावरकर मराठी भाषेच्या नरडीला नख लावतील हें समवते कसें? पण त्यानी स्वीकारलेल्या भाषाशुद्धीच्या घोरणास त्याचे विरोधक हीच अुपमा देतात. स्वतःचा गैरहस्य (हेतुत. अगर अहेतुत:) करून घेतात व अितराचा तसा तो करून देतात. वास्तवीक सावकरानी मराठी मापेस मृतावस्था प्राप्त व्हावी, ती दुर्बोध, क्लिष्ट व अशुद्ध व्हावी; तिच माघुर्य नाहीसें व्हावे अशा प्रकारची भाषाशुद्धी व्हावी असं कधीच सागितल नाही. त्यानों सागितलेली भाषाशुद्धीची मूलतत्वे वा सूत्रेच तपासाना.

(१) गीर्वाण भाषेतील साराचा सारा संस्कृत शब्दसंभार आणि संस्कृतनिष्ठ अशा तामील, तेलगू ते आसामी, काश्मीरी, गोंड, भिल वोलीपर्यंत ज्या आमच्या प्रातिक भाषाभगिनी आहेत त्या सर्वांतील मूळचे प्रातिक शब्द हे सर्व आमच्या राष्ट्रभाषेच्या मूलघन-राजकीय शब्दाचे भाडवल होय.

(२) ह्या आपल्या राष्ट्रीय शब्दभाडारात ज्या वस्तूंचे वा विचाराचे वाचक शब्द होते वा आहेत वा निर्मिता येतात त्या अर्थाचे अर्दू, अंग्रजी प्रमृति परकीय शब्द वापरून नयेत. जर तसे परकीय शब्द आपल्या पूर्वांच्या दिलाओीमुळे आपल्यात बुसले असतील तर त्याना हुडकून काढून टाकावें, अद्यतन विज्ञानाची परिभाषा नवनवे संस्कृत-प्राकृतोसक शब्द पाढून व्यक्तविली जावी.

(३) परंतु ज्या परदेशी वस्तु अित्यादि पूर्वी आपल्या अिकडे नव्हत्या, त्यामुळे ज्याना आपले स्वकीय जुने शब्द सापडत नाहीत. आणि ज्याना त्यांच्या त्या परकीय शब्दासारखे सुटसुटीत स्वकीय शब्द काढणे दुर्घट जाते, त्याचे परकीय शब्द मात्र आपल्या भाषेत जसेच्या तसे घेण्यास ग्रत्यवाय नसावा. जसें बूट, कोट, जाकीट, गुळाव, जिलबी, वूमर्ग, टेब्ल, टेनिस अित्यादि. तथापि अशा नव्या वस्तु आपल्याकडे येताच जर कोणी त्यानाही स्वकीय नावे रुदून दाखवतील तर अुत्तमच.

(४) त्याचप्रमाणे जगातील कोणत्याहि परकीय भाषेत जर ओखादी ईली, वाकप्रयोग, मोड ही सरसहा चटकदार वाटली तर तीही आत्मसात करण्यास अडकाठी नसावी.

अशी चार सूत्रे सागून सावरकर विरोधकाना राष्ट्रीय स्वाभिमानापायी नि स्वभाषेच्या प्रतिष्ठेसाठी कळकळीची विनति करतात की, त्यानी (विरोधकांनी) ऑक आठवडाभर तरी भाषाशुद्धी विरुद्ध त्याचे जे काही पूर्वग्रह असतील ते अगदी ऑकावाजूस ठेवावे, समालोचकाला शोभेल अशा शात नि समाहित मनःस्थितित भाषाशुद्धीची वर दिलेली मूलसूत्रे तेवढी पुढै ठेवावी आणि स्वतःला विचारावे कीं, परकियानी तळवारीच्या वळावर आमच्यावर जी परराज्ये स्थापली त्याच परदास्याचा परिणाम म्हणून घुसलेल्या या दास्यशीलतेच्या सूक्ष्म रोगाणूना, आपल्या मनोभूमीतच परश्वांनी अुभारलेल्या या आमच्या पराभवाच्या सूक्ष्मस्मारकाना-या अनवश्यक अिंग्रजी, उर्दू शब्दांना-आज आमच्याही दिवस अुगवला असता, विघर्मीय नि विराष्ट्रीय राज्यसत्ता आज आम्ही

अुखडून टाकली असता ह्या अनावश्यक परकीय शब्दांनाही का
अुखडून टाकूं नये ? आपले स्वकीय शब्द का वापरूं नयेत ? निदान
तसें कोणी वापरले तर त्यात वावगे काय आहे ?

अशाच भावनेने अिंग्रजीला अुखडून आयर्लंडने गलिक भाषा
युनरुजीवित केली, अरेबीला अुखडून तुकांनी स्वकीय तुकी भाषा
जिवंत केली नि गेली हजार वर्षे जी अक्षरशः मृतप्राय शालेली होती
ती हिंदू भाषा गेल्या अवध्या दहा वर्षांत ज्यूनी नुसती जिवंत केली
नाहीं तर ती राष्ट्रभाषा नि राज्यभाषा करून सोडून परराष्ट्र दूतागारा-
तहि तीच वापरली पाहिजे म्हणून ठरवून टाकले ! अशाच वीरोचित
भावनेने शिवछत्रपतीनी राज्यव्यवहार कोश लिहाविला. त्याच वीरोचित
भावनेने प्रेरित होऊन आमच्या राष्ट्रभाषेचे साहित्यमन्दिर सस्कृत
निष्ठृतेच्या बळकट नि पवित्र पायावर अुभारावयास हवें.

— अमर पत्र —

मित्रानो, ओश्वरानें आपल्यापैकी प्रत्येकाची भूमिका ठरवून टाकली आहे. आपण आपली प्रत्येकानें भूमिका वठवावी यासाठी आपली ताटातूट होत आहे. ओश्वरानें नेमून दिलेली भूमिका वठवित असताना प्रसंगी जब्त्या खडकाना वाघून कोँडून पडावें लागेल. प्रसंगी कीर्तिच्या अुसलणाऱ्या लाटाच्या शिखावर स्वार होता येऊल, कधी आपण लोकांना दिसूं, तर कधी अटूय राहूं. कधी आपण अवनत होऊं, तर काचित अुन्नत होऊं ! जगन्नियंत्यानें कोणत्याहि परिस्थितीत ठेवलें तरी ती परिस्थिति सर्वोत्तम आहे असें मानून आपण असे समजलें पाहिजे की, आपलें जीवितकार्य अेकाकी पार पाडणे हेच आपल्या वाट्याचे कार्य आहे.

अेकाद्या अुदात्त पौर्वात्य नाटकात भरतवाक्याच्या वेळी नाटकात मेलेली व न मेलेली सर्व पात्रे अेकत्र जमतात. आपण सगळे अिति-

हासाच्या अफाट रंगमंदिरातील असर्व्य नटच आहोत. आपल्या कृतीची प्रशंसा करणारे मानवजातिरूपी प्रेक्षक टाळ्या वाजविण्यासाठी आपल्यासमारे बसलेले आहेत. हे प्रेक्षक कृतज्ञ व आनंदी बनून जोरजोराने टाळ्या वाजवतील तेव्हा त्या टाळ्यांचा गरजणारा आवाज दृश्याखोप्यापर्यंत जाखून दुमदुमेल !

प्रेमल मित्रानो, तो क्षण येअपर्यंत रामराम !

माझा देहपात्र होखून माझ्या अस्थि आणि रक्षा कोठे पडतील याचा नेम नाही. अंदमानचे वातावरण आधीच निर्जन व भेसूर आहे. तेथे वाहणाऱ्या नदी-नाल्यांचा अुदासवाणा तेथील आवाज मूळच्या निर्जन-पणाला अधिकच भेसूर वनवित असतो. कटाचित माझ्या अस्थि नि रक्षा त्या अुदास नदी नाल्याच्या जवळ पडून राहातील. किंवा असेहि घडेल की, मध्यरात्री आपला नियत खेळ आकाशात खेळणाऱ्या तार-कांचें प्रतिविव पोटात सामावून घेणाऱ्या गंगामातेच्या स्फटीक शुद्ध प्रवाहाच्या शेजारी कोठेंतरी माझ्या अस्थि नि रक्षा पडून राहातील ! त्या कोठेंहि पडलेल्या असोत ! श्रीरामाने आपल्या आवडत्या लोकाचा वक्ष विजयघवल ठरविला आहे, दुष्टांना माघार ध्यावी लागली आहे, आणि त्यांचा पाय जेथून पुढे पडला तेथवर त्यांना मारें हटविण्यात आले आहे. आपला हा भारतवर्ष वैभवात अुभा आहे, मानव जातीचे

मार्गदर्शन करणारा दीपस्तंभ म्हणून यापुढे तो तेजास्वतेने तळपत राहील असा पुकारा झाला, आणि, ‘ हौतात्म्य गाजविणाऱ्या चिचार-वीरांनो नी कृतिवीरानो, तुम्ही ज्या संग्रामात लढलात आणि पडलात तो संग्राम यशस्वी झाला, अुठा ! ’ अशी घोषणा झाली की, त्यावेळी त्या पडून राहिलेल्या अस्थि आणि ती पडून राहिलेली रक्षा याच्यात उफून तेज आणि चैतन्यं सळसळूळू लागेल !

तोंकर प्रिय मित्रानो, रामराम !

हें पत्र स्वातंत्र्यवीर सावरकरानी आपल्या स्नेह्याना ब्रिस्टल तुरंगातून पाठविलें. काव्य-प्रतिभा व देशभक्ति याचा संगम घडलेले सुंदर स्थळ म्हणून याचा साहित्यसाम्राट केलकरानी निर्देप केला आहे. स्वातंत्र्य प्राप्त होणीपावेतों त्यानी आपल्या सर्वे स्नेह्यांचा निरोप बेतला आहे नि स्वातंत्र्य प्राप्त होताच स्वातंत्र्याचा जयघोष निनादण्यासाठी आपल्या अस्थीसुद्धा तेजानें भरून सळसळू लागतील अशी काव्यमय व ओजस्वी कल्पना यात त्यानी रंगवली आहे.

स्वातंत्र्यवीरांच्या पुण्याभीनें त्याना ‘ याचि देहिं याची डोळा ’ स्वातंत्र्य पहावयास मिळालें. पण ज्या हृतात्म्याचे आधीच प्राण पंचमहा-

भूतात विळीन झाले आहेत, त्या सर्व हुतातम्याच्या अस्थि आज आतां
१० मेच्या ‘हुतात्मा सांगता दिनी’ भारताच्या पूर्ण स्वातंत्र्यात
अुच्चस्वरानें पुकारा करतील.

‘हौताम्य गाजविणाऱ्या विकारवीरानो नि कृतिवीरानो, तुम्ही ज्यां
संप्राप्त लढलात आणि पडलात तो संप्राप्त यशस्वी झाला, अठा !’

स मा स

